

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૨૪૪ કિંમત ૧.૮૦

ગ્રંથનામ દાદાશાસ્ત્રીજીનાં ઇશ્વર દર્શન

વર્ગિક ૪-૩

દાસનીવડાનું હાસ્ય દર્શન

લેખક અને પ્રકાશક :

ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

તંત્રી : 'શારદા'

સોલ એજન્ટસ :

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લી, વડોદરા

મુદ્રણસ્થાન : શ્રી સુવર્ણપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ :

પાનકોર નાકા : : અમદાવાદ

મુદ્રક : મણીલાલ કન્યાણુદાસ પટેલ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૨૨૪૪
[સર્વ હક્ક સ્વાધીન]

પહેલી આવૃત્તિ

સંવત ૧૯૯૬

પ્રત ૧૧૦૦

સને ૧૯૪૦

કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

રાજ્યવરના રાજમંત્રી શ્રી નાનજીભાઈ કાલીદાસ મહેતા

એમ. બી. ઈ.

અર્પણ

મારા હાસ્ય-રમુજ અને કટાક્ષના વાર્તા સાહિત્ય તરફ
સદૈવ આદરભાવે જોનાર મારા મિત્ર આફ્રિકાના
મશહૂર શાહ સોદાગર રાજ્યરત્ન રાજમંત્રી
શ્રી. નાનજીભાઈ કાલીદાસ મહેતા એમ. બી. ઈ. ને
આ “હાસ્ય દક્ષતર” અર્પણ કરતાં મને આનંદ થાય છે.

— રાયચુરા.

શ્રી ૧।

દ્વિતરની શરૂઆતમાં શ્રી ૧। લખાવું જોઈએ એવો જૂનો રવૈયો છે. આ ‘હાસ્ય દ્વિતર’ની શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવના, ભૂમિકા, બે બોલ, આદિવચન એવાં એવાં મથાળાંઓ કરવાને બદલે શ્રી ૧। એ મથાળું કરવાથી એ રવૈયો સચવાશે.

દ્વાલચીવડા નામે મેં હાસ્ય-રમુજ અને કટાક્ષની વાર્તાઓ શા માટે લખવી શરૂ કરી, ક્યારે શરૂ કરી, દ્વાલચીવડા નામ કોણે પાડ્યું એ સર્વ હકીકત ‘દ્વાલચીવડાની દસ વાર્તાઓ’ નામક મારા પુસ્તકમાંથી મળી આવશે. ‘દ્વાલચીવડા’ કોણ છે એ પ્રશ્ન હવે પૂછવાનો રહ્યો નથી કારણકે આજે હાસ્ય-રમુજ અને કટાક્ષના ક્ષેત્રમાં દ્વાલચીવડાનું નામ હવે અજ્ઞપ્ત્યું નથી.

ગુજરાતી ભાષામાં હાસ્ય રસનું સાહિત્ય પ્રમાણમાં થોડું છે એમ કેટલાકો કહે છે. અને એ વાત પણ સાચી છે કે હાસ્ય રસને નામે કેટલાક બીજા રસ આજે પોષાઈ રહ્યા છે. ચેનચાળા કરવા, ભાષાને મરડીને ખોટા ઉચ્ચાર કરી હસાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, બોલતી વખતે મોઢું બગાડી લોકોને હસાવવાની નેમ રાખવી આવી આવી અનેક રીતે ‘હાસ્ય રસ’ની સામગ્રી આપવાના કેટલાક પ્રયત્નો

થયા છે અને થાય છે. એનાથી લોકો હસે છે અને બે ઘડી મોજ પણ માણે છે. પણ જેને હાસ્ય રમુજ અને કટાક્ષનું સાહિત્ય કહી શકાય એવું મૌલિક સાહિત્ય આપણે ત્યાં બહુ જ ઓછું છે.

પરબાષાનાં હાસ્યરસનાં પુસ્તકોપરથી, પરબાષામાં આવતા હાસ્યરસના લેખોપરથી બાષાંતરો કે રૂપાંતરો ગુજરાતી બાષામાં આજે ઘણે ભાગે હાસ્યરસના સાહિત્ય તરીકે સ્થાન પામી ચૂકેલ છે. એમ તો નજ કહી શકાય કે સર્વ લેખકો બાષાંતરો અને રૂપાંતરો પાછળ ભમે છે પણ મોટે ભાગે ગુજરાતી હાસ્ય રસનું સાહિત્ય પરબાષાના રસથાળની જ રસસામગ્રી છે.

‘દાલચીવડાનો દસ વાર્તાઓ,’ ‘દાલચીવડાનો દાયરો,’ ‘રાયચુરાની રસમસ્તી’ એ હાસ્ય રમુજ અને કટાક્ષનાં અત્યાર સુધીમાં બહાર પડેલાં મારાં ત્રણ પુસ્તકોમાં કુલ બેતાલીસ વાર્તાઓ આવી છે. એ દરેક વાર્તા આપણા દૈનિકજીવનના પ્રસંગો પરત્વે છે. આપણી સમક્ષ રોજની દિનચર્યામાં ઝીણવટથી જોનારને હાસ્ય રમુજ અને કટાક્ષના ઘણા પ્રસંગો મળી આવશે. એ પ્રસંગો આપણા પોતાના જ હોવાથી પ્રથમ દૃષ્ટિએ આપણે એના તરફ દુર્લક્ષ આપીએ છીએ પણ જો બરાબર લક્ષ આપવામાં આવે તો આપણે પોતે એ પ્રસંગમાંથી હાસ્ય રમુજ અને કટાક્ષનાં રંગછાંટણાથી રંગાર્ધ જઈએ છીએ. આ ‘હાસ્ય દક્ષતર’માં આવેલી સથવારો, ટેલીફોન, મહાસભાની જાતરા, કામચલાઉ મહાંત વગેરે વાર્તાઓ એની સાક્ષીરૂપે ખડી રહેશે. ‘દાલચીવડાની દસ વાર્તાઓ,’ ‘દાલચીવડાનો દાયરો’ ‘રાયચુરાની રસમસ્તી’ એ ત્રણ પુસ્તકોમાંથી પણ આ પ્રકારની વાર્તાઓ મળી આવશે.

પરબાષાની એકેય વાર્તા આ પુસ્તકમાં ન હોય છતાં એટલું કબુલવું જોઈએ કે લોકસાહિત્યના અદના અભ્યાસક તરીકે આ હાસ્ય રમુજ ને કટાક્ષની વાર્તાઓમાં ‘મૂળજીભાઈના મૂળા’ ‘માલપુઆ,’

‘તણખીયો’ એ પ્રકારની લોકજીવનના પ્રસંગોની વાર્તાઓ મેં રજુ કરી છે. એ વાર્તાઓ માટે મોટે ભાગે મારે મારા ચારણ ભેદજંઘોનો આભાર માનવાનો છે. લોકસાહિત્યના કુખેર ભંડારી સમા રાજકવિ શ્રી મેઘાણુંદ ખેંગાર અને રાજકવિ શ્રી મેરભા મેઘાણુંદ, હાસ્ય રસના અન્નેડ વાર્તાકાર કવિ શ્રી પીઠાભાઈ સુર અને વડિયાના રાજકવિ શ્રી કાનજી ગણુભાઈ એ સર્વ મિત્રોના વાર્તા ભંડારો મારે માટે પ્રેમભાવે સદાય ખુલ્લા રહે છે અને એ ભંડારોનાં રત્નો આ આ રીતે હું પ્રકાશમાં મૂકું છું.

આ ‘હાસ્ય દક્ષતર’માં ‘મહારાજ શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ, ‘વેદીઓ’ ‘જૂની નવી’ ‘વૈભવ : વિલાસ : વિરામવર્મ’ ‘ખીજવર’ ‘પ્રાફેસરની પ્રાફેસર’ ‘મુંબાઈનો મહેમાન’ એ સર્વ વાર્તાઓદ્વારા નજર આગળ રમતા દેશ અને સમાજના પ્રશ્નો મળી આવશે. પરદેશના હાસ્યરસની મઠમડીને ચોળી ચણીયો ને પાટલીના ઘેર વાળી અનાવવા કરતાં, નજર આગળ જે રોજ દેખાય છે એ એમનું એમ રજુ કરવામાં ગુજરાતી ભાષાના હાસ્ય રમુજ અને કટાક્ષના સાહિત્યની સાચી સેવા થઈ શકશે એવી મારી માન્યતા છે. આ ‘હાસ્ય દક્ષતર’ એવી જો કંઈક સાહિત્ય સેવા સાધશે તો મને સંતોષ થશે.

આ હાસ્ય દક્ષતરને સચિત્ર કરવાનું માન મારા ચિત્રકાર મિત્રો શ્રી કલાજિધ, શ્રી ફીયસ અને શ્રી કલાકાન્તને ફાળે જાય છે. બસ હવે વાંચો અને હસો.

રાવપુરા-વડોદરા
રામનવમી-સંવત ૧૯૯૬

} ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

અ નુ ક મ

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ સથવારો	૧
૨ ટેલીફોન	૧૪
૩ મહારાજ શ્રી લક્ષ્મીલાલજી	૨૭
૪ મહાસભાની જાતરા	૪૨
૫ વેદીઓ	૫૫
૬ મૂળજીમાર્ધના મૂળા	૬૬
૭ જૂની નવી	૮૧
૮ માલપુઆ	૯૧
૯ વૈભવ : વિલાસ : વિરામ વર્ગ	૧૦૧
૧૦ કામચલાઉ મહંત	૧૧૫
૧૧ તણખીયો	૧૨૭
૧૨ બીજ વર	૧૪૦
૧૩ પ્રોફેસરની પ્રોફેસર	૧૪૯
૧૪ મુંબાઈનો મહેમાન	૧૫૭

શ્રી. ગોકુલદાસ દ્વા. રાયચુરાનાં બીજાં પુસ્તકો

લોક સાહિત્ય :

સોરઠી વીરાંગનાની વાર્તાઓ : [ચચિત્ર] આવૃત્તિ બીજી

૩૧. ૨—૦—૦

સોરઠી લોકવાર્તાઓ : [સચિત્ર] ૧—૧૨—૦

કાઠિયાવાડની લોકવાર્તાઓ : [સચિત્ર] આવૃત્તિ બીજી ૧—૮—૦

વ્યાસજીની વાર્તાઓ : [સચિત્ર] ૧—૮—૦

બ્રહ્મરાજ : „ „ ૧—૮—૦

મહિષાસુર : „ „ ૨—૮—૦

સોરઠરાણી : „ „ ૧—૮—૦

નગાધિરાજ : „ „ ૧—૮—૦

કુળદીપક : „ „ ૧—૮—૦

સોરઠપતિ : „ „ ૧—૮—૦

સોમનાથની સખાતે : „ „ ૧—૮—૦

નવલખ સોરઠ „ ૧—૮—૦

રસિયાના રાસ : „ લોકગીતો ૧—૦—૦

દુહાની રમઝટ „ [રલામ રહામા બોલવાના ૫૦૦ દુહા]

૧—૮—૦

કાઠિયાવાડી દુહા સિલકમાં નથી. ૧—૦—૦

સામાજિક નવલકથાઓ :

સ્નેહપૂર્ણા : [સચિત્ર] ૩—૦—૦

પ્રેમલીલા : „ ૧—૪—૦

નવલિકાઓ :

રાયચુરાની રસીલી વાર્તાઓ : [સચિત્ર]

આવૃત્તિ બીજી ૧—૮—૦

રાયચુરાની રસકથાઓ : [સચિત્ર] ૧—૮—૦

ગાંધીયુગની વાર્તાઓ „ ૦—૧૨—૦

હાસ્ય-રમુજ-કટાક્ષ :

હાસ્યીવડાની દસ વાર્તાઓ : [સચિત્ર] આવૃત્તિ બીજી

૩૧. ૧—૮—૦

હાસ્યીવડાનો હાયરો „ ૨—૮—૦

રાયચુરાની રસમસ્તી „ ૨—૮—૦

કાવ્યો : ગીતો :

રાસ મંદિર : [સચિત્ર] આવૃત્તિ બીજી ૧—૦—૦

કૂચગીતો : „ ૦—૧૨—૦

નવગીત સિલકમાં નથી ૦—૬—૦

સંગીત લહરી ૦—૮—૦

અંગત વિચારો : ગદ્ય :

પારેવાં સિલકમાં નથી ૦—૬—૦

શ્રી 'રાયચુરા'ના પુસ્તકોના સોલ એજન્ટસ:
પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ, ત્રિ. વડોદરા.

રાયચુરાનું હાસ્યરસનું નવું પુસ્તક

રાયચુરાના હાસ્યરસનાં પુસ્તકો માટે આ એકજ અભિપ્રાય બસ છે.

દાલચીવડાનો દાયરો:—લેખક અને પ્રકાશક શ્રી ગોકુલદાસ દાર-કાદાસ રાયચુરા; તંત્રી 'શારદા', સોલ એજન્ટસ: પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. રાવપુરા વડોદરા; કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

'દાલચીવડા'ના લેખાસમાં શ્રી. રાયચુરાની હાસ્યરસની વાર્તાઓનો પહેલો સંગ્રહ 'દાલચીવડાની દસ વાર્તાઓ' રૂપે પ્રગટ થયા પછી તેઓએ ગુજરાત સમક્ષ તેવો જ બીજો વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ રજૂ કર્યો છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આંગળીને વેઢે ગણાતા હાસ્યરસના લેખકોમાં 'દાલચીવડા'ની બાની અનોખી છે. વિશિષ્ટ ભાત પાડનારી તે વાર્તાઓ ખડખડાટ હસાવવા કરતાં વાંચકોને મૂંઝમાં જ હસાવવાનું પસંદ કરે છે. આ વાર્તાઓમાં હાસ્યરસ પણ ઉંચી જતનો છે. હાલમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક બે કહેવાતા હાસ્યરસના લેખકો જેમ પોતાના હાસ્યરસને અસ્થિલતાની છાયા આપી પીટકલાસને રંજન કરનાર સાહિત્ય પીરસી રહ્યા છે, તેથી તદ્દન નિરાળી ઢબમાં અને કુટુંબમાં અબાલવૃદ્ધ સૌ કોઈના હાથમાં વગર સંક્રાંતિ મૂકી શકાય તેવી જતનું 'દાલચીવડાનું' મનોરંજક પીરસણ છે અને તે ઉપરાંત કટાક્ષ, રમુજ અને હાસ્યરસની આંતર્ગત મીઠી દહેજત તેમાં સમાયલી છે. આ સંગ્રહની પ્રથમ વાર્તા 'વંકાજીભાઈનું સરામણું' એ જીવલેખાતાંગોના આંધળા અનુકરણપર અને 'અક્કલવંતનો અખાડો' એક ભજવાઈ ગયેલા કે ભજવાતા રાજકીય 'નાટક' પર સીધા પ્રહારો છે. 'શરમાશો નહિ' અને બીજી બે ત્રણ વાર્તાઓ સમાજ જીવનના કેટલાક બંધાણોનો ચિતાર તથા 'અધિપતિ: એક પ્રાણી' સત્ય વસ્તુનું કટાક્ષમય આલેખન છે. એ વસ્તુ નિર્વિવાદ છે કે ખડખડાટ હસાવનારી વાર્તા લખવા કરતાં મૂંઝમાં હસાવનારી વાર્તાઓનું લેખન કઠીણ છે અને તેમાં રા. રાયચુરાએ ખરેખર સુંદર ભાત પાડી છે. 'દાલચીવડા'ની ૧૦ વાર્તાઓની જેમ આ સંગ્રહને પણ ગુજરાત સુંદર સત્કાર આપે તો નવાઈ નહિ. આ સંગ્રહમાં જાણીતા ચિત્રકારો શ્રી કનુ દેસાઈ, પંડિત, શ્રી કલાબિંધ તથા શ્રી હરિલાલ ત્રિવેદીનાં ચિત્રો પણ અપાયાં છે. આમાં શ્રી રવિશંકર પંડિતનાં ચિત્રો બીજાઓ કરતાં એકંદરે પ્રસંગને વધુ બંધબેસતાં દોરાયાં છે. 'દાલચીવડા'ની હાસ્યરસની સળંગ સીરીઝની આગાહી કરતાં આ સંગ્રહ માટે શ્રી. રાયચુરાને અભિનંદન આપીએ છીએ. 'પ્રતાપ'

દાલચીવડાની દસ વાર્તાઓ

દાલચીવડાની વાર્તાઓ અગાઉ માસિકે વગેરેમાં આવેલી ત્યારે વાંચેલી તેમાંનો હાસ્યરસ તે વખતે સારો એટલે યોગ્ય રીતે ખીલવેલો છતાં ઠાવકી રીતે ગોઠવેલો લાગેલો. દાખલા માટે ‘ ખાની વહું ’ એ વાર્તા લો. એમાંના હાસ્યરસનો હેતુ છે; તે બે પ્રકારનો એક બાળલગ્ન પર કટાક્ષ, પણ બીજો માંદાનો હેતુ, આપણી લગ્ન પ્રથાનું સમજાવવાને અમને જણાયો. ગમે તે હો, પણ રાયચુરા જેવા સમારંજન કરનાર ભકત ગાયક અને ઠાવકા લેખક આટલા હળવા લખાણમાં ફાવી શકે એ બાણી અમને આનંદ થયો છે.

‘ સાહિત્ય ’ ટીસેમ્બર ૧૯૨૯

x

x

x

“ વાંચતાં બે ઘડી ગમત આવે તેવી છે. વાર્તાઓ મનુષ્ય સ્વભાવ, દેશસ્થિતિ અને આપણી ખામીઓનું ઠીક ભાન કરાવે છે.

“ મુખર્ષ સમાચાર ” તા. ૨૩-૧૧-૨૯

દાસચીવડાનું હાસ્ય દૃશ્તર

સથવારો

“ **કાં,** માને દેશમાં મોકલવાં છે ? ”

“ કાંઈ છુટકો છે ? આમ ને આમ જે આંહી મુંબઈમાં રાખીશું તો મા સોનાપુરમાં કાલ જતાં હશે તો આજ જશે. ”

“ ખબરદાર, જે મારી સાસુ માટે એમ બોલ્યા છે તો. ” કમળાએ પોતાના પતિ સામે છળુંકા કર્યો.

“ તારી સાસુ પણ મારી મા તો ખરીને ! ” રતીલાલ બોલતાં બોલતાં હસી પડ્યો.

“ મા પર હેત હેત તો ક્યારના દેશમાં મૂકી આવ્યા હોત. બીયારાનાં સંધીવાથી પગ ઝલાઈ ગયા અને ખાટલાવશ થયાં તોય હજી તમારી આંખ ઉઘડતી નથી. ”

“પણ હું શું કરું, મારી મીઠી. તું જોછ ને કે શેરખજારની હાલત હમણું કેટલી ડામાડોળ છે.”

“એ મીઠીખીઠીનાં ટાયલાં મૂકી દો. માને જલદી દેશ ભેળાં કરો તો મને સુખ થાય. અને આપણા જગજીવનભાઈ આવતી કાલે દેશમાં જાય છે એમની હારે મોકલી આપો.”

“જગજીવન માને તેડી જશે?”

“શું કરવા નહિ તેડી જાય? એ તો ખીયારા ભલા ભોળા અને પ્રેમી માણસ છે. તમારા જેવા કાંઈ નઠોર નથી કે સગી માને મૂકવા જવાની પુરસદ ન મળે.”

“તારી વાત સાચી છે. જગજીવન ભલો ભોળો પ્રેમી છે, પણ માની હાલત એવી છે કે એને લઈ જવાં એમાં બહુ મુસીબત છે.”

“મુસીબત શાની? દામ કરે કામ અને લુંડી કરે સલામ. ખરચ થાય ઈ એને આપજો એટલે પત્યું.”

“ખરચ ખરચ તો ઠીક. પણ મા ચાલી શકતાં નથી. એને ખુરશી ઉપર બેસાડીને જ લઈ જવાય અને ગાડી બે ઠેકાણે બદલે છે ત્યાં એ જગજીવનને ત્રાસ પડે એનું શું?”

“એક આરામ ખુરશી ભેળા આપો એટલે મજુરો ઉપાડીને માને ખીજી ગાડીમાં બેસાડી દેશે. મજુરી વધારે પડે એટલું જ ને?”

“પણ મા એમ જશે ખરાં?”

“હાલોને હમણું જ સમજાવીએ.”

બન્ને પતિપત્ની ઉતાવળે માના ઓરડામાં આવ્યાં. માની તખીયત આમ તો હતી પતકાળા જેવી. મોઢા ઉપરથી માને કાંઈ માંદાં ધારેજ નહિ. રોટલા પણ દર ટંકે સવાત્રણ ચઢાવી જાય. માત્ર માના બે પગ સંધીવાથી ખોટા થઈ ગયા હતા.

રતીલાલ અને કમળા બન્ને ડોશીમાના ઓરડામાં આવ્યાં ત્યારે મા શિહોરી છીંકણી નાકમાં ચઢાવતાં બેઠાં હતાં.

“કાં રતીઆ, હવે તો હું દવા કરી કરીને થાકી. કાં દેશમાં મૂકી આવ અને કાં પાવલાનું અરીણુ લાવી દે. હવે આ પગનું દુઃખ મારાથી ખમાતું નથી.”

“સાસુજી, અમે એટલા માટે જ તમારી પાસે આવ્યાં છીએ. જોને આપડા મંચી કાકીના જગજીવનમાર્ગ કાલે દેશમાં જાય છે.”

“જગજીવન જાય છે? તો તો માડી રતીઆ મને એની સાથે મોકલ. સથવારો ખડુ સારો.”

“પણ મા, થોડાક દિ ખમી જાયો તો હું સાથે આવીશ.”

“તું આવે નહિ ને કંઈ થાય નહિ. તારા શેરના અધશેરીયા ને પાશેરીયા થયા જ કરવાના. આવીશ આવીશ કહીને બે વરસ આમ ને આમ વિતાવ્યાં. કેમ વડુ ખરી વાત ને? કેમ કંઈ બોલતી નથી!”

“હા, મારાં ગરીબ ખીચારાં સાસુ દુઃખીના દાળીયાં થઈ ગયાં તોય તમારી આંખ કયાં ઉઘડે છે?” કમળાએ કૃત્રીમ હસકું ભર્યું.

“પણ મા, તમને જગજીવન સાથે ફાવશે?”

“જગજીવનની તો વાત કર માં. એની માએ દુધ પીને એને જણ્યો છે. એવા દિકરા થાય! મને તો એની સાથે ખડુ ફાવશે.”

“ત્યારે હું હમણાં જ જાઉં છું. અને ખમી તજવીજ કરી આવું છું.”

“પણ જો રતીઆ, મારે માંડે થોડાક કુરમૂરા-થોડાક એલ-ચીદાણા, થોડાં ગુલાબજાંબુ, થોડો ગોવિન્દાશ્રમનો હલવો, થોડી ખરશી એ બધું લેજો હોં.” ડોશીએ બોલતાં બોલતાં પોતાના હોઠ ચાટ્યા.

(૨)

“કાં, જગજીવનમાર્ગ, ઘરમાં છો કે?”

“કાણુ એ ?”

“એતો હું છગન.”

“હા, આવો આવો, છગનભાઈ આવો.” જગજીવને ઉઠીને આરણાં ઉધાડ્યાં.

“કાં તૈયારી ચાલે છે ના ?”

“હા સવારની ફાસ્ટમાં ઉપડવું છે એટલે અટાણે બાંધી ચીંધી લેવું જોઈએ.”

“ક્યાં ગ્યાં મારા ભાભી સાહેબ ?”

“એઈ, આ છગનલાલ બોલાવે છે.” તુર્ત જ રસોડામાંથી રળાયાત દુવાલે હાથ લુછતી લુછતી બહાર નીકળી.

“આવો છગનભાઈ આવો. હું જરા મુસાફરી માટે બાતું તૈયાર કરતી હતી.”

“ભાભી સાહેબ, થાકુંક બાતું વધારે તૈયાર કરજો. મારા ચમનની વહુ તમારે સથવારે આવે છે.”

“ભલે આવે.” રળાયાતે લસતે લસતે ડોકું ધલાવ્યું.

“તમારા જેવો સારો સથવારો હોય એટલે મને ચિંતા નહિ. જીવાન વહુને બીજા કોઈની હારે મોકલવાં કોઈ રીતે પાલવે તેમ નથી.”

“ફીકર નહિ, વહુને હું એની માને બરાબર હાથોહાથ સોંપી દઈશ.” રળાયાતે પાનસોપારોની ત્રયક છગનલાલ સમક્ષ મૂકી.

પાન ખાઈ વહુનું નક્કી કરી છગનલાલ રવાના થયો અને જગજીવને રળાયાત સામે ડોળા કાઢ્યા.

“તારામાં યે તારી મા મોહું નાખતાં ભૂલી ગઈ લાગે છે. તેં શા માટે એને હા પાડી? એલા રૂપજીનો દીકરો આવે છે-મણીલાલની માસી આવે છે, કનુભાઈનો કાકો આવે છે, મોહનલાલની વહુ આવે

છે અને તેમાં વળી આ નવો ઉમેરો કરવા તું ક્યાં બેઠી ! સથવા-
રાનો તારો સંધ ઠાઠવો છે ?”

“પણુ એટલા બેળું એક વધારે. ચાખા બેળા જેમ મગ હોય
અને મગમાં જેમ કાંકરા હોય એમ આ ખીચારી એક વધુ તમને શું
નડવાની છે ?”

ફરીવાર ખારણું ઠોકાયું. અને “જગજીવન” ની ખુમ સંભળાણી.
કચવાતે મને જગજીવન ઉઠ્યો અને ખારણું ઉઘાડ્યું.

“કાં જગજીવન, સવારની ગાડીમાં ચોક્કસ જવું છે ના !”

“હા શેઠ, આવો આવો.”

“જોને જગજીવન, મારા ભાઈની એક નોકર બાઈ છે અને
દેશમાં તેડી જવી છે. હું સથવારો શોધતો જ હતો. એટલામાં સાંભળ્યું
કે તું જાય છે તો હવે તું એને તારી સાથે લઈ જાજે.”

“જરૂર, જરૂર.”

“કયા સ્ટેશનથી બેસવાના છો ?”

“બોમ્બે સેન્ટ્રલથી બેસીશ.”

“હું મારી મોટરમાં એને.....”

“કાં જગજીવનભાઈ ?”

“આવો, આવો આવો રતીભાઈ.”

“કાં શેઠ, ઓળખો છો ?” રતીલાલે જગજીવન સાથે વાત
કરતાં કરતાં શેઠ સામે હાથ નેડ્યા.

“હું ઓળખાણુ આપું. આ રતીલાલ છે ના—એ શેર બજારના
એક બણીતા દલાલ છે.”

“હા હા.....હા, ઓળખ્યા બરાબર. તે દિવસે ફાજલના શેર
વેચાવ્યા’તા ઈજ ના ?”

“હા એજ. કેમ રતીલાલ અત્યારે આવવું થયું?” જગજીવને દિવાના તેજમાં રતીલાલ સામે આંખ્યો ઠેરવી.

“શેઠ સાહેબ, વાત ચાલતી હતી એ તો પુરી કરી દ્યો.”

“કંઈ ખાસ વાત નથી. એ તો એમની નોકર પાછને સવારે મોકલવી છે એટલા માટે આવ્યા છે.”

“હું પણ એટલા માટે જ આવ્યો છું. માને તારા સથવારે મોકલવાં છે.”

“ખુશીથી. પણ માની તબીયત કેમ છે?”

“તબીયત તો નરવાં ચીમડાં જેવી છે.”

“પણ પગે કંઈ દરદ હતું ને?”

“એને કંઈ દરદ કહેવાય. એ તો દરદડી-આજે પગ ફુપ્પતા હોય ને કાલે સારા હોય.”

“લે જગજીવન, હું રગ્ત લઉં છું.” પ્રથમ આવેલા શેઠ ઉઠ્યા.

“હું પણ જાઉં છું. સવારે માને કંઈ ને સેન્ટ્રલ સ્ટેશને આવીશ.”

બન્ને જણ ઉતાવળે રવાના થયા અને જગજીવનનાં ગૃહદેવી રસોડામાંથી બહાર આવ્યાં.

“કાં, મને તો ઓલી ખીયારી એક વડુ આવે એમાં ગાળો દેતા હતા અને આ જે વેઠ તમે સ્વીકારી એવું તો કંઈ નહિને? અમારી માએ અમારામાં મીકું નાંખ્યું નથી પણ તમારી માએ તમારામાં સાકર નાખી લાગે છે!”

“ગાંડી થા માં ગાંડી. શેઠને ના કહેવાય? રૂની દલાલીમાં મહિને દહાડે બસો ત્રણસો કમાવે અને કાંઈ દિ આપણું કામ પડે ત્યારે ના કહેવાય!”

“અને ઓલો રતીલાલ?”

“ હ પણ શેરબજારમાં સોનાની નદીયું ચાલતી હોય ત્યારે એમાંથી થોડુંક આચમન આપણને કરાવે છે એ કેમ ભૂલાય ! ”

(૩)

બોમ્બે સેન્ટ્રલપર કાઠિયાવાડ એક્સપ્રેસ ને પ્લેટફોર્મ ઉપર ઉભી હતી ત્યાં વિવિધ પ્રકારનાં દ્રવ્યો ખડાં થયાં હતાં. બે હાથનો ઘુમટો ખેંચીને ચાલતી, કાંખમાં છોકરું અને માથે પતરાંની પેટી ઉપાડીને ચાલતી—અડધા ઘુમટામાંથી ધણી સામે મટક મટક મટકાં મારતી સ્ત્રીઓ—ઉપરાંત મોટા આંટીયાળા પાઘડીવાળા ભાયડાઓનું પ્રદર્શન આ ટ્રેન કાઠિયાવાડ જતી હતી એનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપવા ગયેલું હતું.

જગજીવન પોતાનાં મીસીસ સહિત સ્ટેશને આવ્યો ત્યારે ડઝન સથવારા જેમ એકાદ વરસાદની રાહ જીવે એમ એની રાહ જોતા ઉભા હતા.

“ આ આવ્યા જગજીવનભાઈ. ” એક બાર વરસના છોકરાએ જીમ પાડી અને આખું ટોળું જગજીવન તરફ ધસ્યું.

“ જીવોને જગજીવનભાઈ, આપાને મોતીઓ છે. જરા સંભાળજો હોં. ”

“ અને આ મગનો નાનો છે—જરા તોફાની છે માટે રેલમાં સાચવજો હોં. ”

“ વહુ જરા શરમાળ છે. તે બેન તમે જરા એને ભાતુંબાતું ખવરાવજો હોં. ”

“ મારાં કાઠીમાને તાવ આવે છે તે ડાક્ટરની દવા ભેળી આપી છે. તો બપોરના બાર—સાંજના ચાર અને રાતના આઠ વાગે એને દવા બરાબર પાળે હોં ! ”

“ બેન સાસરે જાય છે તે એની પાસે થોડુંક જોખમ છે માટે એની પેટીનું ખાસ ધ્યાન રાખજો હોં ! ”

“ ભાઈને વાઈ આવે છે તે જરા રસ્તામાં એને જળવળે હોં. ”

આવાં આવાં વાક્યોની ઝડી જુદા જુદા ઈસિમે તરફથી જગજીવન ઉપર તુટી પડી.

બધાને “ હા ” કહેતો જગજીવન ઉતાવળે ટીકીટ ઓરીસ તરફ ગયો અને રળીયાત આ સથવારાનાં લક્ષરો તરફ જોતી બળી ઉઠી, અને મનમાંને મનમાં બોલી: ‘ આ લક્ષરું તો મારા ધણીનો જીવ લેશે. ’

ટીકીટ કઢાવી સામાન તોળાવી જગજીવન પ્લેટફોર્મ ઉપર આગળ વધ્યો અને બેસવા માટે જગ્યાની શોધ કરે છે એટલામાં મજુર પાસે ઇઝીચેરમાં માને ઉપડાવી રતીલાલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

“ જગજીવન, જે ગુરદેવ..... ” ખુરશી ઉપર બેઠેલાં માને જોઈ જગજીવન આભો થઈ ગયો.

“ રતીલાલ, તમે તો કહેતા હતા ને કે મારી તખીયત સારી છે ! ”

“ કોણ કહે છે કે મારી તખીયત ખરાબ છે. ? ” રતીલાલ હસી પડ્યો.

“ પણ જેમ કોઈ ઠાઠડીમાં મુડદું ઉપાડે એમ મજુર આમ ખુરશી ઉપર ઉપાડીને લાવે એ માંદગી નહીં તો બીજું શું ? ”

“ અરે ભલા ભાઈ. આને માંદગી કહેવાય ? તું માના મોઢા સામું તો જો. કેવાં લાલ ચણોઠી જેવાં લાગે છે. ”

જગજીવનને ચર્ચા કરવા જેટલી પુરસદ નહોતી—એટલે મોઢું ભારે કરી તેણે રતીલાલને કહ્યું: “ ગાડી બદલાવતી વખતે માને કેમ ફેરવવાં એનો ઠાંધ તમે વિચાર કર્યો ? ”

“ એમાં વિચાર શું કરવાનો છે ? જેમ અહિં મજુરે ઉપાડયાં તેમ ત્યાં ઉપાડશે. મજુરીના પૈસા મારી કાચળીમાં ભરી આપ્યા છે. ”

જામ્ને સેન્દ્રેલ પર કાઠિયાવાડ એક્સપ્રેસ ને 'સેટફોર્મ' ઉપર લેવા હતી ત્યાં
વિવિધ પ્રકારનાં દ્રવ્યો ખડાં યથાં હતાં.

“ પણ ભલા ભાઈ, રાતને વખતે આ રીતે ફેરવવાં એમાં મુશ્કેલી કેટલી છે ! ”

“ એમાં મુશ્કેલી જેવું શું છે ? મામાં કાંઈ બહુ ભાર નથી. બહુ તો સવા બસો રત્ન હશે. ”

વધુ માથાઝીક કરતી જગજીવનને ઠીક વાગી નહીં. એક ખાનું શોધી કહાડ્યું અને જગજીવન અને એને સથવારે આવેલું આખુંય લશ્કર એની સાથે ગોઠવાયું.

“ જો જગજીવનદાસ, તમારો સથવારો બહુ સારો એટલે જ વહુને મોકલું છું હોં. ”

“ આવો સથવારો હોય તો જ રતીલાલભાઈનાં માને મોકલાય ને. ”

“ જગજીવનદાસ બહુ જ ભત્તા. કાંઈપણ કામ હોય તો ના પાડવી એના સ્વભાવમાં જ નથી. ”

“ પણ મારા કાકાને બરાબર સાચવજો હોં, દસ દિવસ પહેલાં કલ્યાણજીભાઈ દારે મોકલવાના હતા પણ તમારા જેવો સથવારો મળે એટલા માટે જ હું થોભ્યો હતો. ”

“ અને બેનને રામપરડા સ્ટેશને જ ઉતારી દેજો હોં. બેન મુંઝાશે નહિ. જેવો હું છું એવા જગજીવન ભાઈ છે. ”

ગાડીની સીટી વાગી અને ફરી પાછા “ સાચવજો, સાચવજો ” ના અવાજો તોપ છુટે એમ છુટ્યા.

(૪)

બરાબર રેલગાડી વડોદરે પહોંચી ત્યાં રતીભાઈની માના પેટમાં ગુલમવાનો ગોળો ઉપડ્યો. અને ડોશીએ ચીસો આદરી : “ ઓય મા રે—મરી ગઈ રે—જગજીવનભાઈ મને જમરાખ દેખાય છે—એ આવ્યા—કાળા યમનાદૂત. એ આવ્યા, ” એમ કહેતી ડોશી જગજી-

વનને ગળે ચોટી પડી. ટ્રેન તો આગળ વધીજ રહી હતી અને ડોશીના ધમપછાડા વધતા ચાલ્યા. એટલામાં જેને વાઘ આવતી હતી એ ભાઈને વાઘ આવતાં બેઠક પરથી નીચે ગળડી પડ્યો.

“ જગજીવનભાઈ લ્યો, લ્યો, લ્યો, આ ભાઈ નીચે પડી ગયા. ”

ડોશીને છોડી જગજીવન એ વાઘના દરદીની સુશ્રુષામાં દોડ્યો. એટલામાં સથવારે આવેલા એક છોકરાને ઉલટી ઉપડી અને રળીયાત કકળી ઉઠી:

“ આ તે સથવારો કે સત્યાનામનો વારો ? માળાં એક પછી એક જાણે કેમ જીવ લેવા આવ્યાં હોય એમ પાછળ લાગ્યાં છે. ”

“ અરે જગજીવન, મારે પેટે એક લુગડું ખેંચીને બાંધ, નહિ તો મરી જઈશ હોં ? ”

જગજીવને ઉતાવળે ઉતાવળે ડોશીને પેટે ખેંચીને લુગડું બાંધ્યું.

“ અરે, મરી ગયું રે મરી. મારે ખરચું જવું છે, ”

“ તો ચાલો સંડાસમાં. ” રળીયાતે કરડાકીથી કહ્યું.

“ ચલાતું હોત તો મુંઝવું જ ન રહેત. દેશમાં શું કરવા આવત ? ”

“ તો બેસ મારી પીઠ પર અને હું સંડાસે લઈ જઈ. ” રળીયાતે કટાક્ષ કર્યો.

“ કાંઈ નહિ, કાંઈ નહિ, હવે હમણાં કાંઈ નહિ. ” ડોશી કટાણું મોં કરીને પડી રહી.

રળીયાત ડોશીના પેટ પર હાથ ફેરવે છે તેટલામાં સથવારે આવેલી બે બાઈઓ બાધી ઉઠી. અને એકબીજાના ચોટલા પકડી ઉભી થઈ ગઈ.

“ હં...હં...હં...શું કરો છો ? ” રળીયાત બોલતી બોલતી ઉભી થઈ ગઈ.

“ નખોદ જય રાંડ શંખણી. મને અભડાવી દીધી. ગાડીમાં બેસવું, પણ થુકતાં ય આવડે છે ? બધું ય મારા મોઢામાં ઉડ્યું ને કહું છ તો ગાળ કાઢે છ. લે લેતી જ. ”

એખીસીનીયનો અને ઇટાલીયનો હાથોહાથ આવી જય એમ આ જંગ જમી જત પણ એટલામાં રળીયાત અને જગજીવન બે વચ્ચે આડાં આવીને ઉભાં રહ્યાં.

“ જગજીવનભાઈ, ખસી જવ. એ રાંડને પુરી કરવા દો. મને એણે બહુ ખરાબ ગાળ કાઢી છે. ” લુહારની ધમણ ચાલતી હોય એમ બોલનારના નાકના ફણા ફફડી ઉઠ્યા.

“ અરે જળવો જળવો, તમે તે અમારાં કંઈ લેણુદાર છો કે આવી બંધમાલ કરો છો. શરમાતાં નથી ? તમને સથવારે તેડી આવે કાણ ? ” વચનરૂપી પાણી છાંટીને આ આગ માંડમાંડ બોલવાણી ત્યાં બારીમાં ડોકું રાખીને બેસેલ છોકરાના માથા ઉપર બારી પડી : “ ઓય બાપલીયા રે, ” કહી છોકરાએ ખુમ પાડી. જગજીવને બારી ઉઘી કરી. જોયું તો છોકરાનું માથું લોહીલોહાણુ થઈ ગયેલું હતું.

“ કાલનવોટર છે કે ? ” રળીયાત સામે જગજીવને ઉતાવળે જોયું.

“ આંધ કાલાંવાટર કેવાં ? આંધ તો કકળાટ વાટર છે. ”

આવા કકળાટ વચ્ચે ટ્રેન વીરમગામ પહોંચી. એક ગાડીમાંથી બીજી ગાડીમાં ડોશીને ખુરશીપર બેસાડી બદલાવતાં મજુરનો પગ લપસ્યો અને જેમ પુટખોત્ર ઉછળે તેમ ડોશી પ્લેટફોર્મ પર પછડાયાં.

“ ઓય મા રે મરી ગઈ. ” ડોશીએ ચીસ પાડી. માણસો એકઠાં થઈ ગયાં.

“ કેવો મુરખ માણસ લાગે છે કે આવાં બેરાંને આવી રીતે મુસાફરો કરાવે છે. ”

એક પારસી પ્રેક્ષકે પોતાના સાથી સામે જોઈને કહ્યું.

“ અરે ! રેલ્વે ડાક્ટરને બોલાવો આ ડોશીના હાથનું હાડકું ખડી ગયું ! ! !

x

x

x

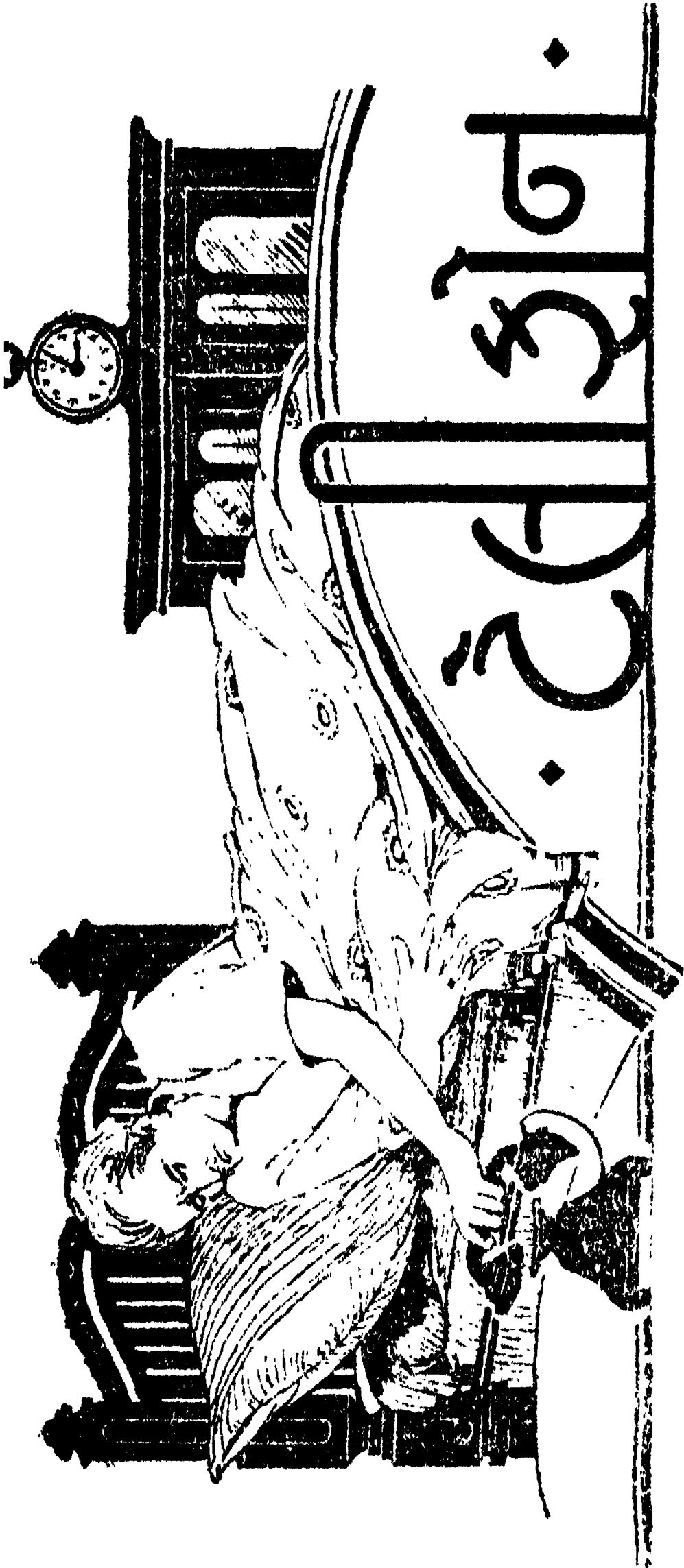
x

જગજીવન આ સથવારે આવેલાંઓના લશ્કરને લખને ભંડુરી પહોંચ્યો અને પોતાના ઘરમાં કાંટામાં પોતે તોળાયો તો એક રાતમાં પોણા સાત શેર એનું વજન ઘટી ગયું.

રળીયાત આ રીતે પતિનું વજન ઘટેલું જોઈ બોલી ઉઠીઃ “ આવા મોઢાના મોળા થશે તો પોણા સાત શું પણ બધાય રતલ જોઈ બેસશે સમજ્યા ? ”

જગજીવન પણ બહુ કાંટાળ્યો હતો એટલે બોલી ઉઠ્યો કેઃ “ આજથી કાઠીને પણ સથવારામાં લઉં તો તારો જ દીકરો ”

“હાં... એલાવ...
એલાવ...હં...કોણ? કોનું
કામ છે? કોણ મરી ગયું?
હં...? કોણ...? કોણ...?
હા..... તે..... શું છે?
પાંડોશીમાં માળામાં રહેતાં
રતનબાઈને ખબર આપું?
હા...શેની? કે...? વાલી ડોશી
મરી ગયાં...! હાં...હા...હા.

કંટાળીને શાન્તિલાલે
પલંગમાં પડ્યાં પડ્યાં જ
રીસીવર ટક્કીફાન પર
મૂક્યું.

“કંઈ માણસ છે ?
રાતના ત્રણ વાગે પાંડોશીના
માળામાં જઈને રતનબાઈને
મારે ખબર આપવા કે વાલી
ડોશી મરી ગયાં?” પથારીમાં
પડ્યાં પડ્યાં શાન્તિલાલે ઘડી-
યાળ તરફ જોયું તો બરાબર
બાર ઉપર ત્રણ વાગ્યા હતા.

અત્યારે રાતે ત્રણ વાગે આવો ટેલીફોન કરનારની મુખાંધ પર તિરસ્કારમાં હસતો શાન્તિલાલ ઉડી ગયેલી નિદ્રાદેવીને પોતાની કરવા આરાધના કરતો હતો તેટલામાં પાછી ‘ટનન...ન...ન..... ટ ન ન ... ન...ન—ન’ ટેલીફોનની ઘંટડી વાગી.

“વળી કોણ મુવું છે ?” કંટાળીને શાન્તિલાલે રીસીવર હાથમાં લીધું.

“હં...અલાવ...કોણ હા... ભાઈ...તમે રાતના ત્રણ વાગે પણ સુઈ સુવા નહિ દો કેમ ?... હા એમાં મહેરબાની શાની ? હં પણ હવે બોલો...તમારે શું કહેવું છે...? હં ? ? હા. હજુ રતનબાઈને ખબર આપ્યા નથી. અરધાએક કલાક પછી હું અહિંથી બુમ પાડીને ખબર આપીશ. હં...એમ નહિ ?...તો કેમ ? હું જાતે હમણું જાઉં ? હા અને ખબર આપું કે વાલી ડોશી...હા. રતનબાઈને ઉઠાડીને ઓરડી બહાર બોલાવીને ખબર આપું ? ‘એમ ? હં... પથારી પાગરણ અભડાય નહિ. હા. એવી રીતે જાતે...જાઉં...હં...”

કંટાળીને શાન્તિલાલે રીસીવર થંત્રપર મૂક્યું.

ટેલીફોનની આ વાતચીતને પરિણામે નિદ્રાદેવીના બોળામાં ઝુલતી રસિકા પણ જાગી ગઈ.

“શું છે કોનો ટેલીફોન છે ?” આંખો ચોળતાં ચોળતાં રસિકાએ પોતાના પતિ સામે બોલ્યું.

“માનો કાઈ મુરખનો જામ લાગે છે !”

“કોણ છે ?”

“કોણ જાણે આ રતનબાઈનો કાઈ સગો લાગે છે.”

“શું કહે છે ?”

“એ એમ કહે છે કે વાલી ડોશી મરી ગયાં છે એવા ખબર મારે જાતેજાઈને રતનબાઈને ઉઠાડી બીજું કોઈ સાંભળે નહિ તેમ

ધીમે અવાજે ઓરડી બહાર બોલાવીને આપવા. કારણકે ધરનાં બીજાં માણસો સાંભળે તો બહુ અમડાઈ જાય.” શાન્તિલાલ બોલતો બોલતો ખડખડાટ હત્યો.

“ પછી તમે શું કહ્યું ? ”

“ શું કહે ? માથે ઓઢીને સૂઈ જવું બીજું શું ? ”

“ એમ થાય ! રતનબાઈને ખોટું લાગશે. હ્યો હું ચાલીમાં જઈને રતનબાઈને બોલાવું.” રસિકા પથારીમાંથી બેઠી થઈ.

“ અરે ઘેલી રે ઘેલી. ટેલીફોન કરનારો અકકલનો બારદાન છે પણ તું પણ કાં એના જેવી થા ? ”

“ રતનબાઈનો ને આપણો સંબંધ તો વિચારવો જોઈએ ના ? ”

“ સંબંધ ગયો હું કહું ત્યાં ! અત્યારે તું એને બુમ પાડે એમાં કેટલાં પાડોશીઓની ઉધ બગડે એનો કંઈ વિચાર કર્યો ? ”

“ હા, માણું છું સાચું. ત્યારે તમે જાઓને—જરા કહી આવો...”

“ ગાંડી થઈ છો ? અત્યારે ત્રણ વાગે ત્રણ દાદરા આપણા ઉતરે અને ચાર દાદર રતનબાઈના ચહું અને આ ટેલીફોનના ખખર આપવા જઈ એવો હું મુરખ નથી. ”

“ પણ..... ”

ફરીવાર ટેલીફોનની ઘંટડીએ ઓરડો જાગતો કરી દીધો.

શાન્તિલાલે વળી પથારીમાં પડ્યાં પડ્યાં કાને રીસીવર લગાડ્યું.

“ હં...એ...હા...વ ? હં...કોણ ? હં...શું છે બાઈ ? વાલી ડોશી મરી ગયાં.....હાં...એનું શું ? કહી આવ્યા ?...ના...હજી. ...ગયો.....નથી.....મારો રામો વહેલો આવે છે ને એની સાથે કહેવરાવીશ હો !.....હં...હેં...? હં...હમણાં જ જઈ ? જાતે કહી આવું ? કંઈ તમારા બાપનો નોકર બોકર છું ? હેં.....? તે શરમાતા નથી ?.....”

પથારીમાંથી રસિકાએ ઉઠી શાન્તિલાલના હાથમાંથી રીસીવર ઝડપી લીધું.

રસિકા પોતાના પતિના સ્વભાવથી સુપરિચિત હતી અને એક વખત જો સ્ટીમ ચડી તો કંઈનું કંઈ કરી બેસશે એમ ધારી એણે આ વાતચીત આગળ વધતી અટકાવી.

(૨)

શાન્તિલાલ દેશમાંથી મુંબાઈ આવ્યો કે તુરંત જ શેરબજારમાં એક મિત્ર દ્વારા નોકરી મળી ગઈ. શેરબજાર એ મુંબાઈનું લક્ષ્મીબજાર છે. મુંબાઈમાં લક્ષ્મીનું કાઈ મહામંદિર હોય તો તે શેરબજાર છે. એમાં માણસ જો બરાબર રીતે કામ કરે, જો નસીબદેવી ચારી આવે, જો પ્રમાણિકતા પુરેપુરી જળવાય તો માણસનું વજન ૧૧૧ શેર હોય એનું ૧૭૮ શેર થતાં વાર ન લાગે. શાન્તિલાલનું પણ એવું જ થયું. એ દુક વખતમાં જ સબબ્રોકર થયો અને લક્ષ્મીદેવીનાં કંકુવર્ણી પગલાં એને ત્યાં પડવાં શરૂ થયાં. શરૂઆતમાં રસિકા મુંબાઈ આવી ત્યારે એણે મહાલક્ષ્મી માતાની માનતા કરી હતી કે: “ હે માતાજી જો પાડોશીને છે એવો કબાટ મારે ત્યાં થાય, ચોથા માળવાળા શેઠને ત્યાં પલંગ છે એવો પલંગ મારે ત્યાં આવે, બીજો માળે પેલા વણીક શેઠને ત્યાં છે એવી તીજોરી મારે ત્યાં આવી વસે, પાડોશના માળામાં છે એવો ટેલીફોન મારે ત્યાં હો.....તો તમારા ઉપર સોનાનું છત્તર ચડાવીશ. ” રસિકાની આ માનતા ફળી અને થોડા વખતમાં જ ખુરશી, ટેબલ, પલંગ કબાટ, તીજોરી અને ટેલીફોન રસિકાના ઘરમાં દેખાવ દીધો.

શાન્તિલાલની જેમ જેમ ધરાકી વધવા માંડી તેમ તેમ ટેલીફોનની એને જરૂર લાગી. પરિણામે એણે ટેલીફોન પોતાના નામ પર લીધો. જે દિવસે ટેલીફોન ટેબલ પર મુક્યો તે દિવસે રસિકાના આનંદનો પાર નહોતો. એણે તે દિવસે સવારે ઉઠીને ઘરમાં ગણપતીને

તાળાં તાળાં ભૂદેશ્વરથી મંગાવીને પુષ્પો ચડાવ્યાં, આરતી કરી અને લાડુનો થાળ ધરાવ્યો.

આજે રસિકા ખુશી ખુશી હતી. ટેલીફોનની સામે જુએ અને રસિકાનું હૃદય નાચી ઉઠે. આડોશી પાડોશીઓને પણ શાન્તિ-લાલને ત્યાં ટેલીફોન આવ્યાની ખબર પડી ગઈ.

“હાં શાન્તિભાઈ ટેલીફોન વસાવ્યો ના? કંઈ બહુ ખર્ચ નથી આવતો અને તમારા જેવા શેર બજારવાળાને તો એક ગ્રાહકની દલાલી...”

“શાન્તિભાઈ ટેલીફોન લીધો એ બહુ સારું હતું. તમારે તો ટેલીફોન જોઈએ જ.”

“ટેલીફોન એ તો આવના કડપી વેપારના વસાવામાં એક અગત્યનું સાધન છે.”

“હાં, બહુ સારું કયું હો! શાન્તિભાઈ આપણા માળામાં ટેલીફોન તમારે ત્યાં આવ્યો એટલે હવે અમારે બધાને સગવડ થઈ ગઈ.”

આ રીતે સવારના પહોરમાં ટેલીફોનનાં અભિનંદનો શાન્તિ-લાલને આંગણે વરસવા મંડ્યાં.

પહેલા દિવસને પહેલે કલોકે એક સામટા રાત ટેલી-ફોનદાસોને જોઈ રસિકા અને શાંતિલાલને અજાયબી થઈ.

“શાન્તિભાઈ જરા ટેલીફોન ઠરું કે?” આમ દલી એક પછી એક, રેલ્વે સ્ટેશને જેમ ત્રીજા વર્ગના મુસાફરો ટીકીટ લેવા આતુર હોય, એમ પડોશીઓ આવી ઉભા.

કોઈને અળસીના ભાવ પૂછવા હતા; તો કોઈને સોના ચાંદીનો ખજાર જાણવો હતો; કોઈને રૂ ખજારની રૂખ જાણવાની ઇતેમ્નરી હતી તો કોઈને કાપડ ખજારની સ્થિતિથી વાકેફ થવું હતું; કોઈને રાતના નાટકની ટીકીટ રીઝર્વ કરાવવી હતી તો કોઈને મિત્ર સાથે

પાલવે ફરવા જવાનો વખત લેવો હતો. આવી આવી પૂછપરછથી શાન્તિલાલનું ન્હાનકડું ઘર ગાજી ઉઠ્યું.

પોતાનો વારો ક્યારે આવે એ માટે દરેકની દ્રષ્ટિ જુદા જુદા ભાવે ટેલીફોન કરનારની રહામે જ હતી.

જો વાત કરનાર જરા વધારે વખત લ્યે તો બીજાઓના મનમાં ચળવળાટ થતો, કોઈની આંખો ઉંચી ચડી જતી, કોઈ મનમાં ગળડતો કે ‘આ પાપ લેવે પૂરું ક્યારે કરે,’ કોઈ વાત કરનાર જલ્દી પૂરું કરે એ માટે દસીને એની રહામું બેઠું રહેતો. આ રીતે કંઈક રંગો આ ટેલીફોન આગળ દેખાતા.

પહેલા દિવસે શાન્તિલાલ અને રસિકના સંજોગો પાર નહોતો. પોતાને આંખોએ આટલા માણસો—“ કેમ ભાઈ ટેલીફોન કરું કે ? ” એમ આજીજીમયાં સ્વરે પૂછતા આવે એમાં એ ધણીધણીવાણીએ એક પ્રકારનું માન મળતું હોય એમ ગણી પોતાની છાતીને ગજગજ ફુલાવી દીધી.

(૩)

“ રસિકા ! આ શીવશંકર તો આંખો દિવસ ટેલીફોન આગળ ઉભો જ છે. ”

“ હા. એને કંઈ ગમ લાગતી નથી. ન જુએ તક કે ન જુએ ટાણું. આપણે શાન્તિથી માંડ બેઠાં હોઈએ ત્યાં વચમાં આવીને ‘વન, કુ, થી, ફાર કરતો ઉભો જ હોય ! ’ ”

“ એને કહી દેજો કે સવારે જ ટેલીફોન કરવાનો મગસો બાકી આખો દિવસ એ રીતે ટેલીફોન કરવો હોય તો ખૂબ પબ્લીક રસ્તા પર—અહિં ન આવે. ” શાન્તિલાલે ગુસ્સે થતાં રસિકાને સૂચના આપી.

“ અને એલા વીરજીભાઈને તમે કહેજો. એ પણ બપોરે માંડ છું પરવારીને કાચપર ઝોકું લઈ ત્યારે આવીને “ કેમ બેન જરા

ટેલીફોન કરું કે ? ” એમ કહેતો રોજ ઉભો જ હોય છે ” રસિકાએ પણ સહજ કંટાળીને શાન્તિલાલ સમક્ષ પોતાની ફરિયાદ રજુ કરી.

આ પતિપત્ની આ પ્રમાણે એકબીજાને સુચના આપે છે ત્યાં એક અજાણ્યો લાગતો આઘેડ વયનો પુરુષ બારણામાં દેખાયો.

“ સાહેબ, આપને ત્યાં ટેલીફોન છે કે ? ”

“ હા છે. કેમ ? ”

“ હું જરા કરું કે ? ”

શાન્તિલાલને ના પાડવાની ઈચ્છા થઈ પણ કોઈ અજાણ્યો છે અને પહેલી જ વખત આવે છે તો ભલે કરી લ્યે, એ વિચારે એણે હકારમાં ડોકું હલાવ્યું. “ હા. કરો. ”

પેલા પુરુષે નંગર જોડ્યો અને કંઈક પૂછ્યું. સવાલ જવાબ થયા અને એકાએક એ માણસે પોક મૂકી “ મરી ગયો...રે બાપ... લીયા...હાય હાય રે...નખોદ...નીકળી ગયું...રે...”

શાન્તિલાલ અને રસિકા ઉભાં થઈ ગયાં. શાન્તિલાલે એ માણસના હાથમાંથી ગુસ્સે થઈ રીસીવર લઈ લીધું.

“ ભલા માણસ, આમ પારકા ઘરમાં પોક મૂકો છો તે શર- માતા નથી ? ”

પણ પેલા માણસનું પોકરાણુ તો ચાલુ જ હતું. આડોશીપા- ડોશીઓ એકઠાં થઈ ગયાં. “ શું છે શું છે ? ” “ આ માણસ કેમ આ રીતે પોક મૂકે છે ? ” એ પ્રશ્નોની પરંપરા ચાલી.

આખરે એ માણસ સહુના સમજાવ્યાથી માંડ શાંત થયો. સહુએ એ શા માટે પોક મૂકીને રડતો હતો એનું કારણ પૂછ્યું તો એણે જણાવ્યું કે એણે એક જંગમ્બારી ચકલી પાળી હતી એ મરી ગઈ.

એ માણસના ગયા પછી શાન્તિલાલ પાડોશીઓ રહામું જોઈ હસવા માંડ્યો: “ માળા આવા ને આવા આ ટેલીફોન પર આવે

છે એનું મારે કરવું શું ? એની ચકલી મરી ગઈ એની આ રીતે પોઠ મૂકે એને હવે કેવું થ શું ? ”

જેમ જેમ દિવસો જવા મંડ્યા તેમ તેમ શાન્તિલાલને જણાયું કે પોતા કરતાં પોતાના પાડોશીઓ, ઓળખીતાઓ, ગલીવાળાઓ અને રસ્તાવાળાઓ ટેલીફોનનો સાડીનવાણું ટકા ઉપયોગ કરી રહ્યા હતા.

એક દિવસ શાન્તિલાલ હિસાબી કામમાં ગુંથાયલો હતો ત્યાં એક અજાણી સ્ત્રી આવી.

“ ભાઈ ટેલીફોન કરવા દેશો ? ”

સ્ત્રીજાતિ તરફ સન્માન ધરાવતા શાન્તિલાલથી ના કહી શકાઈ નહિ.

સ્ત્રીએ ટેલીફોનનો નંબર જોડ્યો. “ હાં કોણુ ધર્મદેવ !...હાં ...જી. . હું...આપની જ છું...આપ...મારું સર્વસ્વ છો...આપ તો...પ્રભુ...છો...હું હાં...હાં. હું આપની કિંકરી...”

શાન્તિલાલની ઇચ્છા થઈ કે આ કિંકરીને કાંકરા મારીને ખસેડું. પણ રસિકાએ એને આંખથી સમજાવ્યો કે રહેવા લો. એ સ્ત્રી ટેલીફોન પર વાત કરતી કરતી હસવા માંડી...હા. હા. હા. હા. હા...હી. હી હી. હી...ઓહો...હો. હો...હહાહહાહા ! ”

રસિકાએ જોયું તો સ્ત્રી ગાંડી થઈ ગઈ હોય એમ દેખાયું. રસિકાએ જઈ એનો હાથ પકડ્યો : “ તમે કોના ઘરમાં છો એનો તો કંઈ ખ્યાલ કરો બહેન ? ”

પેલી સ્ત્રી તો હસતી જ હતી અને...પાછી ખોલી ઉઠી : “ હાં ધર્મદેવજી આપે મને સ્વીકારી એટલે મને સ્વર્ગ મળી ગયું હા. હા. હા...”

(૪)

શાન્તિલાલને ઘેર આજે દેશમાંથી એક ચારણ મહેમાન હતો. રસિકાએ દૂધપાક પુરી બનાવ્યાં હતાં. ચારણ બહુ મશ્કરો હતો એટલે

વાતે વાતે દહેર ઉડતી હતી. એટલામાં ટેલીફોનની ધંટડી વાગી. વાતોના રસમાં ચકચૂર થઇ ગયેલ શાન્તિલાલે ખુમ પાડી. “રામા ! ટેલીફોન જરા અહિં લાવજો તો.”

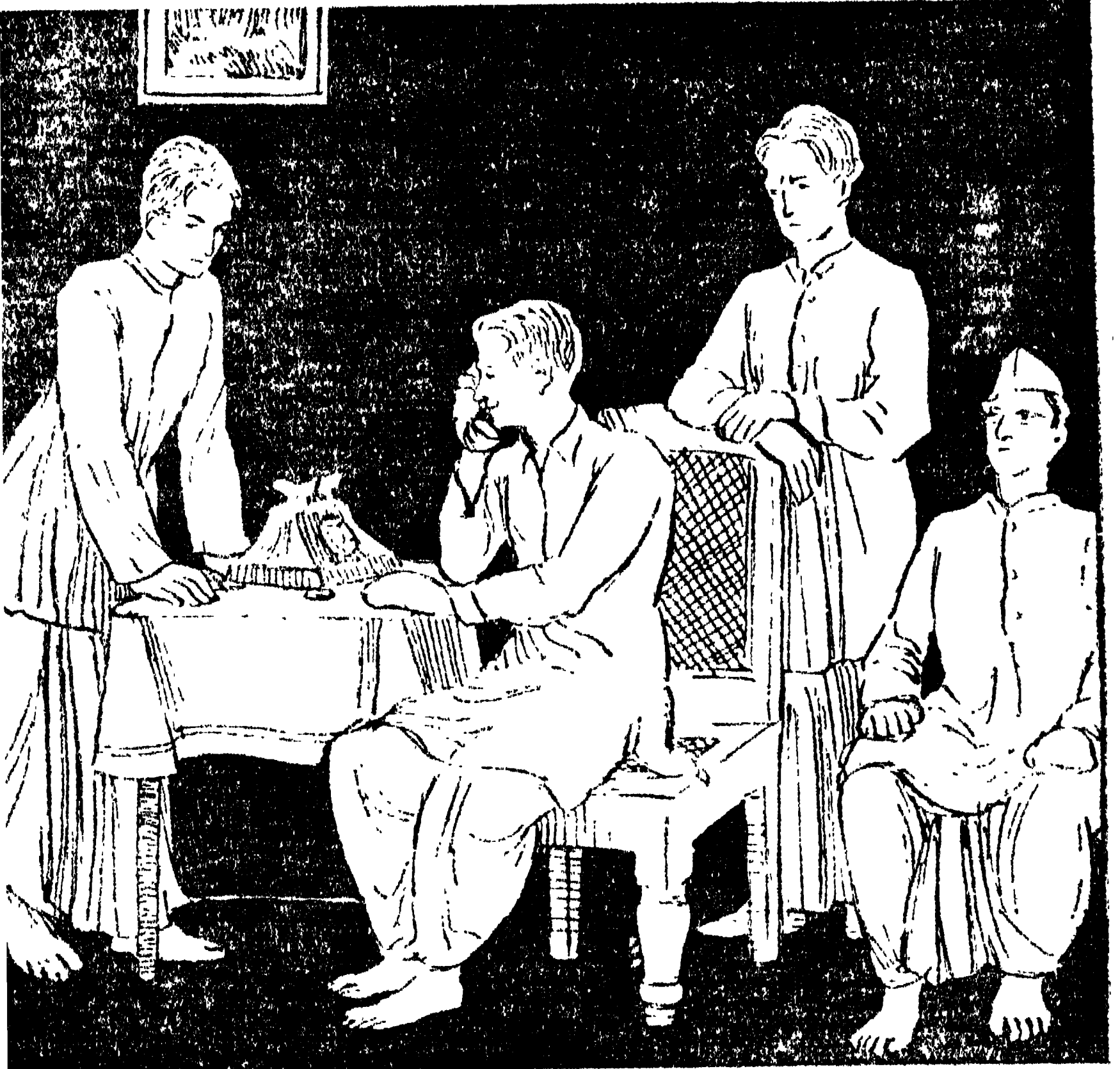
પહેલા દિવસને પહેલે કલાકે એક સમઠા સાત ટેલીફોનદરોને બેઠ
રસિકા અને શાન્તિલાલને અન્તર્યામી થઈ !

રામાએ લાંબા દોરડામાં ગોઠવાયણું રીસીવર શાન્તિલાલની
પાસે મૂક્યું.

“ હં...એલાવ...હં...તમારો નંબર ? થ્રી થ્રી થ્રી...” શાન્તિ-લાલના મોઢામાંથી દૂધપાક ઉડ્યો, ટેલીફોનનું રીસીવર ભરાધ ગયું.

આ જોષ પેલા ચારણને ભારે હસવું આવ્યું. શાન્તિલાલ પણ હસી પડ્યો.

પોતાનો વારો ક્યારે આવે એ માટે દરેકની દષ્ટિ જુદા જુદા ભાવે ટેલીફોન કરનારની સહામેજ હતી.

“ હં...એલાવ...હં. રીચર કેટલા મંદા...ઓહો...એટલા બધા મંદા ? ”

બોલતા બોલતાં શાન્તિલાલનો ચહેરો ફરી ગયો.

“ રામા, લુગડાથી આ રીસીવર પર દૂધપાકના ડાઘ પડ્યા છે એ લૂઈ નાખજો તો. ”

“ કેમ શેઠ, શું વાત થઈ ? ” ચારણે હસતાં હસતાં પૂછ્યું.

“ ગઢવી, વાત કરોમાં, આ દૂધપાક અત્યારે કડવો ઝેર જેવો લાગે છે. ”

“ કેમ ? ”

“ કેમ શું રૂપિયા દસ હજારની ઉઠી. ”

“ કઈ રીતે ? ”

“ એ તમે ન સમજો. અમારા ધંધા એવા જ પ્રકારના હોય. લાખ આવે ને લાખ જાય ? ”

ચારણ એટલે મોઢે ઉઠ્યો, એણે ટેલીફોન હાથમાં લીધો.

“ અરે ગઢવી શું કરો છો ? ”

“ આ અવગતીયા દેવને ગટરમાં ફેંકી દઉં છું. ”

“ અરે એમ હોય ! ગાંડા થયા છો ? ”

“ હું ગાંડો નહિ પણ ડાહ્યો છું. જમતાં જમતાં પણ તમને સખ નહિ એવા આ ભૂતને અહિં શા માટે રાખવું જોઈએ ? બન્ના માણસ, ધડી પહેલાં હસતા હસતા વાત કરતા હતા અને આ દોરડું બોલ્યું કે ફીચર મંદા એટલે તમારો ચહેરો પણ મંદો થઈ ગયો. આવું તે હોય ! ખાધે પણ સુખ નહિ તો પછી કમાઓ છો કેને માટે ? ”

“ ગઢવીજી, વાત સાચી છે. અમે બધા અવગતીયા થઈ ગયા છીએ એ વાત પણ સાચી છે. ”

“ તો કાઢી નાંખો આ ટેલીફોનને. ”

“ એમાં ટેલીફોનનો ગિયારાનો શું વાંક ? અમે જ એવા ધંધા કરીએ..... ”

“ પણ તમારા ધંધામાં એ સાધન તો છે ના ? ”

“ કવિરાજ ટેલીફોન તો એમના ધંધામાં દેવ જેવો છે ” રસિકાએ ધીમે અવાજે કહ્યું.

“ પણ બહેન, આ તે દેવ કે સેતાન ? જમતી વખતે પણ કાળજી ઉંચાં રહે એનો શો અર્થ અને.....”

ગઢવી પોતાનું વાક્ય પુરું કરે એટલામાં બે જણ બારણામાં દેખાયા.

“ શેઠ, ટેલીફોન કરું કે ? ”

“ નથી કરવો. ” શાન્તિલાલે અશાંત બની ત્રાડ પાડી.

“ શેઠ; બહુ જરૂરનું.....”

“ જરૂરનું કામ જહાન્નમમાં જાય. અમે હવે ટેલીફોન કરવા કોઇને નહિ દર્દીએ. દિવસ અને રાત માળાં જંપવા જ દેતાં નથી.”

શાન્તિલાલને ઉકળેલો જોઇ રસિકા બોલી ઉઠી:

“ ગઢવી, આ ત્રાસ જમરો છે. રાત દિવસ આવી આવીને લોકો હેરાન જ કરે છે. આ ત્રાસથી ધડીબર એમ થાય છે કે ટેલીફોન કાઢી નંખાવું. ”

“ હું પણ એજ કહું છું. ”

“ પણ ટેલીફોન વગર ગઢવી, ન ચાલે. લાખોના વેપાર અમરથા થતા હશે ! ” શાન્તિલાલે પાણીનો પ્યાલો મોઢે માંડતાં માંડતાં અભિપ્રાય આપ્યો.

“ ગઢવી, ટેલીફોન પણ રહે અને આ રોજનો ત્રાસ મટે એવો ઇલાજ કંઈ તમારી ચારણી બુદ્ધિથી સુઝાડો તો કવિરાજ ખરા. ” રસિકા બોલતી બોલતી સહજ હસી.

“ ઇલાજ છે. જો તમે ધારો તો ટેલીફોન પણ રહે અને સુખી પણ થઇ શકો. ”

“ શું બોલોને ? ”

“ અમલમાં મેલશે ? ”

“ હા. હા. જરૂર. તમે બોલો તો ખરા ! ”

“ તમારે ત્યાં જાણે આડોશી પાડોશી, ગલીવાળા, રસ્તાવાળા, મિત્રો, સગાવહાલાં એ સહુ ટેલીફોન કરવા આવે છે, ખરું ના ? ”

“ હા. ”

“ તો એમ કરો કે પડોશમાંથી જો કોઈ ટેલીફોન કરવા આવે તો એણે સવા રૂપિયો સ્ત્રી કેળવણીકુંડમાં નાખવો; પડોશના માળામાંથી કોઈ આવે તો એણે અઢી રૂપિયા બાલમન્દિરના કુંડમાં આપવા, ગલીમાંથી કોઈ ટેલીફોન કરવા આવે તો એણે ત્રણ રૂપિયા વિધવા આશ્રમને આપવા, રસ્તામાંથી કોઈ આવે તો એણે વ્યાયામશાળાનો ચાર મહિના સુધીનો ખર્ચ આપવો. ”

x

x

x

આજે શાન્તિબાલના ટેલીફોન આગળ એક મોટું પાટીયું લટકતું હતું. એમાં મોટા અક્ષરે નીચે મુજબ લખ્યું હતું.

ટેલીફોન કરવા આવનાર જરૂર વાંચો.

આ ટેલીફોન કરનાર જો

(૧) પાડોશી હોય તો એણે એક વખત ટેલીફોન કરવા માટે સ્ત્રી કેળવણી કુંડમાં રૂપિયો સવા નાખવો.

(૨) બાળુના માળામાં રહેનાર કોઈ હોય તો એણે એક વખતના અઢી રૂપિયા બાલમન્દિર કુંડમાં આપવા.

(૩) ગલીવાળો હોય તો એણે ત્રણ રૂપિયા વિધવા આશ્રમને આપવા.

(૪) રસ્તાવાળો હોય તો એણે વ્યાયામ શાળાનો ચાર મહિના સુધીનો ખર્ચ આપવો.

આ પાટીયું જે દિવસથી લાગ્યું તે દિવસથી ટેલીફોન પર આવનાર અવગતીયાંઓ ઓછાં થઈ ગયાં અને ધીમે ધીમે આજે એક પણ માણસ શાન્તિબાલની શાન્તિમાં કે રસિકાના રસજીવનમાં “ ટેલીફોન કરું કે ? ” એમ કહીને જરા પણ ખલેલ કરતાં નથી.

મહારાજ શ્રી લક્ષ્મીલાલજી !

“ લક્ષ્મીલાલજી મહારાજકી જે ! ”

“ ગીરીવરધરજી કી જે ! ”

“ બોલ શ્રી બાલકૃષ્ણ લાલકી જે ! ”

ચારે તરફ જ્યનાદોથી વાતાવરણ છવાઇ ગયું અને લક્ષ્મીલાલજી મહારાજે જ્યનાદ કરનારા વૈષ્ણવ સમૂહ તરફ એક સ્મિતભરી, સંતોષભરી, આનંદભરી, ખુશાલીભરી દષ્ટિ ફેંકી. પોતે લીધેલો વેશ આટલો બધો સફળતાથી પાર ઉતરશે એમાં એને પોતાને બહુ શ્રદ્ધા નહોતી, પણ કલકતામાં પગ મૂકતાં પ્રથમ દર્શને જ આટલો મોટો સત્કાર જોઇ પોતાનો બેડો હવે પાર થશે એમ આ બનાવટી મહારાજને સોએ સો ટકા ખાતરી થઈ ગઈ.

કલકતા શહેરમાં આજે આનંદ ઉત્સવની ઝડી વરસતી હતી. દેશ દેશના વૈષ્ણવોનો માનવસાગર આજે હેલે ચડ્યો હોય એવી રીતે મહારાજશ્રી લક્ષ્મીલાલજી મહારાજના સામૈયાં બંગાલીઓ, મારવાડીઓ, ગુજરાતીઓ અને કાઠિયાવાડીઓએ ઠર્યાં. કલકતામાં ઘણા મહાપુરોનાં સામૈયાં થયાં હશે પણ મહારાજશ્રી લક્ષ્મીલાલજી

મહારાજનું સામ્રાયું તો કંઈ ઓર પ્રકારનું થયું. ગુલાલ અને અખી-લનો તો કલકતાની બજારમાં કીચડ થઈ ગયો. ગુલાબ, ચંપો, ચમેલી, ડાલર અને પારિજાતક ફુલના તો ઢગલા થઈ પડ્યા. મહારાજશ્રીની છડી પોકારનાર છડીદાર આખોયે ગુલાલથી અને ફુલથી વરરાજા જેવો થઈ ગયો. સ્ત્રીઓ, બાળકો, પુરૂષો, યુવાનો, યુવતીઓ, વૃદ્ધો, વૃદ્ધાઓ સહુ આજે ગેલમાં આવી ગયાં હતાં અને મહારાજશ્રી લક્ષ્મીલાલજી પણ આ બધું જોઈને રાજી રાજી થઈ ગયા.

“જે જે કૃપાનાથ ! આ બંગલો આપશ્રીને અનુકુળ આવશે ના ?” સનતકુમાર નામના એક ગુજરાતી વૈષ્ણવે મહારાજશ્રી ઉતારે આવતાં હાથ જોડીને પૂછ્યું.

“જરૂર-જરૂર વૈષ્ણવરાજ આ ઉતારો અમને બધી રીતે અનુકુળ થશે. માત્ર એક જ વાત પૂછી લઉં.” હાથ જોડીને ઉમેલા સનતકુમાર સહામે મહારાજે સ્મિત હાસ્ય વેચ્યું.

“કૃપાનાથ, ફરમાવો.”

“આપણો આ બંગલો વૈષ્ણવોના રહેઠાણોથી બહુ છેટો ન હોવો જોઈએ.”

“પ્રભુ, આપણો વૈષ્ણવસમૂહ આસપાસમાં જ રહે છે. સહુને આપના દર્શનનો, ઉપદેશનો, કૃપાનો લાભ મળે એ દ્રષ્ટિથી જ બીજાં બધાં સ્થળો કરતાં આ સ્થળને પસંદ કરવામાં આવ્યું છે.”

“અહિં વૈષ્ણવોની સંખ્યા કેટલીક હશે ?” મહારાજશ્રીએ આતુરતાથી સનતકુમારની આંખોમાં પોતાની આંખો મેળવી.

“કમમાં કમ એકાદ લાખ તો ખરા.” પોતાને ચોક્કસ આંકડો બજાર નહિ હોવાથી માથું ખજવાળતાં ખજવાળતાં સનતકુમારે ફેંક્યું.

“અને બધા ય ધનાઢય ખરા ?” બોલતાં બોલતાં મહારાજશ્રીના મોઢામાં પાણી આવ્યું.

“ હા. કૃપાનાથ, અહિં લાખોપતિ છે, કોટયાધિશ છે અને પૈસે ટકે સુખી.....”

સનતકુમાર આગળ બોલે તેટલામાં તો પાંચ આગેવાન વૈષ્ણુ-વોએ આવી મહારાજશ્રીના ચરણમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા.

“ ને ને કૃપાનાથ, આ હનરીમલજી અહિંના પરમ વૈષ્ણુવ છે. ઘેરે બે બે ઘોડાની બાર ફેટીન ગાડીઓ છે, રાજમહેલ સરીખા બંગલાઓ છે, અંગ્રેજો સાથે મોટો ધંધો છે. ”

હનરીમલ સહામે મહારાજશ્રીએ હસીને જોયું.

“ કૃપાનાથ, મેં થો સનતકુમારને કહ્યો થો કે મહારાજશ્રી મોરે બંગલો પધારે. ”

“ કૃપાનાથ આ પણ એમનો જ બંગલો છે. હનરીમલજી ને આપણે ક્યાં જુદા છીએ. ” સનતકુમારે પોતાને ત્યાં વૈષ્ણુવ ધર્મના આચાર્ય પધારે એ પ્રસંગનું વ્યાજખી અભિમાન લઘ છાતીને સહેજ ફુલાવી સહુની સહામે જોયું.

“ અને કૃપાનાથ, આ બીજા વૈષ્ણુવ કચરા ઠક્કર કાઠિયાવાડના આગેવાન વૈષ્ણુવ છે. અહિં બહુ મોટો વ્યાપાર છે. આ ત્રીજા વૈષ્ણુવરાજ રામસ્વામી મદ્રાસી મોટા સરકારી કન્ટ્રાક્ટર છે, આ ચોથા વૈષ્ણુવ મુકુંદ મુરારી હેસીયનના મોટા દલાલ છે અને પાંચમા વૈષ્ણુવ કૃષ્ણદાસ ભાટિયા અહિં લોખંડનાં કારખાનાં ચલાવે છે. ”

આ પાંચેની ઓળખાણ ત્યારે સનતકુમાર કરાવતો હતો ત્યારે કાઠિયાવાડના કચરા ઠક્કરનું નામ સાંભળી મહારાજશ્રી સહેજ ચોંક્યા. એણે એ થોભીયાવાળા વૈષ્ણુવને ધારી ધારીને જોયો અને એને જોવામાં બીજા ચારની સનતકુમારે કરાવેલી ઓળખાણ બહેરા કાનો ઉપર પડી હોય તેમ હવામાં અદ્ધર રહી ગઈ.

“ વૈષ્ણુવને કાઠિયાવાડમાં કીયે ગામ રહેવું ? ” ધારી ધારીને

“ સાંખોદર. ”

મહારાજશ્રીએ ગામનું નામ સાંખળી સ્વસ્થતા મેળવી.

(૨)

લક્ષ્મીદાસ મૂળ ભાદરકાંઠાનો રહિશ. એની માતા બાપ એ પંથકના આગેવાન મરજદી. એટલે લક્ષ્મીદાસની મા ચુસ્ત વૈળણવતા સેવતી. એ વખતે સુધારાનો પવન મંદ મંદ હહેરીએ કાઢ્યાવાડને આંગણે માંડ માંડ વાતો થયો હતો. એ સુધારાના પવનની ઝલક લક્ષ્મીદાસના બાપમાં આવી. એ ઝલકના તોરમાં જ્યારે જ્યારે લક્ષ્મીદાસની મા મા'રાજની પધરામણી કરાવવાની વાત કરતી ત્યારે એ સામે થતો. છતાંય લક્ષ્મીદાસની મા જોરદાર હતી. એ પતિના વિરોધ છતાં મા'રાજની પધરામણી કરાવતી. નાવકડો લક્ષ્મીદાસ આ રીતે નાનપણથી જ મા'રાજની પધરામણી જોતો આવ્યો અને એના બાલ માનસમાં એક એવો વિચાર દ્રઢ થયો કે પોતે મા'રાજ હોય અને પોતાની આવી રીતે પધરામણી થાય તો કેવું સારું ?

લક્ષ્મીદાસ મોટો થયો. બાપ સુધારક—ખોટો સુધારક, સમજ્યા વિનાનો સુધારક હોવાથી એની થોડી અસર થઈ, પણ માતાની અસર એના પર બહુ પડી. માતાની સાથે મંદિરમાં દર્શને જવાની ટેવ પડી. દુધગરની મીઠાઈ અને દોર એને બહુ પ્રિય હતાં. જ્યારે હવેલીમાં ‘ ઓચ્છવ ’ હોય ત્યારે લક્ષ્મીદાસ મીઠું મોટું કરવા દોડી જતો અને એ રીતે એ પરસાદિયો ભગત બનતો ગયો. માતાની વિશુદ્ધતા એકલી વારસામાં મળી હોત તો સારું હતું પણ સાથેસાથે બાપના ખોટા સુધારાની ભેળસેળ થવાથી ‘ ન ઈધરકે રહે ન ઉધરકે રહે ’ એ પ્રકારની એના જીવનની ઘડતર ઘડાતી ગઈ.

બાપ એને રોજ મહારાજોની વિરુદ્ધ ઉશ્કેરે પણ લક્ષ્મીદાસને હવેલીના પ્રસાદમાં એવી અને એટલી બધી કલા દેખાતી કે બાપને અષ્ટપષ્ટ રહમજીવી એ મંગલનાં દર્શન તો રોજ કરતો. સમાધાની,

જલગરીયા, ભીતરીયા, દફતરી, ભેટિયા એ સહુની સાથે દોસ્તી જામતી ગઈ એટલે ‘ પાનનું ખીડું ’ ‘ દુધની બોટી ’ અને ‘ શખડી અનશખડી ’ ની પાતરોની પ્રેઝન્ટ એને અવારનવાર મળતી.

પુષ્ટિમાર્ગનું તત્ત્વજ્ઞાન રહમજવા જેવી તાકાત જે લક્ષ્મીદાસમાં આવી હોત તો તો એના જીવનની જ્યોત ઉજ્જમાળી બની જત પણ આ તો રહ્યો પરસાદીયો ભગત એટલે એને દ્વૈત અદ્વૈતની શીશોસાશી સાથે સનાન સુતકનો સંબંધ ક્યાંથી જામે ?

લક્ષ્મીદાસ વીસ વરસની ઉમરનો થયો. ઘરમાં હવે તો ઘરની શોભા આપતી ઘરવાળી આવી હતી. લક્ષ્મીદાસનો અને લક્ષ્મીબાઈનો સુમેળ બહુ સારો હતો. ઘરવાળીના પગનાં થતાં લક્ષ્મીદાસની માતા શ્રીજીના ચંચુમાં ગઈ. એટલે માતાની ખેંચ લાગે એ પહેલાં લક્ષ્મીબાઈની હાંક મળ્યા ગઈ. લક્ષ્મીબાઈ અને લક્ષ્મીદાસનું જોડું એક બીજાને વિચારે, વર્તે અને વાણીમાં અનુકૂળ થઈ પડ્યું.

એક વર્ષ પછી લક્ષ્મીદાસના પિતાએ પણ બીજી દુનિયામાં પ્રયાણ કર્યું. પિતાની હાજરીમાં ‘ રોટલા ’ ની ચિંતા કોઈ દિવસ લક્ષ્મીદાસે કરી નહોતી. પિતાની આમર સારી હતી એટલે ‘ બાંધી મુઠી લાખની ’ એ ન્યાયે જીવનનું ગાડું ખરાબર ગમડતું જતું હતું, પણ પિતાના જવા પછી થોડા વખતમાં જ શાકમાજી અને રોટલાની ચિંતા સ્પષ્ટ થતી ગઈ. લક્ષ્મીબાઈ રોજ કંઈક ધંધો કરવા માટે લક્ષ્મીદાસને કહેતી પણ નાનપણથી બેઠાકુ હોવાથી કોઈની નોકરી લક્ષ્મીદાસથી થઈ શકે તેમ નહોતી. તેમજ ધંધો તો એને સુઝે જ ક્યાંથી. બહુ બહુ તો હવેલીમાં જઈ કુત્રમંડલી ભરી પરસાદની પાતર મેળવવી એ સિવાય એને કંઈ આવડતું નહોતું.

પિતાના અવસાનને બે વરસ થયાં ત્યાં તો લક્ષ્મીદાસના ઘરમાં ગોકળ આઠમ થવા લાગી. આ મુંઝવણમાં લક્ષ્મીદાસ અટવાઈ જાય એ પહેલાં એક દિવસ મા’રાજની પધરામણી ગામમાં થઈ.

એ જોઈ એને વિચાર આવ્યો કે જો પોતે માંરાજ બનીને ક્યાંક અજાણ્યા પ્રદેશમાં એક સફર કરી આવે તો રોટલાની ચિંતા હમેશની મટી જાય.

હવેલીનો સમાધાની અને ભીતરીયો એના ન્હાનપણના દોસ્ત હતા. એની આમળ ખાનગીમાં આ વાત મૂકી. સમાધાની અને ભીતરીયાને પણ આ તક સાધવાની લાલચ થઈ આવી. લક્ષ્મીદાસ ચહેરે મોરે રૂપાળો હતો. એને ખોટા ખાલ પહેરાવી મહારાજ બનાવ્યો હોય તો કામ સોળ વાલ અને એક રતી જેવું થાય તેમ છે એવી એ બન્ને અનુભવીઓને ખાત્રી થઈ ગઈ. અને આ રીતે જો લક્ષ્મીદાસ મહારાજ થતો હોય અને એકાદ કલકતા જેવા અજાણ્યા અને મોટા શહેરમાં એની જો પંધરામણીની યોજના થાય તો જી-દગીનું દળદર શ્રીટી જાય. આ વિચારે ત્રણે આ યોજનામાં ભાગીદાર થયા અને લક્ષ્મીદાસનું નામ રાખ્યું મહારાજશ્રી લક્ષ્મીલાલજી અને એની વહુ લક્ષ્મીબાઈનું નામ રાખ્યું શ્રી રૂડાં વહુજી: યોજના નક્કી થતાં એ ચોકડી બીજો જ દિવસે ઉપડી કલકતાને માર્ગે.

(૩)

સમાધાની અને ભીતરીયો અનુભવી હોવાથી એણે લક્ષ્મીલાલજી મહારાજનો ઠાઠ ખરાબર જમાવ્યો. કલકતામાં આવતાં વેંત ઠેર ઠેર પોતાના માણસો જમાવી દીધા અને વૈષ્ણવ સમૂહમાં એ માણસો દ્વારા પ્રચારકાર્ય શરૂ થયું. પરિણામે એક વૈષ્ણવ કહે કે મહારાજશ્રીને મહેં આજે ગંગાને કાંઠે વહેલી સવારે જોયા તો બીજો કહે કે એજ વખતે મંગલાના દર્શનમાં મેં મહારાજશ્રીને હવેલીમાં આરતી ઉતારતા જોયા. ત્રીજો કહે કે પરમ દિવસ સાંજે પોતે કાશી હતો ત્યાં મણીકર્ણિકાના ઘાટપર મહારાજશ્રી પધાર્યા હતા ત્યારે ચોથો કહે કે અરે એ વખતે તો મહારાજશ્રીની મારે ઘેર પંધરામણી થઈ હતી. આમ પ્રચારકાર્યથી મહારાજશ્રીના ચમત્કારની વાતોની ભરતી ઉછળી.

હેરીસન રોડ ઉપરના સનતકુમારના અંગલામાં તો બાદશાહી ઠાઠથી રોજ રોજ ઉત્સવો થવા લાગ્યા અને મહારાજશ્રીના દર્શને ભક્તોની ભીડ રોજ વધતી ગઈ.

સિંહાસન પર લક્ષ્મીલાલજી મહારાજ બરાબર વૈષ્ણવધર્મના આચાર્ય સમા વિરાજતા. લક્ષ્મીદાસને એ બાબતનો ધણો અનુભવ હતો એટલે કેમ બેસવું, કેમ બોલવું, કેટલું બોલવું એ બધું બરાબર આવડતું હતું. મહારાજની આસપાસ કેવું વાતાવરણ જમાવવું જોઈએ એમાં સમાધાની અને ભીતરીયો નિષ્ણાત થઈ ગયા હતા એટલે હેરીસન રોડનો આ અંગલો યાત્રાળુઓના યાત્રાસ્થાન સમો થઈ પડ્યો. ચરણસ્પર્શ માટે સ્ત્રીઓ પુરુષો—જાત જાતનાં રોજ ને રોજ આવતાં અને કલાકે કલાકે રૂપિયાનો ઢગલો લક્ષ્મીલાલજી મહારાજના ચરણમાં થઈ જતો.

વગર મહેનતે, વગર પરસેવો ઉતર્યો, વગર માથાકુટે; આનંદથી, માનથી, ભક્તિભાવથી, આ રીતે પૈસો મેળવવો કેને ન ગમે ? લક્ષ્મીદાસમાં તો રોજ રોજ પગમાં પડતી લક્ષ્મીને જોઈ નવું તેજ આવી ગયું. એણે મહારાજ તરીકેનો પોતાનો પાઠ સરસ રીતે ભજવ્યો. સમાધાની અને ભીતરીયાને પણ થયું કે હવે દેશમાં જઈ અંગલા બંધાવી નિરાંતથી રહેશું.

૩૬ વહુજી તરીકે લક્ષ્મીબાઈએ પણ જમાવ્યું હતું. પેંડામાં રહી એણે કલકત્તાની ડોશીઓને ઘેલી કરી હતી. મારવાડી અને ગુજરાતી ડોશીઓ વહુજી મહારાજને રાજી રાખવા એક બીજા સાથે હરિદ્વાર કરતી. પાલખીમાં પોતપોતાને અંગલો વહુજી મહારાજ પધારે એ માટે સો સો સૂવર્ણમહોરો આ ૩૬ વહુજી સમક્ષ ધરતાં. ઉપડ્યાં ઉપડે નહિ એવા માનપાનથી લક્ષ્મીબાઈ હર્ષથી ઘેલી થઈ ગઈ. પોતાના પતિએ કરેલી આ યોજના આવી અને આટલી બધી સરસ હશે એનો એને ખ્યાલ પણ નહોતો. જ્યારે જ્યારે વૈષ્ણવ સ્ત્રીઓ હેતથી, પ્રેમથી, ભોળપણથી લક્ષ્મીલાલજી મહારાજના ચમત્કારની

મહારાજના ચરણપર્શ અર્થે...

...રાજ વેળુવાની ભીડ થતી.

વાતો કરતી ત્યારે એ મનમાં ને મનમાં હસતી અને આ ભોળી સ્ત્રીઓની દયા ખાતી.

એક સવારે એક વૃદ્ધાએ આવીને એ હીરાની બંગડીઓ રૂડાં વહુજીના ચરણમાં ધરી.

એ જોઈ બીજી સ્ત્રીઓ એને ધન્યવાદ આપવા લાગી અને અરસપરસમાં કહેવા લાગી કે:

“કલકત્તા ભાગ્યશાળી છે કે એને આંગણે મહારાજશ્રીની પધરામણી થઈ.”

“અરે સાક્ષાત શ્રીજી છે શ્રીજી. મહારાજશ્રીની કાંતિ જોઈ કાંતિ. ભગવાનના અવતાર છે અવતાર.” બીજીએ ઉતાવળે ઉતાવળે કહ્યું.

“મહારાજ અને વહુજી એ તો રાધાકૃષ્ણનું જોડણું છે જોડણું. આપણાં ભાગ્ય કે આ કળીયુગમાં આવાં આવાં દર્શન...”

આ રીતે જુદી જુદી સ્ત્રીઓ પ્રસંશનાં પુષ્પો વેરી રહી છે તેટલામાં એક યુવાન શ્રીમંત સ્ત્રી ઉતાવળે ગાડીમાં આવી પહોંચી.

વહુજી મહારાજ સાથે એ શ્રીમંત સ્ત્રીની ઓળખાણ એક બાઈએ કરાવી.

“હું આપને વિનંતિ કરવા આવી છું.” એ સ્ત્રીએ ઉતાવળે શ્વાસે હાથ જોડી વહુજી પાસે વિનંતિ કરી.

“શું છે?”

“મારાં સાસુ અંતકાળ છે. એની ઈચ્છા એવી છે કે આપ એની પથારી પાસે આવીને દર્શન દીયો.”

“એ કેમ બને?” વહુજીએ એ સ્ત્રી સામે બારીક નજરે જોયું.

“ગમે તેમ થાય તો પણ આપે પધારવું પડશે. મારાં સાસુ-જીની ઈચ્છા પાર પડે એ માટે અમે ગમે તે કરવા તૈયાર છીએ.”

“તમે સમાધાનીજીને મળ્યાં ?” વહુજીએ સીધો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ જી હા, એમણે મને કહ્યું ત્યારે તો હું અહિં આવી છું. પાલખી તૈયાર છે આપ હમણાં જ પધારો.”

સમાધાની સાથે વાતચીત થઈ છે એવી ખાત્રી થતાં આ બનાવટી વહુજી પાલખીમાં એ શ્રીમંત વૈષ્ણવને ઘેર પધાર્યા. ખાટલે પડેલી ડોસીએ પથારીમાં પડ્યાં પડ્યાં દર્શન કરી એક હજાર ગીની વહુજી મહારાજના ચરણમાં ધરાવી.

(૪)

આજે આખાય કલકત્તામાં લક્ષ્મીલાલજી મહારાજની જાહેર પધરામણીની યોજના થઈ હતી.

એ ભુજબ મહારાજશ્રી ચાર ઘોડાની ગાડીમાં ‘ પધરામણી’ની દુરપર કલકત્તાને લતે લતે નીકળ્યા. મહારાજશ્રીની ગાડી પાછળ ભાવિક સ્ત્રીઓ ગાતી હતી કે:

આજ મારી ડાખી આંખ દરકે
આજ મને મળીયા શ્રી મહારાજ
રંગના રસિયા શ્રીનાથજી પધારીયા.

કેસર બીના શ્રી કૃષ્ણ ઘેર આવશે.
આંગણે તો બાલે વાયક વાણી.
સાબળ મારી સૈવર સમાણી,
વાતડી કહું છું ઉલટ આણી
રંગના રસિયા શ્રીનાથજી પધારીયા.

આ રીતે મહારાજને માટે આજનો દિવસ ટંકશાળ સમોવડો થઈ પડ્યો. ઠેર ઠેર વૈષ્ણવ સ્ત્રી પુરુષો આ પધરામણીના હર્ષમાં આજે ઘેલાં થયાં હતાં.

ગૃહે ગૃહે મહારાજના ચરણ સ્પર્શ કરતાં એક જ પ્રકારની વાતો સંભળાતી:

“ ને ને કૃપાનાથ, આપના આશીર્વાદથી હવે આ વૈષ્ણવને ત્યાં ઘોડીયું બંધાય તો સારું ”

“ પ્રભુ, આપ પધાર્યા એટલે હવે અમારાં પાપ બળી ગયાં. અને પૂણ્યનો ઉદય થયો. ”

“ ગુરુદેવ, આપની અભિદ્રષ્ટિથી અમારું કુટુંબ આજે પાવન થયું. ”

“ દીનાનાથ, આપ તો સર્વ શક્તિમાન છો. એક છોડવો આપનાં પૂણ્ય પગલાંથી મારા વનરાવનને ત્યાં થાય તો કૃપા. ”

“ ભક્તવત્સલ, આપ તો ભક્તોના ભગવાન છો. આપના આશીર્વાદથી અમે જીવીએ છીએ. ”

આખા કલકત્તામાં દરેકે દરેક નાના મોટા વૈષ્ણવે મહારાજની પધરામણી કરાવી. માત્ર એક કચરા ઠક્કરે મહારાજશ્રીને પધરાવ્યા નહિ. એની ચર્ચા બીજે દિવસે કલકત્તામાં જોરશોરથી ઉપડી.

કચરા ઠક્કરનું નામ પડતાં મહારાજ પાગુ સહેજ વ્યાકુળ દેખાતા. એટલે જ્યારે મહારાજ આગળ સહુ કાઠ આ કચરા ઠક્કરે પધરામણી કેમ ન કરાવી એ વિષે વાતો છેડતા ત્યારે મહારાજ એ વિષયને અટકાવી બીજી વાતો ઉપાડતા.

ત્રણ માસના કલકત્તાના વસવાટથી આ બનાવટી મહારાજનું, અને વહુજી મહારાજનું વજન ત્રીસ ત્રીસ રતલ વધી ગયું. મધમધતા મેવાસહિતની માવાની કેસર કરતુરીવાળી મીઠાઈઓ ખાવાની, દૂધના દૂધપાક ઉડાવવાના, માનપાન; સોનામોહોરોની કાથળીઓના ઢગલા એ બધું વજન વધારવામાં બહુ જ સહાયભૂત થઈ પડ્યું હતું.

મહારાજની સ્વારી આવતી કાલે જગન્નાથજી તરફ પધારે છે એવા ખબરથી આખા કલકત્તાનો વૈષ્ણવ સમૂહ દિલગીર થયો.

હતો. માત્ર એક કચરા ઠક્કર આ ખખરથી રાજ થયો હતો. એના મિત્રાએ આનું કારણ પૂછતાં એણે આજે સો સો દિવસ બંધ રાખેલી પોતાની જીભ ખોલી.

“તમે બધાય આને મહારાજ ગણો છો પણ મને એ મહારાજ જેવો લાગતો નથી.”

“અરેરે કચરાભાઈ એવું બોલો માં. પાપ પડશે પાપ. મહારાજ માટે એમ બોલાય ?” એના પડોશી વિષ્ણુદાસે કચરાને આગળ બોલતો અટકાવ્યો.

“એ મહારાજ નથી એમ તમે કેમ કહી શકો ?” દેવચંદ દલાલે કચરા સામે આતુરતાથી જોયું.

“મને ખરું પૂછો તો એ માણસ માટે ધણા ધણા વહેમ આવે છે.”

“પણ શી રીતે ?”

“અરે ભલા માણસ, વલ્લભકુળના બાલકનું તેજ ક્યાં અને આનું તેજ ક્યાં !”

“કાં આનામાં શું ઓછું છે. રૂડો રૂપાળો અને ગાંઠીયા જેવો તો છે.”

“અરે એમ ન બોલાય મુખી. મહારાજ માટે એવા શબ્દો ન બોલાય.”

“પણ એ મહારાજ છે જ ક્યાં ?” કચરો સહેજ તપ્યો.

“પણ તમે પુરવાર કરોને ?”

“ભલા માણસો, તમે બધા વેવલાઓ છો વેવલા. શુંસાઈના બાલકનું જ્ઞાનતેજ તમે કોઈ દિવસ જોયું છે ? એ જ્ઞાનનો પ્રકાશ આ ઢાંગી માણસ પાસે ક્યાંથી હોઈ શકે ? સો સો દિવસથી અહિં છે

છતાં એણે કોઈ દિવસે જ્ઞાનની વાતો તમારી પાસે કરી છે ? કથા વાર્તા, કિર્તન, વૈષ્ણવતાના આચાર, પુષ્ટીમાર્ગનું રહસ્ય એવું એવું તમને એણે કોઈ દિવસ કહ્યું છે-સમજાવ્યું છે ? ”

સહુ કચરા હક્કરની આ વાત સાંભળી વિચારમાં પડી ગયા. આખરે એક જણ બોલ્યો:

“ એણે બ્રહ્મસખંધ તો લગભગ ત્રણસો સાડા ત્રણસોને આપ્યા ”

“ એથી શું થયું. એવા બ્રહ્મસખંધ તો હું અને તમે પણ આપી શકીએ પણ એની પાછળ ઇશ્વરી પ્રેરણા, તેજ, જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય ક્યાં ? ”

x

x

x

કચરા હક્કરની વાતોથી પાંચેક જણાને આ મહારાજ બનાવટી છે કે સાચા એ જાણવાની ઇચ્છા વધી. કોઈ પણ ભોગે એનો તાગ લેવા એ લોકોએ નિશ્ચય કર્યો.

એ સારા ડીટેક્ટીવોને સાથે લઈ કચરા હક્કર અને એ પાંચ જણા જે રેલ ગાડીમાં મહારાજ જગન્નાથજી જતા હતા એમાં ઉપડ્યા. રસ્તામાં એ ડીટેક્ટીવોએ ખાત્રી કરી લીધી કે એ બનાવટી મહારાજ છે. આવી ખાત્રી થતાં એ સવળા જગન્નાથજી સુધી પાછળ ગયા.

જગન્નાથજીમાં પણ આ બનાવટી મહારાજને અપૂર્વ માન મળ્યું. આ રીતે આ નાટકના વધુ પ્રવેશ ન થાય એ દષ્ટિએ એ ડીટેક્ટીવ તથા પાંચ સાથે આવેલા વૈષ્ણવો સહિત મહારાજ પોતાને ઉતારે હતા એ વખતે એકલા ઓચિંતા જઈ કચરા હક્કરે છેલ્લી ખાત્રી કરી લીધી.

મહારાજ આવનારાઓ સામે દષ્ટિ કરે એ પહેલાં તો એક ડીટેક્ટીવે મહારાજનો બનાવટી ચોટલો ખેંચી કાઢ્યો. અને પછી

તો એ આઠે જણા એ ખનાવટી મહારાજ પર તુટી પડ્યા. મારી મારીને એનો ટોપલા ઉત્સવ પુરો કરી નાખત પણ લક્ષ્મીદાસે કચરા ઠક્કરના પગ પકડી એની દયા માગી.

x

x

x

“ દાલચીવડા સાહેબ, આ મારી કથની સાંભળી આપ પણ મને તિરસ્કારશો નહિ. આપને આ વાત મેં આટલા માટે કહી છે કે ચાલીશ વર્ષ પહેલાં મેં કલકત્તાના વૈષ્ણુવાને આ રીતે છેતર્યા હતા, એવી રીતે હવે કોઈ છેતરાય નહિ. લાખો રૂપિયા હું એ રીતે લાવ્યો હતો પણ આજે એક પાઈ પણ મારી પાસે રહી નથી. રૂંવાડે રૂંવાડે મને એ પાપ આજે મુંઝવી રહ્યું છે. મારી મૂક્તિ શી રીતે થાય એ મને આપ સમજાવો.” આંખમાં આંસુ સહિત એક ગામડામાં રહેતા એ ગરીબ વૃદ્ધ પોતાની કથનો પ્રમાણિકતાથી મારી સમક્ષ કહી ખતાવી.

મહાસભાની જાતરા

“ એલા રામલા કંઈ મનખો મળ્યો છે ના ! ”

“ બાપુ, ગાંધીજીનું રાજ થયું એટલે પછી બાકી શું હોય ! ? ”

“ એલા પણ સાચું જ ગાંધીનું રાજ થયું છે ? ” બાર ખોરડાના બાપુએ હોઠાની કુંક લેતાં મઠી સ્ટેશન પર જામેલી માનવમેદની તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી પોતાની સાથેના રામલા વાળુંદને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ રાજ માથે શું શિંગડાં હોય ! બાપુ, સાંભળતા નથી આ બધા મા'તમાની જે પોકારે છે તે ! ”

રામલો આગળ બોલે ત્યાં તો સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ પર ‘ મહાત્મા ગાંધીકી જય ’ નો પ્રચંડ ધ્વનિ ચારે તરફથી ઉઠ્યો.

મઠીના પ્લેટફોર્મ પર લાઉડ સ્પીકરથી સહુ આવનારાઓને સુચનાઓ અપાતી હતી.

“ એલા રામલા, આ આઠાશમાંથી કાણુ બોલે છે ? ” દરબારે ચારે તરફ આઠાશમાં દ્રષ્ટિ ફેંકી

“ બાપુ ઈ તો આકાશવાણી થઈ-આકાશવાણી. હું નો'તો કે'તો કે સતજીગ આવ્યો છે, દેવતાઓ અવતર્યા છે અને ગાંધીનું રાજ થયું છે. ” રામલાએ સામાન ઉપાડતાં ઉપાડતાં બાપુને સતજીગની યાદ આપી..

“ હા માણું તારી વાત સાચી હો. રામલા આ આટલી બધી ભીડમાં આપણું શું થશે ? ”

“ બાપુ, તમે તમારે હોઠો બરાબર સંભાળજો અને મારી પાછળ પાછળ હાલ્યા આવજો. આ તો મહાસભાની જતરા છે જતરા. અહીં તો રાય પણ સરખા અને રંક પણ સરખા. ”

“ એલા પણ આ ભીડમાં આપણે મહાસભામાં પોંચશું શી રીતે ? ”

“ બાપુ ગાંધીનું રાજ છે એમાં અંધારાં હોય તહિ. તમે હાલ્યા આવો, ઠાકર મા'રાજ અધું દીક કરશે. ”

મઢીનું સ્ટેશન આજે હજારો માણસોથી ગાજી વાજી ઉઠ્યું હતું. આખોય હિંદી મહાસાગર મઢીમાં હીલોળા દેતો હોય એમ સ્ટેશનનું પ્લેટફોર્મ ભરતીમાં ઉછળતું હતું. મઢીના સ્ટેશન પર મહાસભાને અંગે ખાસ નિમાયલા સ્ટેશન સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ શ્રી. અંબાલાલભાઈ મુસાફરોની બધી સગવડ સચવાય એને માટે ખાસ કાળજી રાખી રહ્યા હતા.

એક પછી એક મુસાફર પ્લેટફોર્મ બહાર નીકળ્યા ત્યાં તો મોટર ખટારાની અલગાર લાગી રહી હતી.

“ એલા રામલા, ક્યાં બેસશું ? ”

“ બાપુ, ગુપચુપ હાલ્યા આવો ‘ સહુ ગત એ વહુ ગત ’ એમ આપણે પણ સહુની પાછળ હાલ્યા જવું અને સહુ બેસે ત્યાં બેસવું. ”

રામલાની બુદ્ધિ ઉપર એકલશિંગાના દરબાર ખુશ થયા. અને એક મોટરબસમાં પોતાના એ હજુરી સાથે બેઠક લીધી.

“ એલા, હવે આ મોટર ખટારો ક્યારે ઉપડશે ? ”

“ આપુ, ઈ તો વારાફરતી વારો આવે. જોયું એલો ગોરો સિપાઇ ઉભો છે તે સીસોટી વગાડશે એટલે આપણી મોટર ધૂટશે. ”

“ માળા ગોરા સિપાઇડા પણ ગાંધીના ચર્મ ગયા હો ! ”

“ આપુ, પેટ સહુનું સરખું છે. કાળો હોય કે ગોરો હોય. નોકરી કરવી હોય તો પછી અંગ્રેજ સરકાર હોય કે ગાંધી સરકાર હોય—જે હોય તેની કરવી પડે. ”

“ ત્યારે આ બધી ગોરી પલટન પણ હવે ગાંધીને સલામું ભરતી હશે કેમ ? ”

“ હા ભરવી પડે, એના આપને ય ભરવી પડે. ”

રામલો અને દરબાર વાતે ચડે ત્યાં તો ગોરા અફસરની સીસોટી વાગી અને એકલશિંગાના દરબારવાળી મોટર હરિપુરાને માર્ગે ઉપડી.

(૨)

એકલશિંગાના દરબાર આર ખોરડાના આપુ હતા છતાં દરબારી ઠાઠ ભારે રાખતા. આખી જીંદગી શેડકઢાં લેંસનાં દુધ પીધાં હતાં એટલે વનમાં પહોંચ્યા છતાં ય હજુ મોઢા પર લોહીની ટશરૂં ફુટતી હતી. મોઢાપર દાઢી અને મુછોના થોભીયાથી દરબાર ભવ્ય લાગતા અને કોઇ મોટા રાજના રાજવી હોય તેવા દમામથી એ જ્યારે ખોંખારા ખાતા ત્યારે ખરેખર જોનારને એમ લાગે કે આ કોઈ મોટા ગામઘણી છે.

હરિપુરાના પ્રેક્ષક વર્ગમાં પોતાના હજુરી રામલા વાણુંદ સાથે ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા દરબાર વાતો કરતા હતા. તેટલામાં એક ખાદીધારી પુરૂષે આવીને દરબારને રામ રામ કર્યા.

“ રામ રામ—ક્યાં રે'વું ? ” દરબારે રામરામી કરવા હાથ લંબાવ્યો.

“ રે’વું તો પાંચાળમાં પણ હમણું મુંખાઈ રહું છું. ”

“ મહાસભાની જાતરાએ આવ્યા હશે ? ” દરબારે હોઠાની કુંક લેતાં ધીમે અવાજે પૂછ્યું.

“ હા. બાપુ—અને આપ આવ્યા એ પણ ઠીક થયું. ”

“ ઠીક તો ખરું પણ મને તો કેટલાક બીવરાવતા હતા કે મહાસભાની જાતરાએ જશે તો એકલશિંગું ખોઈ બેસશે. ”

“ બાપુ એ દિવસો ગયા. હવે તો કોંગ્રેસનું રાજ છે રાજ. ”

“ ઈ વાતેય સાચી. ”

“ બાપુ, જોયું નહિ, મઢી સ્ટેશનેથી કેઈ અહિં સુધી એક એક પોલીસ ઉભો હતો—”

“ એ તો સરકારી હતો ના ? ”

“ બાપુ, પણ સરકાર કોણ ? હવે આપણે જ સરકાર છીએ. એ બધા પોલીસ આપણા ગૃહસચીવ કનૈયાલાલ મુન્શીના હુકમથી ઉભા હતા. ”

“ ગૃહ સચીવ એટલે ? ”

“ તમે બાપુ જેને પ્રધાન કહો છો તે. ”

“ ઈ પરધાન કેના ? ”

“ મહાસભાના. ”

“ એમ ? ત્યારે તમારી વાત સાચી. ” દરબારે ફરીવાર હોઠાની કુંક બીધી.

“ પણ એક વાત પૂછું. ? ”

“ જરૂર. ”

“ આ ફેદરડેશન એટલે શું ? ”

“ આપુ, સહુ સાથે મળીને રાજ ચલાવશે એમાં રાજાઓ હશે, પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ હશે...”

“ પણ અમારું રાજ તો રહેશે ના ? ” દરબારે અધીરા થઈને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ આપુ, ફેદરેશન એટલે મને પૂછીને ? મેં તો આપને ઘણી વખત કહ્યું છે કે એનો અર્થ ‘ ફેર ફુદરડી ’ થાય છે. એમાં રાજા અને પ્રજા સૌને ફુદરડી ફરવી પડશે. ” રામલો વણુમાયો બોલી ઉઠ્યો.

ખાદીધારી પુરૂષ રામલાની આ હાજરજવાબી પર હસ્યો.

“ હં. પણ તમે મને સમજાવો તો ખરા કે અમારું શું થશે ? ”

“ આપુ, સાચી વાત કહું તો ઇ ફેદરેશન આવે કે ન આવે પણ.....”

ખાદીધારી પોતાનું વાક્ય પુરું કરે ત્યાં તો બહાર ‘ ઇનકીલાબ ઝીંદાબાદ ’નું બુમરાણ પડ્યું.

“ આ ‘ ઇનકીલાબ ’ ઇ વળી શું ? ”

“ આપુ, ઇ કહે છે કે રાજાઓની ‘ ઇલિપ ’ હવે નહિ ચાલે. ” રામલો હસી પડ્યો.

બુમરાણ વધ્યું એટલે દરબાર માથે ફાળીયું બાંધી ઝૂંપડી બહાર નીકળ્યા.

“ ભાઈ આ શું છે ? ”

“ આ તો કિસાનોની કુચ છે. ” સ્વયંસેવકે દરબારને જવાબ આપ્યો.

“ એટલે ? ”

“ બેડુતો પોતાનો પોકાર મહાસબાને સંભળાવવા આવ્યા છે. ”

“ હવે તો બાંધીયું રાજ શરૂ થશે અને આ મોટા મોટા ભાગ

કરે છે ? ગાંધી એટલે ગરીબનિવાઝ-ગરીબોનો બેક્ષી ” દરબારે સ્વયંસેવક સામે આંખ માંડી.

(૩)

સાંજે દરબાર પોતાના હજુરી રામલા વાણુંદ સહિત પ્રદર્શન જોવા નીકળ્યા.

“ રામલા જાતરા ભારી જામી છે હો ! ”

“ હા બાપુ. જોયા ! મહારાસ્ટ્રી છે, બંગાલી છે, દખણી છે, પંજાબી છે, સીંધી છે, ગુજરાતી છે, કચ્છી છે અને આપણા કાઠિયાવાડી પણ છે. ”

“ માળો પોરબંદરનો એ મોઢ વાણીયો અવતારી પુરૂષ ખરો, નકર કંઈ આટલો મનખો મહાસભાની જાતરાએ આવે ખરો. ”

“ બાપુ ઇ તો શરી કરસન ભગવાન છે. પણ એની કિંમતું પાછળથી થશે. હમણું નહિ થાય. કરસન ભગવાનને પણ વિદુર અને અકરૂર સિવાય બીજું કોણ ઓળખતું ? ખુદ એની મા જસોદાજી પણ ઓળખી નોતાં શક્યાં. ”

“ સાચી વાત. ”

“ આ ગાંધીનું પણ બાપુ એવું જ સમજજો. ઓળખે એનાં ભાગ્ય. ”

“ માળી પણ આ વિકલ્પનગરની નગરી પણ જાણે ઈદરાપુરી બની છે હો. ” દરબાર હાલતાં હાલતાં વિકલ્પનગરની રચના જોઈ ઘેલા બન્યા.

પ્રદર્શનના દરવાજા આગળ દરબાર પહોંચ્યા ત્યાં એક કેસરીયા સાડી પહેરેલી સ્વયંસેવિકાએ દરબારને ઉભા રાખ્યા.

“ બાપુ તમે ક્યાંથી ? ”

“ તું કોણ ? ”

“ ન ઝોળખી ? ” સ્વયંસેવિકા હસી પડી. દરબારે થોડી વખત સ્વયંસેવિકા સહામે મીટ માંડી.

“ કાણુ ગલુડી કુંભારણુ ? ” દરબારે ખીતાં ખીતાં પૂછ્યું.

“ હા ખાપુ હું ગલુડી. ”

“ તું ક્યાંથી ? ” દરબાર હવે જોરમાં બોલ્યા.

“ હું અહિં સ્વયંસેવિકા થઈ ને આવી છું. ”

“ એટલે ? ”

“ ખાપુ, કાનુડાની ગોપી થઈ ને આવી છે સહમળ્યા ? ” રામ-લાએ દરબારને સહમળવ્યા.

“ એમ ? મોટી ભાગ્યશાળી. કાના કુંભારનાં પૂન્ય બહુ મોટાં કે એની દીકરી આવા મહાસભાના જાતરાના પ્રસંગે અહિં હોય. ”

“ ખાપુ, સેવા કરવા આવી છું. ”

“ હા હા, પણ તારો ઉતારો ક્યાં છે ? મારે ખાજરાનો રોટલો જમવો છે. ”

“ ખાપુ, હ નહિ બને. હું તો અહિં સ્વયંસેવક છું એટલે મારાં ઉપરી બહેન કહે તેમ મારે કરવાનું હોય છે. ”

“ તારે વળી ઉપરી ખરાં ? ”

“ હા ખાપુ, આ તો બધી ગાંધીની ફોજ છે. એમાં જમાદાર, ફોજદાર, સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સરદાર...”

“ એવું ખરું ? ” દરબારે ગલુડી સહામે જોયું.

“ હા ખાપુ, એવું ન હોય તો લાખો માણસની વ્યવસ્થા શી રીતે સચવાય. ”

“ માળો વાણીયો હુશિયાર ખરો હો. છોકરા અને છોકરીકેને વગર પગારે દેશની નોકરી પર ચડાવી લીધાં. ”

“ આપુ, ઈ તો ભાગ્યમાં હોય તો જ આવી સેવા મળે...”

“ પણ ગલુડી, પરદશનમાં અમારે જાવું છે. તું લઈ જઈસના ? ”

“ આપુ મારે તો અહિં ઉભું રહેવાનું છે. જે આલી બાળુ ટીકીટ બારી છે ત્યાંથી ટીકીટ લઈને અંદર જાણે. ”
સ્વયંસેવિકાએ મામ જતાવ્યો.

“ પણ ગલુડી, તારા ગામનો હું દરબાર અહિં જાતરાએ આવું અને તું મને આ પાણી પણ નહિ પા ! ? ”

“ આપુ, અહિં થોડું મારું પિયર કે સાસરું છે કે તમને તાણુ કરીને મારે ઘેર તેડી જઈ ? ”

“ પણ અહિં તારો ઉતારો ખુતારો તો હશે ના ? ”

“ આપુ, અમારો તો છાવણી છે. ”

“ છાવણી તો લશ્કરની હોય. બાયડીઈનો છાવણી કેવી ? ”
દરબારે નાકનું ટીચકું ચડાવ્યું.

“ આપુ વળી ભૂલ્યા ? ગલુડી ગાંધીના લશ્કરમાં જોડાણી છે. જોતા નથી એના વેશ ! આ કેસરીયા રંગની બાવાની જમાત જેવા સાડલા પહેરીને જેટલીઈ ફરે છે હ જાણીઈ ગાંધીના લશ્કરમાં છે. ”
રામલાએ ખુલાસો કર્યો.

(૪)

“ આપુ મહાસભાની ટીકીટનો એક રૂપિયો પડશે. ”

“ માળી આ ટીકીટનું લફરું અહિં બહુ ભારી છે ! પરદશનમાં ગયા તો કે બે આનાની ટીકીટ લ્યો. ત્યાં કવિ દુલા કાગ અને દેશભગત દાલચીવડાનાં બોકગીતો સાંભળવા ગીયા તો કે એક આનાની ટીકીટ લ્યો, વાતવાતમાં ટીકીટ ટીકીટ ને ટીકીટ ! ! ”

“બાપુ આ તો જતરા છે. આપણે ગોકળ મથરાની જતરાએ
ગયા હતા ત્યાં બંસીબટ આગળ ગયા તો કે અહિં કંઈક ધરો,

રમણ રેતીમાં
ગયા તો ત્યાં પણ
ચોખાઓ કહે
અહિં ધરો,
ગિરીરાજ ગયા
તો કે અહિં પણ
ધરો, નંદગામ
ગયા તો ત્યાં પણ
ધરવાની જ વાત.
હ જતરામાં જેમ

“ગણુડી પરદશનમા અમારે જાતું છે.”

ધરવાની વાત હતી તેમ અહિં ટીકીટ લેવાની ખીજું શું ?" રામલા
એ ગોકુળ મથુરાની જાતરા સાથે મહાસભાની સરખામણી કરી.

“ જો આવી ખાજુ ટાકીટ બારી છે. ત્યાંથી ટીકીટ લઈને અંદર જાઓ.”

“ પણ રામલા ઈ જતરામાં તો સામે પરસાદ મળતો હતો. અહિં તો ખાવાના પણ પૈસા આપવા પડે છે એનું કેમ ? ” દરબારે શંકા રજુ કરી.

“ બાપુ, ઓલી જતરાવાળાએ તો જતરાની હાટડીઓ માંડી છે અને આ તો માથાં મૂકીને દેશ સેવા કરનારાઓને મેળો છે. જોતા નથી બધાય મક્કત કામ કરે છે. લખોપતિના દિકરાઓ સંડાસું સાચવે છે. અને...”

“ કાં બાપુ, મહાસભાની ખુલ્લી બેઠકમાં આવવું છે ના ? ”

“ હા. ગલુડી હા. તું પાછી અહિં ક્યાંથી આવી ? ”

“ બાપુ, અત્યારે મ્હારો અહિં પહેરો છે. ”

“ પહેરો ! ? ” દરબાર ખડખડાટ હસી પડ્યા.

“ બાપુ, કેમ હસો છો ? ” રામલાએ દરબાર સહામે જોયું.

“ આ એકલશિંગાની કુંભારણુ પહેરો ભરું છું એમ કહે એટલે તો હસવું જ આવે ના ? ”

“ બાપુ, આપને મારા પહેરાનો પ્રતાપ જોવો છે ? ”

“ શું કરીશ ? ”

“ અહિંથી નહિ ખસવા દઉં. ”

“ એમ કે ? ”

“ હા. ”

“ જો આ...” દરબારે પગલાં આગળ માંડવા પગ ઉપાડ્યો.

“ ખબરદાર. ” ગલુડીએ ખુમ પાડી અને સાથે સાથે સીટી મારી.

“ સીટીને અવાજે ચાર સ્વયંસેવિકાઓ દોડી આવી અને એક બીજા સાથે પંજા ભીડી દધી દરબારની સહામે કોર્ડન કરીને એ પાંચે જણી ઉભી રહી.

“ તમે અહિંથી નહિ જઈ શકો. ” પાંચે જાણી એક સામટી બેલી ઉઠી.

દરબાર આ કેસરીયા સાડલાવાળા છોકરીઉંને જોઈ રહ્યા.

“ અમારાથી નહિ જવાય ? ”

“ આ રસ્તે નહિ જવાય, એલે રસ્તે...”

“ પણ હું એકલશિંગાનો દરબાર, આ ગલુડીના ગામનો બાપુ.”

“ એ જે હો તે હો. અહિંથી એક પણ પગલું આગળ વધ્યા છો તો ખખરદાર છે. ”

દરબારે જાણીજોઈને તરવારપર હાથ નાંખ્યો.

“ એ તમારું દાતરડું અહિં કંઈ કામ નહિ લાગે. ” પાંચમાંની એક સ્વયંસેવિકા હસી પડી.

દરબાર થોડો વખત આ પાંચે છોકરીઓના તેજ રહામે જોઈ રહ્યા.

“ કેમ બાપુ, જોયું અમારું કામ ? ” ગલુડી મોટે સારે હસી પડી.

“ હજી વધારે કંઈ જોવું છે ? ” ગલુડીએ દરબારને પૂછ્યું.

“ ના માવડી, હવે તમે જોગમાયા જેવીઉં જેમ કહો તેમ કરવા હું તૈયાર છું. ”

ગલુડીએ મહાસભાની શરૂઆત થવાનો વખત થઈ ગયો છે એ જાણી દરબારને રૂપિયાવાળા ટીકીટ લઈને મહાસભાના મંડપમાં રામલા સહિત દાખલ કરાવ્યા.

આકાશની છત્ર છાયા નીચે મહાસભાની બેઠક શરૂ થઈ અને વ્યાસપીઠપર ત્રણ બંગાલી જીવાનો અને ત્રણ બંગાલણુ મુરતીઓએ વંદેમાતરમનું ગીત શરૂ કર્યું.

ચાર લાખ પ્રેક્ષકો એ વખતે ઉભા થઈ ગયા. દરબાર પણ ઉભા થયા અને રામલાના કાનમાં પોતાનું મોઢું ધર્યું:

“રામલા, આ શું?”

“બાપુ હ ઈંદરલોકની અપ્સરાઓ દેવતાઓને વધાવે છે.”

વંદેમાતરમ્ પુરું થયું. સહુ બેઠા. દરબાર તો આ દ્રશ્ય જોઈ આભા થઈ ગયા.

“રામલા મને ફેર આવે છે.”

“કેમ બાપુ?”

x

x

x

મહાસભાની જતરા કરીને દરબાર અને રામલો એકલશિંગા પાછા આવ્યા ત્યારે બાર ખોરડાંનું એ ગામઃહરખદેલું થયું. બાપુનાં સામૈયાં થયાં.

“બાપુ, મહાસભાની જતરા કેવીક?” પટેલે હાથ જોડી બાપુને પૂછ્યું.

“પટેલ, વાત પૂછો માં, જેણે એ જોયું નહિ એણે કાંઈ જોયું નહિ.”

“એટલું બધું?”

“પટેલ, ભલે પ્રભુએ મનખા દે આપી અને ઈ પણ આ વખતે કે આવી જતરા કરવાનું મળ્યું.”

“પણ બાપુ, મેં સાંભળ્યું છે કે ઉપરી સત્તાની તમારા ઉપર રાત્રી આંખ્યું થઈ છે.”

“રાત્રીયું થાય, ઘોળીયું થાય, લીલીયું થાય કે પીળીયું થાય, એનું આપણે શું કરશું? જતરા કરવી એટો દરેક જતરાળુનો ધરમ છે, અને ધરમને આડે કાણ આવી શકે?”

વે દી ઓ

“તમે આ શું લઈ આવ્યા ?” મધુરી હસી પડી.

“કાં તમે મંગાવ્યો હતો એ લોટ લઈ આવ્યો.”

“આ લોટ શેનો છે એ જોયું ?”

“કેમ ?”

“તમે પણ ઠીક લાગો છો હો ?”

“પણ થયું શું ?”

“મેં મંગાવ્યો હતો અડદનો લોટ...”

“આ અડદનો જ લોટ છે.”

“કાણે કહ્યું ?” મધુરીએ સહેજ ભવાં ચડાવ્યાં.

“હું કહું છું.” બોલતાં બોલતાં કીસનલાલે દ્રઢતાથી પોતાના હોઠ ખીડ્યા.

“અડદનો લોટ અને ચણાનો લોટ ઓળખવાનું શિખ્યા લાગતા નથી.”

ક્રીસનલાલે થાળીમાં ઠલવેલા લોટ રહામે જોયું.

“ ત્યારે આ શું ચણાનો લોટ છે ? ”

“ તમે જાણો. ” મધુરીએ છણકો કર્યો.

“ કંઈ નહિ. અડદના લોટને બદલે ચણાનો વાપરજો. અડદ ને ચણા એ બેમાં કંઈ ફેર નથી. બન્ને જમીનમાં જ પાકે છે. ” ક્રીસનલાલે માથું ખજવાળતાં ખજવાળતાં પોતાની પત્ની રહામે જોયું.

“ અડદ ને ચણામાં કંઈ જ ફેર નહિ ? ” મધુરીએ પોતાના પતિ સામે મીટ માંડી.

“ એક માના દીકરામાં જેટલો ફેર હોય એટલો આ બે વચ્ચે કદાચ હોય ખરો ! ” કોઈ તત્ત્વવેતા તત્ત્વજ્ઞાન વિષે ચર્ચા કરતો હોય તેવી ગંભીર કરચલીઓ ક્રીસનલાલના કપાળ પર પડી.

“ મેં તમને ચોકખું કહ્યું હતું કે મારે આજે પાપડ કરવા છે. ”

ક્રીસનલાલ કાશી અને કલકત્તાથી હિંચી કેળવણી લઇને આવ્યો એજ વર્ષમાં એનાં મધુરી સાથે લગ્ન થયાં. લગ્ન પહેલાં મધુરીને કાને એવો કંઈક ગણગણાટ પહોંચેલો કે ક્રીસનલાલ વેદીઓ છે, બપ્પો પણ ગપ્પો નથી. મધુરીએ ક્રીસનલાલને પ્રથમ જોયો ત્યારે એના દેખાવથી એ આકર્ષાઈ હતી. એને વેદીઓ કહેવામાં કહેનારનો કંઈ સ્વાર્થ હશે એમ જાણી મધુરીએ અને એની માતાએ કંઈ ગણકાર્યું નહોતું. પણ પરજ્યા પછી ક્રીસનલાલ અને મધુરીએ મુંબઈ આવીને ધર માંડયું ત્યારે ડગલે ને પગલે પ્રસંગે પ્રસંગે મધુરીને એના વેદીઆ-પણાનો અનુભવ થયો.

આવો બણેલો ગણેલો રૂડો રૂપાળો, છેલછખીલો વર મળ્યા છતાં એના વેદીઆપણાથી મધુરી ઘણી વખત કંટાળી જતી છતાં એને પોતાના પતિ માટે માન હતું. એ કોઈ દિવસ મધુરીને ટાંકતો નહિ કે કંઈ કહેતો નહિ. સ્ત્રી એ તો ગૃહદેવી છે એવી માન્યતા

પોતાના જીવનમાં ઉતારવા એ નિત્ય પ્રયત્ન કરતો. મધુરીને એ હંમેશાં બહુવચને 'તમે' કહીને બોલાવતો. કોઈ કોઈ વખતે એનું વેદીઆપણું જ્યારે જાગતું ત્યારે એ મધુરી માટે પુષ્પો લઈ આવી, એની વેણી પોતાને હાથે બનાવી અને મધુરીના નાગના શીંડલા જેવા ચોટલામાં એ વેણી પહેરાવી અને ઉર્વશીની ઉપમા આપી શૃંગાર રસના સંસ્કૃત શ્લોકોની ઝડીઓ વરસાવતો. મધુરી એનું વેદીઆપણું અમુક અંશે નભાવી લેતી પણ જ્યારે એ મધુરીને હિંડોળે બેસાડી અને જૂલાવવાની ધૂનમાં ચડતો ત્યારે મધુરી એને અટકાવતી.

મધુરી સર્વ પ્રકારે એકંદરે સુખી હતી પણ જ્યારે મિત્રો, પાડોશીઓ અને સગાં વહાલાંઓ એના પતિના વેદીઆપણા વિષે છાનું છાનું હસતાં ત્યારે એને ઝીણું ઝીણું દુઃખ થતું ખરું.

(૨)

“કાં કીસનલાલ, હું હવે ઉઠું? મારે ઓપીસે જવાનો ટાઇમ થયો છે.” કંટાળીને સુખલાલે ભેંસની પેઠે આગોળતા કીસનલાલ સામે જોયું.

“એમ ઉઠાય? કીસનલાલભાઈ આપણે ત્યાં મહેમાન તરીકે આવ્યા છે. મહેમાન સાથે જમવા બેસો અને આમ વહેંચા ઉઠી જાઓ એ કેમ ચાહે!” સુખલાલની પત્નીએ પોતાના પતિને અતિથિ ધર્મ સમજાવ્યો.

“ના, ના, ભાઈ ઉઠો ઉઠો, મને હજી અરધા કલાકની વાર લાગશે.” કીસનલાલે રોટલીનું બટકું મોઢામાં મૂકતાં મૂકતાં બહુ શાંતિથી જવાબ આપ્યો.

“આપણે જમવા બેઠા ત્યારે સાડા દસ થયા હતા હમણાં પોણાબાર થવા આવ્યા. મેં અરધા કલાકથી તો ખાઈ લીધું છે માત્ર વિવેકની ખાતર જ તમારી સાથે બેઠો છું અને તમે તો હજી રોટલી જ ખાયા કરો છો. ભાત લેશો ત્યાં તો હજી બીજો અરધો કલાક સહેજે થઈ જશે.”

“ જમણુવાર કે જમણુધાડ ! તમે બધા જમવાનું શાસ્ત્ર સમજતા લાગતા નથી એટલે લખલખ ખાધને ઉઠી જાઓ છો. પુરેપુરું ચાવવું, એનો રસ બનાવવો અને પછી જ કોળીઓ ઉતારવો એવું સ્વામી સુખાનંદજીએ મને શીખવ્યું છે ત્યારથી હું તો આ રીતે રોજ ખાઉં છું. ”

“ ચાવીને ખાવું એ સાચી વાત પણ એમાં આ રીતે અતિ-શયતા કરવી એ તો વેદીઆપણું કહેવાય. ”

“ એ તમારે કહેવું હોય તેમ કહે, બાકી હું તો આમ ધીમે ધીમે જમવામાં જ જમવાનું મહત્વ સમજું છું ”

આ બાબતમાં વધુ ચર્ચા કરવા જેટલો વખત સુખલાલના હાથમાં રહ્યો નહોતો. એટલે એ તો ઉતાવળે ઉઠ્યો અને હાથ ધોઈ નાંખ્યા.

“ લ્યો કીસનલાલ, સાહેબજી, હું તો જાઉં છું. તમે નિરાંતે જમજો. ”

“ કંઈ શીકર નહિ મારું ઘર છે. ” ઠંડા માટલાની પેઠે રોટલી ધીમે ધીમે ચાવતાં કીસનલાલે સુખલાલને વિદાય આપી.

કીસનલાલને જમાડવામાં સુખલાલ ઓપીસે રોજના નિયમ કરતાં ઘણો મોડો પહોંચ્યો.

એના ઉપરીએ મોડું થવાનું કારણ પૂછ્યું અને જ્યારે સુખલાલે કીસનલાલનું નામ દીધું ત્યારે એ બોલી ઉઠ્યો:

“ ઓલો વેદીઓ ! એને જમતાં જ ક્યાં આવડે છે. માળો દેશ કાળ સ્થિતિ જોયા વિના જ્યાં જમવા જાય ત્યાં કલાકો સુધી ચાવ્યા જ કરે. ”

“ એને એક સ્વામીએ શીખવ્યું છે કે ખૂબ ચાવીને ખાવાથી શરીરને હાયદો થાય છે. ”

“ ચાવીને ખાવાથી હાયદો થાય એ સહુ કોઈ જાણે છે પણ એમાં આટલું બધું વેદીઆપણું તો આ કીસનલાલ જ કરે છે. બધો

માણસ કોઈને ઘેર જમવા જાય ત્યાં પણ કલાક બે કલાક અડચો જ રહે છે. ”

“ મેં આવું આવું એને વિષે ધણું સાંભળ્યું હતું પણ અનુભવ્યું તો આજે જ. ”

“ તમે એની એક વાત નહિ સાંભળી હોય. એક વખત એ કાઠિયાવાડ એકપ્રેસમાં મુસાફરી કરતો હતો. બપોરે જમવાનો વખત થયો એટલે રીફ્રેશમેન્ટ કારમાંથી દાળ ભાત રોટલી શાક મંગાવ્યાં. ચાલતી ગાડીએ પણ ધીમે ધીમે ચાવીને ખાવાનું એનું વેદીઆપણું ચાલુ રહ્યું. એને વલસાડ ભિતરવું હતું. પણ ખાવામાં ઉતાવળ શી રીતે કરાય ? અને ખાવું અધુરું પણ કેમ મૂકાય. કારણ કે થાળીના આઠ આના પુરેપુરા આપવાના હતા. એટલે વલસાડ આવ્યું, ગાડી ઉભી રહી અને ઉપડી તોય આ ભાઈસાહેબ તો એની હમેશની રીત મુજબ ભાત દાળને પણ ચાવી ચાવીને ખાવામાં તલ્લીન રહ્યા. ઠેઠ નવસારી આવ્યું ત્યાં સુધી એનો ચાવીને ખાવાનો એ ક્રમ ચાલુ રહ્યો.

પરિણામે વલસાડથી નવસારી સુધીનું રેલ્વેનું ભાડું ટીકીટ કલેક્ટરે એની પાસેથી વસુલ કર્યું અને નવસારીથી વળતી ટ્રેનમાં ટીકીટ ખરચી એ વેદીઆજી વલસાડ પાછા ફર્યા.

“ આવો અક્કલ વિનાનો માણસ તો મેં પણ એક જ જોયો છે. ભલો માણસ ઠેઠ કાશી અને કલકત્તાની કોલેજોમાં ભણી આવ્યો તોય એને જીવન કેમ જીવવું એ આવડતું નથી. ગિયારી મધુરી જ એ વેદીઆને નિભાવે છે બાકી બીજી કોઈ સ્ત્રી એનાથી તો જરૂર કંટાળી જાય. ”

(૩)

“ હ્યો આ ચા ઠરી જાય છે. આમ આખો વખત લખ લખ કરીને તમને કંટાળો આવતો નથી ? ”

ચા'ના પ્યાલા સહિત મધુરીને પોતાની સામે ઉભેલી જોઈ
કીસનલાલે લખતાં લખતાં ઉંચું જોયું.

“શ્રીમતી!

તમને ખખર છે
કે હું લખતો
હોઉં એ વખતે
મને જગતનો
શહેનશાહ પણ
વચમાં અટકાવી
ન શકે.”

“પણ હું
તો જરૂર અટ-
કાવી શકું.”
મધુરી ધીમું
ધીમું દસી.

“કાયદો એ
કાયદો. એ સહુને
માટે સરખો છે.
એટલે તમે જે
કુમકુમને પગલે
અહિં આવ્યાં છો
એ જ પગલે એ
ચા'ના કપસહિત
ચાલ્યાં જાઓ.”

“હવે લ્યો, લ્યો. એ કાયદા બાયદા મારી આગળ નહિ ચાલે.”

“શું કશું મધુરી? હું જ્યાં સુધી સ્ત્રી સન્માન રાખું છું ત્યાં
સુધી ઠીક છે પણ મારા નિયમોની વચ્ચે જો તમે આમ આવ્યા

કરશે. તો પછી મારે ન છૂટકે સ્ત્રી સન્માનની એ મહામૂલી ભાવનાને રૂખસદ આપવી પડશે. ”

“ પછી ? ”

“ એ પછી બધી નહિ ચાલે. હું ખાતો હોઉં ત્યારે, હું વ્યાયામ કરતો હોઉં ત્યારે, હું લખતો હોઉં ત્યારે, તમારે મારા એ કાર્યક્રમને બિન અડચણે, જરા પણ ડખલ વિના, સર્વાંગ અખંડિત ચાલવા દેવો. એ કાર્યોમાં કોઈ પણ સંજોગમાં ડખલ ન થાય એ જોવા હું હરહમેશ આતુર રહું છું. ”

“ એ બધું ભાષણ પછી કરજો. આ ચા હવે ઠરી જશે માટે પહેલાં એને ઇન્સાફ આપી પછી આ બધા કાગળીયા સાથે માથાઝીક કરવી હોય એટલી કરજો. ”

“ મધુરી... મધુરી...” કીસન-લાલે ત્રાડ પાડી.

“ જુઓ તમે આવી ત્રાડ પાડશે એટલે પાડોશીઓ સમજશે કે આપણે બન્નેએ કુરુક્ષેત્ર જંગાવ્યું છે. તમે તો સ્ત્રીશક્તિને સન્માનનારા છો. સ્ત્રીસન્માનના સાચા ઉપાસક છો માટે ખૂબ શાંતિથી આ ચાનો પ્યાલો પી જાઓ. ” મધુરીએ પોતાના પતિને પટાવવા માટે થોડી નરમાશ બતાવી.

“ મધુરી... ”

“ જૂમો શા માટે પાડો છો ? ”

“ બસ હું કહું છું કે જાઓ. માંડે આ લખાણ મને પુરું કરવા દીયો. ”

“ અને ન કરવા દઉં તો ? ”

“ તો પછી તમારે અને મારે હમેશનો જે મેળ છે એ ખંડિત થશે. ”

“ પણ તમે આટલી બધી ત્રાડો પાડી આટલી બધી ચર્ચા કરી તમારું માથું દુખાવ્યું એને બદલે આ ચાનો કપ પી લીધો હોત તો એમાં કેટલી વાર લાગત ! ? ”

હવે કીસનલાલની સ્ટીમ કાબુમાં ન રહી. એણે પોતાના મેજ પર પડેલા કાગળોનો કુચો કરી જમીન પર જોરથી એનો ધા કર્યો.

“ આ તે કોઈ બૈરું છે કે બલા ? હું સમજાવીને કહું છું તો ગણુકારતી જ નથી. મધુરી ચાલ જા— ”

“ પણ તમે એવું તે શું લખતા હતા કે એમાં સહજ પણ ઉખલ થતાં આટલા બધા ઉકળા હાલ્યા છો ? ”

મધુરીએ પોતાના પગ આગળ પડેલો કાગળનો કુચો ઉપાડ્યો અને પોતાના હાથમાંનો ચાનો પ્યાલો ટેબલ પર મૂકી એ કાગળો સરખા કરી એમાંનું લખાણ પોતે વાંચ્યું :

“ ચાથી શરીરને નુકશાન થાય છે. આ પીવો એટલે ધોમું ઝેર

સેવવું. ચાના ગેરફાયદા અગણીત છે. ભારતવર્ષે જે સાચી શરીર-સંપત્તિ જાળવવી હોય તો ‘ચા’ ને દેશનિકાલ કરવી. હં. હું સહમજી તમે એટલા માટે જ આજે આ ચાના પ્યાલા સામે તિરસ્કાર બતાવી રહ્યા છો.” મધુરીએ કટાક્ષ કરી ગુસ્સામાં હાંફતા કીસનલાલ સહામે જોયું.

“ નહિ નહિ. ચાને તો હું ચાહું છું પણ હું જે કંઈ કામ કરું એમાં ખલલ ન પડવી જોઈએ એ મારો સનાતન સિદ્ધાંત છે.”

“ ચાને તમે ચાહો છો ? જે ચાહતા હો તો આ અરધી ઠરી ગયેલી ચાનો કપ પી જાઓ જોડું.”

મધુરી એ શબ્દો બોલી ન બોલી ત્યાં તો કીસનલાલે ચાનો પ્યાલો મોઢે માંડ્યો.

“ વાહરે ચાની વિરુદ્ધ લેખ લખનારા લેખક. આ તો બધું પોથી માંજલાં રીંગણાં જેવું લાગે છે.” મધુરીએ કીસનલાલે અધુરો મુકેલો લેખ એના દેખતાં જ ફાડી નાંખ્યો.

(૪)

કીસનલાલના કાકાને ત્યાં લગ્ન હોવાથી મધુરી અને કીસનલાલ બન્ને આજે વડોદરા આવ્યાં હતાં.

આવ્યા પહેલાં મધુરીએ કીસનલાલને ખાનગીમાં સુચના આપી દીધી હતી કે આ પ્રસંગે કીસનલાલે બહુ સાવધ રહેવી એના પર ‘વેદીઓ’ થવાનો જે આક્ષેપ છે એ સદાને માટે ભૂસી નાંખવો. સહુ લોકો પોતાને ‘વેદીઓ’ કહે છે એ એક પ્રકારનું કલંક છે એમ લાગવાથી કીસનલાલે પણ વર્ષોના અનુભવ પછી એમ નક્કી કર્યું હતું કે વડોદરામાં સૌ કરે એમ કરી પોતે વ્યવહારકૃશળ છે એ સહુને સાબીત કરી બતાવવું.

બોલવામાં, ચાલવામાં, હાલવામાં, ખાવામાં, પીવામાં, હસવામાં. કીસનલાલે આજે ફેરફાર કરી નાંખ્યો હતો.

ક્રીસનલાલ આજે જમીને સહુની સાથે ઉઠી ગયો એ જોષને ધણુઓને અજાયબી લાગી અને સહુ અંદર અંદર વાતો કરવા લાગ્યાં કે વેદીઓ આવે કાલો શી રીતે થઈ ગયો ?

સાંજ સુધી બરાબર બધું સીધું સુતરું ચાલ્યું. કન્યાને માંડવે વરઘોડો આવે છે એની તૈયારી ચાલી રહી હતી. સહુ કોઈ વરપક્ષ માંડવામાં આવે ત્યારે એનું સ્વાગત શી રીતે કરવું એની દોડાદોડીમાં પડ્યાં હતાં. ત્યાં તો માંડવાને એક ખૂણે ઘોતીઆનો કચ્છોટો મારી ક્રીસનલાલ લાઠી ફેરવવા ઉભો રહ્યો. અને એણે તો ‘ આગે ફલાંગ ’ ‘ પીછે ફલાંગ ’ ‘ ચોમુખી એક-દો ’ ના દાવ શરૂ કરી દીધા. એક બાજુ વરઘોડાનાં વાજાં સંભળાય છે અને બીજી બાજુ ક્રીસનલાલના દાવ જમ્યા.

“ અરે ક્રીસન આ શું આદર્યું ? ” ક્રીસનલાલના કાકા દોડતા આવ્યા.

“ કાકા જરા રોજની મારી કસરત કરી લઉં. ”

“ અરે પણ અત્યારે..... ”

“ કાકા મારા કસરત શિક્ષકે મને શીખવ્યું છે કે એક પણ દિવસ કસરત વિનાનો ખાલી જવો ન જોઈએ. ”

“ અરે પણ કંઈ સંજોગ તો વિચારવો જોઈએ ના ? ”

“ નહિ કાકા, એ મારી નિયમિતતા તો ધ્રુવના તારા જેવી અખંડ ને અચળ છે. ”

સહુની અજાયબી વચ્ચે એણે તો લાઠીના દાવ ચાલુ રાખ્યા. કેટલાંક સગાંવહાલાં ક્રીસનલાલને લાઠી ફેરવતો જોઈ અંદર અંદર બોલવા લાગ્યાં: “ જોયો આ વેદીઓ. ”

“ ક્રીસન..... ” ક્રીસનલાલના કાકાએ ખૂમ પાડી.

“ કાકા, ડખલ કરો માં, મને મારો કાયકર્મ પુરો કરી લેવા દીયો. ”

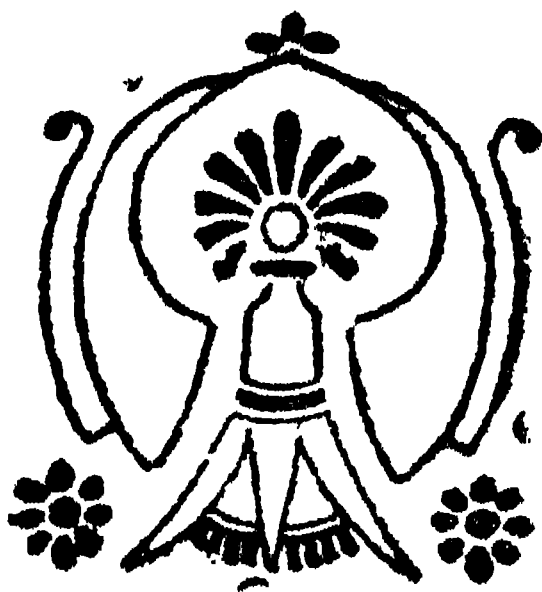
“ અરે તારો કાર્યક્રમ હું કહું ત્યાં.....” કીસનલાલના કાકાએ એને લાડી ફેરવતો અટકાવવાના પ્રયાસ કર્યા તેટલામાં તો ‘ જંગમે ’ નો દાવ કીસને શરૂ કર્યો તેની લાડી કીસનલાલના કાકાની ફાંદ પર લાગી.

લોડો ભેળાં થઇ ગયાં. હો હો વધી ગઇ. સ્ત્રી વર્ગમાં આ અવાજ પહોંચ્યો અને મધુરી દોડતી આવી

સહુનો રોષ પોતાપર ઉતર્યો છે એમ માની કીસનલાલે મધુરી આવતાં જ ત્રાડ પાડી :

“ શ્રીમતી, ચાલો આપણે અહિંથી લમણાં જ તારકેશ્વરની ધર્મશાળામાં ચાલ્યા જઈએ. અને હું મારા આ લાડીના દાવ પુરા કરી લઉં પછી આપણે પહેલી ટ્રેન પકડી લઈએ. ”

મધુરી એની પાસે ગઈ અને ધુમટામાંથી ડોળા કાઢી ધીમે અવાજે કહ્યું: “ હવે વેદીઆ થાઓ માં વેદીઆ ! ”

મૂળજીભાઈના મૂળા

“ એ લા મૂળજી, તારી વાડીના તે કંઈ મૂળા છે ! અહોહો !
જાણે લીલો નાધેર ઉભો છે ! ”

કરુણાશંકરને મૂળા ખાવાનું મન થયું છે એમ એની વાણીપરથી
લાગતાં કાસ લાંકતો લાંકતો મૂળજી સથવારો ઉભો રહ્યો.

“ ભટ્ટજી, આજે તો મૂળા લઈ જાઓ. ઉભા રહો હું થોડા
લઈ આવું. ”

“ ના, ના, મૂળજી મૂળા એમ ન લેવાય. ”

“ કાં ! ? ”

“ અરે આવા રાણી છાપના રૂપિયા જેવા મૂળા એકલા ન
શેભે ! ”

“ ત્યારે ? ”

“ એની સાથે તો રસમસતા ધીના લાડવા જોઈએ લાડવા. ”

“ તે લાડવા તમે તમારે ત્યાં બનાવો અને મૂળા મારે ત્યાંથી
લઈ જાઓ ” મૂળજીએ વિવેક કર્યો.

કરુણાશંકર ભટ્ટ રોજ મૂળજીને ખેતરે ન્હાવા આવે અને મૂળાની પ્રશંસા કરે. મૂળજી સથવારો પોતે ધરનો ગરીબ હતો છતાં ખેડુતને સુવલ એવી ઉદારતાથી કરુણાશંકરને જોષએ તેટલા મૂળા લઇ જવા માટે આગ્રહ કરતો. પણ કરુણાશંકરની દાનત તો મૂળા સાથે ચુરમાના લાડુ ઉડાવવાની હતી એટલે જ્યારે જ્યારે મૂળજી મૂળા લઇ જવાનો આગ્રહ કરે ત્યારે ત્યારે એ પોતાની મેજે લાડુનું નોતરું માગી લ્યે.

આજે તો કરુણાશંકર નિશ્ચય કરીને આવ્યો હતો કે કોઈ પણ રીતે મૂળજીના ધરનું લાડુનું નોતરું પોતે મેળવવું જ.

રોજના નિયમ મુજબ મૂળજી કોસ હાંકતો હતો તેટલામાં કરુણાશંકર ભટ્ટ સ્નાન કરવા આવ્યા.

“ભટ્ટ બાપા પગે લાગીએ.” મૂળજીએ કોસના વરત પર એક પગ મૂકી કરુણાશંકરનો સત્કાર કર્યો.

“આશીર્વાદ.” ભારે અવાજે કરુણાશંકરે એ સત્કારનો જવાબ વાળ્યો.

પછી તો મૂળજી કોસ હાંકવામાં તટીન હતા અને કરુણાશંકરે કોસના ધારીઆ આગળ ખેસીને દાતણ કર્યું. દાતણ કરતાં કરતાં એણે મૂળજી તરફ તીરછી દષ્ટિ નાખી જોયું. આજે લાડુનો જોગ થાય એવા સારા સ્વમાવમાં એ સથવારો છે કે નહિ એ એના ચહેરા પરથી તપાસવા ગોર મહારાજે ધારી ધારીને મૂળજી તરફ જોયું. પણ મૂળજી તો કોસ હાંકવામાં, બગદને ડચકારવામાં અને ખેતરના ક્યારામાં પાણી બરાબર પહોંચે છે કે નહિ એની વિચારણામાં રોકાયેલો હતો; એટલે એને આ લાડુમદની સામે જોવા જોટલી કુરસદ નહોતી.

મૂળજીનું ધ્યાન ખેંચવા કુંડીમાં નાતાં નાતાં મોટે અવાજે ગંગા, યમુના, ગોદાવરી, સિંધુ, સરસ્વતી એમ દરેક નદિઓનાં નામ

કરુણાશંકર લઈ ગયો. એનો એ પાસો સીધો પડ્યો. નદિઓનાં જોરથી નામ લેતા કરુણાશંકર તરફ મૂળજીનું ધ્યાન ખેંચાયું.

“કાં, ભટ બાપા આજે ટાટ બહુ પડતી લાગે છે. અને એ ટાટમાંથી ખચવા માટે આ બધી નદિયું આજ તમને સાંભરી લાગે છે.”

“મૂળજી તું નાસ્તિક લાગે છે. તારા બાપ ગાંગા ભગત આવા નો'તા. એ તો કથાકીર્તનમાં જાય, દેવદર્શને એ હોયજ, અને અમારા જેવા સુપાત્ર બ્રાહ્મણોને મહિનામાં એક એ વાર તો ચુરમાના લાડુ જમાડે જ. તું તો સુકો ટાટ થઈ ગયો છે. કથા કીર્તન સાથે જાણે તને કંઈ સંબંધ નથી. ભગવાનનું નામ તો તું સાવ ભૂલી ગયો છે અને અમારા જેવા બ્રાહ્મણોને લાડુ જમાડવામાં તો જાણે સમજ્યોજ નથી.”

“એ જોર મહારાજ તમને લાડુની વાતું આવડે છે. અમારાં છોકરાંઓને ખોરી જુવાર પણ આજે ખાવા મળતી નથી, તેમાં તમને લાડુ ક્યાંથી જમાડીએ.”

કરુણાશંકરે મૂળજીના ચહેરા તરફ તાકી તાકીને જોયું. કંઈ જોગ થાય એવા સંજોગ દેખાયા નહિ એટલે ફરી પાછું મૌન સેવ્યું.

કુંડીમાં નાંચને ઘોરીઆમાં છીપરાં ઉપર એણે પોતાનું ધાતીયું ઘોવાની શરૂઆત કરી ફરી પાછા પાસા નાખ્યા.

“ખરેખર મૂળજી તું ભાગ્યશાળી ખરો. આ રજકા વચ્ચે ઉભેલા તારા લીલા કંજર જેવા મૂળા આ ખેતરમાં કોઈ દિવસ નથી થયા હો ! ભાઈ ભાઈ, શું એકેકો મૂળો છે ! જાણે બરફના ટુકડા. ઓહો વાહ રે મૂળો વાહ ! એનાં પતિકાં તો જાણે ઘોળો ઘોળો ચંદ્રમા ! અરે આ તે કંઈ મૂળા છે ! સ્વર્ગલોકના દેવ પણ એના પતિકાં ખાવાને લલચાય એવી એની કાંતિ છે...”

“ભદ્રજી બહુ વખાણુ કરો માં, મૂળા ટોંકાઈ જશે.”

“ અરે મૂળજી, આ મૂળા તે ટોંકાય ? આને તો અશ્વનીકુમાર પણ ચાહે, આને તો ધનવન્તરીઓ પણ વનરપતિનું ધન કહે, આ મૂળાને તો અપસરાઓ પણ વરમાળ અપે એવો એક એક મૂળા છે ! આ મૂળાના વધારીયા. ભાઈ ભાઈ એવા થાય કે ખૂદ કૃષ્ણ ભગવાન પણ લક્ષ્મીજી સહિત એ આરોગવા આવે ! અને આ તે કંઈ મૂળા છે ! પ્રભુએ અકેએક મૂળો નવરે દિવસે સાક્ષાત પોતાને હાથે ધડ્યો લાગે છે. શું એનાં રૂપ, શું એની લીલાશ, શું એની તાજગી...”

“ ભદ્રજી, એમ વખાણુ કર્યે શું વળે ? આજે તો એક ક્ષંટ ખાંધી આપું તે લઈ જાઓ અને ખૂંચ ખાઓ. ” મૂળજીએ બળદની રાશ છોડી મૂળાના ક્યારા તરફ પગલાં માંડ્યાં.

“ એ મૂળજી, મારે તારા એ મૂળા ખાવા છે ખરા, પણ લાડુ સાથે. એકલા મૂળા ખાવા હરામ છે. જે દિવસે લાડુનું નોતરું તારા ધરનું આવે ત્યારે તારે ઘેરે જ લાડુ સાથે એ મૂળા જમવા એવી મારી ભીખપ્રતિષ્ઠા છે. ”

(૨)

રોજ રોજ કર્ણાશંકરની લાડુની માગણીથી મૂળજી કંટાળ્યો. આજે ગામમાં દેવચંદ શેઠની દુકાને જુવાર લેવા એ આવ્યો તો ત્યાં એને એ કર્ણાશંકરની લાડુની માગણી યાદ આવી. એણે દેવચંદ-શેઠને એ હકીકત કહી. દેવચંદશેઠ ચતુર વાણીયો હતો. એણે મૂળજી પાસેથી સર્વ હકીકત સાંભળી લીધી અને પછી એ કર્ણાશંકરનો ઘાટ ઘડવાની તદખીર રચી.

“ મૂળજી, તું એ ગોરને મૂળા ખવરાવીને એનો આશીર્વાદ લે. ”

“ મૂળાની મારી ક્યાં ના છે ? પણ એને તો ઘી .ગોળના લાડવા ખાવા છે. એને ખખર નથી કે ઘેર છોકરાંને બંટીનું ધાન માંડ માંડ મળે છે, એમાં મારે એને લાડવા ક્યાંથી ખવરાવવા ? ”

“ મૂળજી, હું કહું તેમ તું કરે તો તો એ બ્રાહ્મણ પણ લાડુ ખાય અને તારાં છોકરાંઓ પણ સાથે સાથે લાડુ ખાઈ શકે. ”

“ આપુ, પણ અમારે અમારી ઓકાત તો જોવી જોઈએ ના ? ”

“ મૂળજી, તારે એક દોકડાનો ખરચ ન થાય અને તું, તારી બાયડી, તારાં છોકરાં અને એ બ્રાહ્મણ બધાય લાડવા ખાય એવી યુક્તિ બતાવું તો ? ”

“ તો પછી એમાં મને શું વાંધો હોય ? પણ એવું બને શી રીતે ? ”

“ બને બને. ”

“ કઈ રીતે ? ”

“ જો તું હું કહું તેમ બરાબર કરે તો બધુંય બનાવી દઉં. ”

“ બોલો ને ? ”

“ ત્યારે તું કાલે સવારે જ્યારે કર્ણાશંકર નાવા આવે ત્યારે પરમહિવસે તારે ત્યાં લાડુ જમવા આવે એવું નોતરું આપજો. ”

“ પણ લાડુ લાવવા ક્યાંથી ? ”

“ ધીરો થા, એ પણ બતાવું છું. જાણે તારી વાડીએથી નહામને રોજ કર્ણાશંકર શંકરને મંદિરે પૂજાપાઠ કરવા જાય છે. એ વખતે તું એને ઘેર પહોંચી જાજો. એની ગોરાણી બહુ ભક્તિ છે. એને કહેજો કે ગોર મહારાજ આજે મારે ત્યાં જમવા પધારવાના છે તો આપ પણ પધારો. એ બાઈ ક્યાંય પણ જમવા જતાં નથી એટલે તને ના કહેશે. એ ના કહે પછી તારે એને લેશપણ આશ્રય ન કરવો. પણ કહેવું કે ગોરાણીમા, અમે ગરીબ માણસ છીએ અને અમારા ઘરમાં ભટ્ટજી જમવા આવે એ માટે લાડવા કરવાનું કંઈ સાધન નથી એટલે થોડાં વાસણુ આપો. ગોરાણી ના નહિ જ કહે અને પછી તારાથી બને તેટલાં વાસણુ માગી લેજો. કહેજો કે બીજા

પણ થોડા મહેમાનો આવવાના છે એટલે એ પ્રમાણે થાળી વાટકા પણ જોઈએ છે. આ ઠામનો એક કાથળો ભરીને તું મારે ત્યાં લઈ આવ એટલે એ હું ગીરવી રાખી તારે જોઈતાં ગોળ, ઘી, લોટ ચોખા દાળ બધું આપીશ. અને પછી તમે પણ બધાંય ખૂબ લાડુ ઉડાવજો.”

મૂળજી તો દેવચંદ શેઠની બુદ્ધિ ઉપર પાણી પાણી થઈ ગયો.

“વાહરે શેઠ. વાણીયા તે વાણીયા હોં. વાણીયા વિના રાવણનું રાજ ગયું એ સાવ સાચી વાત લાગે છે.”

દેવચંદ શેઠની સત્તાડ પ્રમાણે બીજે દિવસે સવારે જ્યારે કર્ણાશંકર ન્હાવા આવ્યો, ત્યારે મૂળજીએ બરાબર પાઠ ભજવ્યો.

“એ પધારો ભટ બાપા પધારો.”

“મૂળજી, આશીર્વાદ.”

“કાં ગોર, આજે તો મૂળા લઈ જવા છે ના ?”

“તારા મૂળા ? મૂળજી, કોનું મન ન લોભે ! મૂળજીભાઈના મૂળા તો જો હું શ્રી કૃષ્ણ હોઉં તો એનાં વર્ણન ગીતાજીમાં પણ કરું. આ તે કંઈ મૂળો છે કે ઈંદ્રજીકની કોઈ અદ્વિતીય અનુપમ, અપ્રતિમ વનરપતિનો અવતાર છે ! એહો મૂળજીભાઈના મૂળા તો કાઠિયાવાડના ઇતિહાસમાં અમર અક્ષરે લખાઈ જાય એવા કીર્તિવંત છે. શું મૂળા ! એક એક લાખ લાખ રૂપિયાનો મૂળો છે !”

“પણ ભદ્રજી, એ મૂળાનાં વખાણુ કર્યે શું વળે ? એક દિ મોઠામાં તો મૂકો.”

“ક્યાંથી મૂકે ? તારા જેવા કંજુસ, લોભીયા, નાસ્તિક, બેકદર બેકુતને હાથે એ પડ્યા છે, એટલે એનો ને અમારો મેળ ક્યાંથી જામે ? અમારી તો પ્રતિજ્ઞા છે કે લાડુ જમાડે ત્યારે જ મૂળાનાં સફેદ દૂધના શીણુ જેવાં એ ઘોળાં પતિકાં આરોગવાં.”

“પણ મારાજ, લાડુ જમાડું તો ?”

“ હેં ! શું કહ્યું ? લાડુ જમાડવાનો છો ? ” બહુ દિવસથી લાડુ નહોતા મળ્યા એટલે કર્ણાશંકરના મોઢામાં પાણી આવ્યાં.

“ હા. ભટ્ટજી હા. મારે ઘેરથી એમ કહે છે કે ભટ્ટજીને લાડુ જમવા બોલાવો. ”

“ ધન્ય ધન્ય. આર્યોવર્તની ધર્મભાવના સ્ત્રીઓમાં જ રહેલી છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રી જીવતી છે ત્યાં સુધી અમારા ભૂદેવોના લાડુ પણ ચિરંજીવી રહેવાના છે. વાહરે વાહ સતી, વાહ ! મૂળજી, તારા ધરમાં કોઈ દેવીનો અવતાર લાગે છે. હં પણ કે દિ જમવા આવું ? ”

“ એમાં ધરમના કામમાં ઢીલ હોય ! કાલે સવારે આપણે ત્યાં આવો. લાડુ બનાવો અને જમો. ”

“ કલ્યાણ થાઓ. મૂળજી કલ્યાણ થાઓ. આ મૂળજીભાઈના મૂળા હવે આ કર્ણાશંકર જરૂર આરોગશે. પ્રભુએ જેમ ભક્તજનોની પ્રતિજ્ઞા પુરી કરી છે તેમ મારી પ્રતિજ્ઞા પણ એજ મુરારી, યદુનંદન, અને ભક્તભીડભંજને પુરી કરી છે. પણ મૂળજી, મૂળા શ્રીકાર જોષ જોષને ખાસ લઈ રાખજે હો. ”

“ એમાં કંઈ કહેવું પડે ? ” મૂળજી કાસ હાંકતો હાંકતો હસ્યો. કર્ણાશંકર ભટ્ટ નાહીને શંકરને મંદિરે જેવી તેવી પૂજા કરી ઉતાવળે પગલે ઘેર ગયો.

“ એ સાંભળે છ કે ? ”

“ કેમ ? ”

“ આજે મારે જમવું નથી. ”

“ કારણ. ”

“ અટાણે અને સાંજે એય વખત જમવું નથી. ”

“ પણ છે શું એ તો કહો ? ”

“ કાલે સવારે ઓલા મૂળજી સથવારાને ઘેર લાડુ જમવા જવું છે. ”

“ પણ કાલે જવું છે એમાં આજે શું છે ? ”

“ પેટને ખાલી રાખવું છે. ઘણા વખતથી લાડુ મળ્યા નથી તે કાલે ખાલી પેટે બની શકે એટલી એ શક્તિ વધક ગોળીઓ ખાઈ લેવી છે. ”

“ બહુ ખાશો તો હેરાન થશો. ”

“ હેરાન બેરાન તો હીક, પણ હું જો અટાણથી કહી મુકું છું કે આવતી કાલે હું લાડુ જમીને આવું એટલે ડેલીએ મારી પથારી તૈયાર રાખજે. અને મને બોલાવીશમાં. હું સુતો હોઉં ત્યાં સુધી ઉઠાડીશમાં. લાડુનો મીણો ચડે એની મારી મોજ બગાડીશમાં. ”

(૩)

આખો દિવસ કર્ણાશંકર ભૂખ્યો રહ્યો અને સવાર પડી એટલે નિયમ મુજબ જલદી ન્હાઈ લઈને મંદિરે ગયો.

મૂળજી લાગ જોઈને દેવચંદ શેઠની સૂચના મુજબ કર્ણાશંકરને ઘેર ગયો. ગોરાણીએ મૂળજીનો સત્કાર કર્યો.

“ આવો દિકરા આવો. ”

“ ગોરાણી મા, આજે ભદ્રજી જમવા આવવાના છે અને તમે પણ પધારો. ”

“ મૂળજી હું ક્યાંઈ જતી નથી. તારા બાપા જરૂર આવશે. ”

“ મા, એક વખત તો ગરીબ પર દયા કરો. ”

“ દિકરા, હું જરૂર આવું, પણ મારો એકનો એક ભાઈ મરી ગયા પછી હું ક્યાંઈ એકું મોઢું કરવા જતી જ નથી. ”

બાણે પોતાને બહુ લાગી આવ્યું હોય તેમ મૂળજી થોડો વખત ગુમસુમ ઉભો રહ્યો.

“ ગોરાણી મા, આજે અમારે ત્યાં તો ભદ્ર બાપા પધારે છે એટલે સોનાનો સૂરજ ઉગ્યો છે. મેં થોડાં સર્ગાવહાલાંઓને પણ

જમવાનું કહ્યું છે. અમારા ઘરમાં તો બે ઠીંગડાં માંડ માંડ હોય, તે થોડાં વાસણો રસોઈ કરવા અને જમવા માટે આપશે ? ”

“ હા, હા, જરૂર. આ ઘર તારું જ છે ના ? બે દિકરા આ સામી અભરાઈ પર અને આ મેડા પર વાસણો છે એમાંથી તારે જોઈએ એવાં અને જોઈએ એટલાં તું લઈ જા. ઉપયોગ થઈ રહે એટલે પાછાં પહોંચાડી દેશે. ”

“ ગોરાણી મા, એમાં ફેર પડે નહિ. ”

ગોરાણીની રમ્મ મળતાં મૂળજીએ તો ટોપ, તપેલાં, થાળીઓ, કળશા, વાટકા એમ સારાં સારાં મોટાં મોટાં વાસણોનો એક કાથળો ભર્યો અને પરમારો દેવચંદશેઠની દુકાને પહોંચ્યો. દેવચંદ શેઠે ધાર્યા કરતાં વધારે વાસણુ આવેલાં જોઈ મૂળજીને વાસણુ પર એંસી ફારીનો માત્ર આપ્યો.

“ મૂળજી, તારું અને છોકરાંઓનું નસીય જોરદાર છે. પંદર દિવસ સુધી ગોર આપાને હુવા દીઓ અને ખૂબ ઘી ગોળ ઉડાવો. ”

દેવચંદશેઠને ત્યાંથી સર્વ ચીજો લઈ મૂળજી ઘેર આવ્યો. એની સ્ત્રીએ આ બધું ક્યાંથી આવ્યું એની પુછપરછ કરી પણ મૂળજીએ એ બેદ ખાલ્યોજ નહિ.

થોડી વારે ઉતાવળે પગલે કરણાશંકર મૂળજીની ડેલીમાં આવ્યો.

“ હાં મૂળજીભાઈ, બધું તૈયાર છે ના ? ”

“ હા, આપા, વધારો બધું આપનુંજ છે. એમાં મારે શું તૈયાર કરવાનું હોય ! ”

ઘી, ગોળ, લોટ, ચોખા, દાળ એ બધું જોઈ કરણાશંકર ખુશ થયો. “ મૂળજીભાઈ, તમારાં નસીય બહુ જોરદાર છે. સચવારા જાતિમાં તમારું ખોરડું પહોંચેથી જ ધમિંદુ છે. અને તેમાં તમારાં આ ધર્મ ભાવનાથી ભરપૂર પટલાણી તો સાક્ષાત જગદંબાનો અવતાર છે. ”

“ આપુ અમે તો બધાં આપનાં છોડ છીએ. ”

“ હાં પણ મૂળજી, મૂળા ક્યાં ? ”

મૂળજીએ તુરત મૂળાની ફાંટ છોડી કર્ણાશંકર પાસે મૂળા ઢગલો કર્યો.

“ વાહ ! મૂળજીભાઈના મૂળા વાહ ! આજ તો તમને ૨ બ્રાહ્મણ શરીર આરોગવાનું છે એ જોઈને તમે કેવા હસું હસું થ રહ્યા છો ? ”

કર્ણાશંકરે ખૂબ લહેરમાં મૂળજીના ફળીયામાં છાણાનો ભંડો કર્યો અને એ ભંડામાં ઘઉંના રોટલા પકવી, અને ફટ્ટી એનો ભૂંધી ગોળમાં ભેળવી લાડુ બનાવ્યા.

“ મૂળજી, ધી બહુ સાંચું છે હો. ”

“ બાપુ એ બધું આપનું છે. માંડું કંઈ નથી. ”

“ અને આ ગોળ પણ વેલજી પટેલની વાડીનો લાગે છે. ”

“ ભટ્ટજી એ બધો આપનો પ્રતાપ છે. ”

“ પણ ગોળ બહુ નામી લાગે છે. ”

“ મારાંજર આપનું છે અને આપે આરોગવાનું છે. ”

રસોઈ તૈયાર થઈ જતાં કર્ણાશંકરે થાળી માંડી. અને ઘણે દિવસથી જેના પર એ આશક હતો એ મૂળાનાં પતિકાં સાથે લા ઉડાવવાનું શરૂ કર્યું.

ધાર્યા કરતાં બમણા લાડુ આરોગી એ ઉભો થયો.

“ મૂળજી, ધન્ય છે. તેં આ બ્રાહ્મણને આજે સંતોષ્યો એવું પ્રભુ તને સંતોષે. ”

“ ભટ્ટ બાપા, આ બધું આપનું જ છે. માંડું આમાં કંઈ નથી. ”

“ એ તારો વિવેક, તારી નમ્રતા પણ પ્રશંસાપાત્ર છે. લે હાં હું જઈશ. આ બધી રસોઈ તમે હવે છોકરાંઓ સહિત આરોગો. ”

કરણાશંકર કોઈ અરધો આંધળો માણસ ચાલતો હોય તેવી રીતે માંડ માંડ ઘેર પહોંચ્યો અને ડેલીએ ખાટલો તૈયાર હતો એમાં જઈને સીધો જેમ કોઈ હાથી મદમસ્ત થઈને સરોવરમાં પડે એમ પડ્યો. ગોરાણીએ ભદ્રજીની સ્થિતિ જોઈ એને બોલાવવાનું દુરસ્ત ધાયું નહિ.

એ આખો દિવસ અને બીજો આખો દિવસ ભદ્રજી ખાટલામાં જ શેષશાયી ભગવાન પોઢે એમ પોઢી રહ્યા.

મૂળજીને ઘેરથી વાસણ હજી સુધી ન આવ્યાં એટલે ત્રીજે દિવસે ગોરાણીએ કરણાશંકરના ખાટલા પાસે જઈને જોરથી બૂમ મારી.

“ ઉઠો ઉઠો ! ક્યાં સુધી સુવું છે ? એક લાડવો ઓછો ખાવો તો ! ”

કરણાશંકરે જવાબમાં પડખું ફેરવ્યું.

“ અરે ઉઠો. ”

“ ઉઠું.....સુવા.....દે. ”

“ એ ઉઠો, ઓત્રા મૂળજીને ત્યાંથી વાસણો કેમ હજી નથી આવ્યાં ? ”

વાસણનું નામ પડતાં કરણાશંકર સફાળો બેઠો થઈ ગયો.

“ શું કહ્યું ? ”

“ અરે તમને જમાડવા અને રસોઈ કરવા મૂળજી વાસણો લઈ ગયો છે તે આજે ત્રીજો દિવસ થયો છતાં હજી નથી આવ્યાં ”

“ વાસણો લઈ ગયો...શું કહ્યું !... વાસણો...લઈ ગયો. ”

“ હા, હા, કેમ આમ બેમાકળા થઈ જાઓ છો ? કોથળો ભરીને વાસણો લઈ ગયો છે. ”

કરણાશંકરનો લાડનો મીણો ઉતરી ગયો. એ એમને એમ સીધો

ખાટલાપરથી હનુમાન કુદકો મારીને મૂળજીના ધર તરફ દોડ્યો. ઘેરે તાળું હતું એટલે ખેતર તરફ એણે દોટ મૂકી.

મૂળજી નિરાંતે કોસ હાંકતો હતો એટલામાં તો હાંકતો હાંકતો કર્ણાશંકર દોડતો આવ્યો.

“ ગોર બાપા પગે લાગીએ. ”

“ અરે એલા મૂળજી, મારાં વાસણો ક્યાં ? ”

“ ક્યાં વાસણો ? ”

“ મારે ઘેરથી તું લઈ ગયો હતો એ. ”

“ મા'રાજ એ વાસણોના તો લાડુ થયા. ”

“ એટલે ? ”

“ તમે લાડુ ક્યાંથી ખાધા ? ”

“ વાસણોના લાડુ શી રીતે થાય ? ”

“ એ તો હું વાણીયાને ત્યાં ગીરવી મૂકી આવ્યો અને તમને ઘણા દિવસથી મૂળા ખાવાની ઈચ્છા હતી એટલે એના લાડુ ખનાવી તમને જમાડ્યા. ”

“ કમખખત આવું કરાય ? ”

“ કાં હું તમને ત્યાં જ નહોતો કહેતો કે બાપા આપનું જ છે અને આપ આરોગો આમાં મારું કંઈ જ નથી. ”

“ એના નકટા, બ્રાહ્મણને આમ હુંટાય-લાવ મારાં વાસણો. ”

“ ક્યાંથી લાવું ? ”

“ જ્યાં ગીરવી મૂક્યાં હોય ત્યાંથી. ”

“ એ બાપો કંઈ હવે પાછાં આપે ખરો ? ”

“ નહિ આપે તો શું મારાં વાસણો જશે ? ”

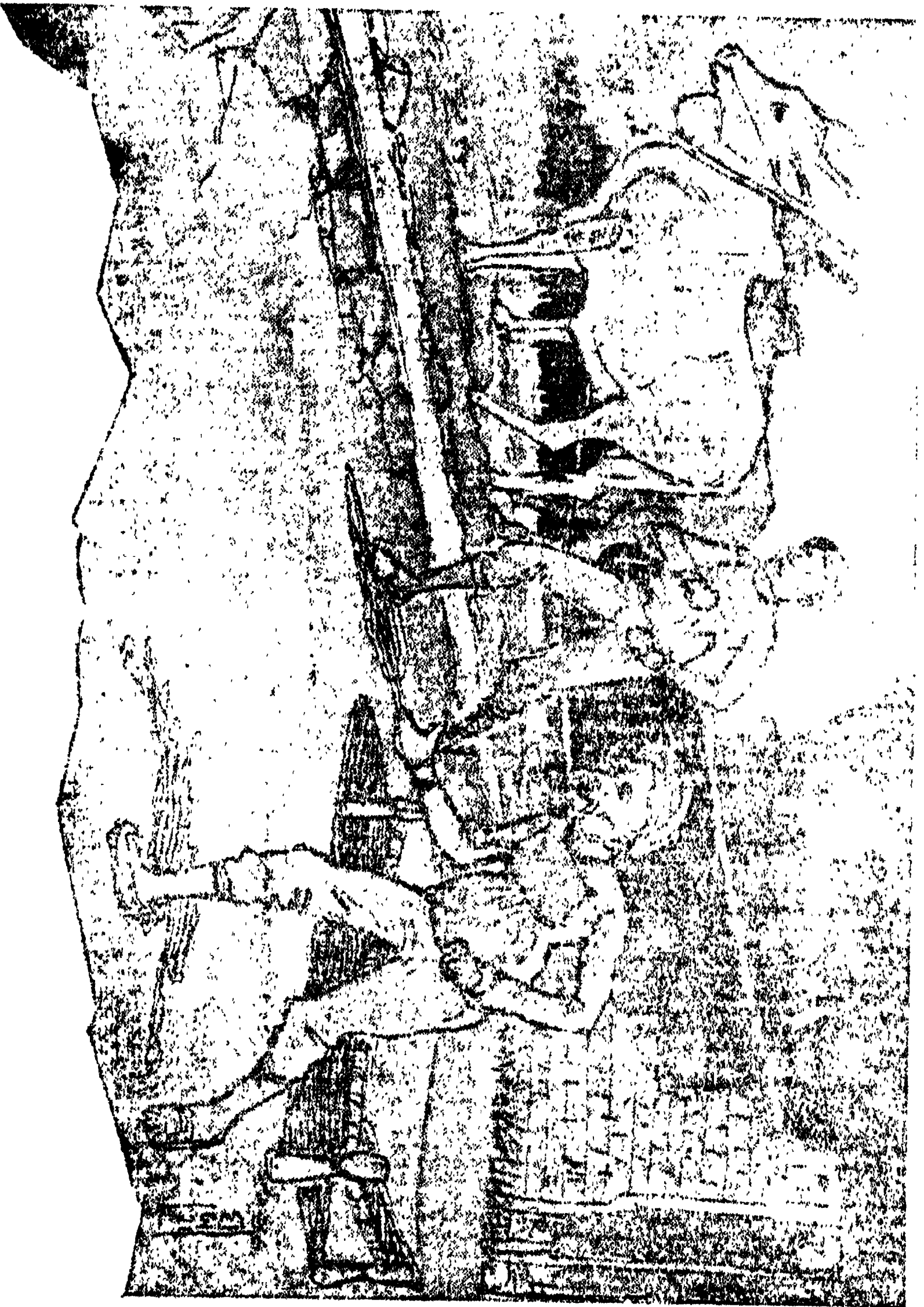
“ એમાં હવે બીજું શું થાય ? તમારે મૂળા ખાવા હતા એમાં મારો શું વાંક ? ”

“ હાથ ! મૂળજીભાઈના મૂળા હાય ! હાય ” કહી
કરુણાશંકર ઓપરાયી છાતી કુટવા મંડી ગયો.

મૂળજ્ઞ અને આસપાસના ખેતરવાળાઓ આઠાણ દુદીદુદીને મરી જશે એમ ધારી બચાવવા દેડયા.

કરુણાશંકર આ શબ્દો સાંભળીને ઉશ્કેરાયો. ધોરીયામાંથી એક છીપડું ઉપાડ્યું—

અને “ હાય મૂળજીભાઈના મૂળા હાય ! હાય ! ” કહી છાતી કૂટવા મંડી ગયો.

કરુણાશંકરની હાયના શબ્દો ચારે તરફ સંભળાયા. મૂળજી અને આસપાસના ખેતરવાળાઓ બ્રાહ્મણ કુટી કુટીને મરી જશે એમ ધારી એને બચાવવા દોડ્યા.

“ અરે મા'રાજ આ શું કરો છો ? છાતી ભાંગી જશે ! મરી જશે.”

“ બસ મારાં વાસણો મને પાછાં નહિ મળે તો હું અહીં લોહી છાંટીશ. ”

ફરીવાર કરુણાશંકર કૂટવા મંડી ગયો. સહુ ખેતરવાળાઓએ બાણ્યું કે આને અહીં બ્રહ્મહત્યા થશે. એટલે પટેલીઆઓએ માંડોમાંડે ફાળો કરી કરુણાશંકરનાં વાસણો છોડાવી લાવવાની કબુલાત આપી.

x

+

x

કરુણાશંકર ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે બહાર નીકળતો ત્યારે છોકરાઓ “ મૂળજીભાઈના મૂળા ” કહી એને ચીડવતા. એને આને વર્ષો થઈ ગયાં છે, પણ “ મૂળજીભાઈના મૂળા ” ની લોક કહેવત આને પણ લોકોમાં જીવતી છે.

જૂની-નવી

“ મને તો’તી ખજર કે તું આવી કકશા...”

“ કકશી તમારી મા, સહમળ્યા ? ખખડદાર આજ પછી એક પણ એવો અક્ષર બોલ્યા છે તો ! ”

“ કબારજી ! મારી માને ગાળ કાઢે છે ? ”

“ કબારજી તમારી એ નવી કે જેણે આવીને આવી ગાળો મને ખવરાવી છે. ”

“ નવીને લાવી છે તો તું અને પછી એની સાથે જ બારમે ચંદ્રમા ! ”

“ મને ખજર હોત કે એ આવી નક્કર હશે, તમે એ આવતાં મારા મટી જઈ એના થઈ જશો તો હું એ પટ્ટીને અહિં પધરાવત જ શું કરવા. ”

“ એ બિચારી તારે માટે મારી પાસે સાંઝે બોલે છે અને પોતાની મોટી બેન ગણી તારી આમન્યા રાખે છે, તને બેશપણુ બોલું ન લાગે એ માટે ચોવીસે કલાક સાવધ રહે કે એટલે તું એને પટ્ટી કહે છે ? ”

“ એ મારે કંઈ સાંભળવું નથી. જો હું તમને સાફ કહી દઉં છું કે કાં એ નહિ ને કાં હું નહિ ! ”

“ એટલે ? ” મગનલાલે વાત વધતી જોઈ પોતાની જૂની સ્ત્રી રાધા સામે આંખ ચડાવી.

“ તમે ડોળા કાઢો કે ન કાઢો, પણ એ વેશ્યા મારા ઘરમાં ન જોઈએ. ” રાધાએ હાંફતાં હાંફતાં હૃદયનો ઉકળાટ બહાર કાઢ્યો.

“ શંખણી, તારી એ માશીની દિકરી થાય, મારી સ્ત્રી થાય અને એને તું વેશ્યા..... ”

“ એકવાર નહિ હજાર વાર વેશ્યા. પટીયાં પાડે, ચોપડીયું વાંચે, પારકા બાયડા સાથે હસીને બોલે, ચંપલ પહેરીને ફરવા જાય એ બધા વેશ્યાના તોર તમે જોયા છે ? ”

“ ચૂપ રહે, વધુ બોલીશ તો એનાં પરિણામ માઠાં આવશે. ”

“ શું કરશો ? મારો-મારવી હોય તો મારો. ન મારો તો તમારા બાપના સોગન ! ”

(૨)

મગનલાલનું એની માતાએ ઘોડીયામાં સગપણ કર્યું હતું. જ્યારે એની અર્ધાંગના છ માસની ઘોડીયામાં હિંચકતી હતી અને પોતે નવ માસનો ઘોડીયામાં સુતો સુતો માતાનાં હાથરડાં સાંભળતો હતો ત્યારે એનું સગપણ થયેલું અને તેર વર્ષનો થયો ત્યાં તો એ ઘોડે ચડ્યો ને પરણીને રાધાબાઈ સાસરે આવ્યાં. મગનલાલ અને રાધા વચ્ચે ઉમ્મરમાં માત્ર ત્રણ માસનો ફરક હતો. રાધાએ જે દિવસે શ્વસુરગૃહમાં પ્રથમ પગલાં મૂક્યાં તે દિવસથી જ એનો ગૃહસંસાર કેવો જશે એનું પ્રથમ દર્શન થયું. બાર વર્ષની એ છોકરી હઠીલી હતી અને સાથે સાથે એના મગજનો એક દોરો એણે હોવાથી એણે તો પ્રથમ પગલે જ ભાવ ભજવ્યો.

બાર વર્ષનાં આ દંપતિને જોઈને મગનલાલની માતા હરખાતી હતી, એટલામાં તો રાધાએ પોતાની સાસુ સામે આંખ ચડાવી ને રોવું શરૂ કર્યું. સાસુએ એને બહુ બહુ સમજાવી તોય એ છાની રહે નહિ. બાર વરસની એ બાલિકાને રોતી જોઈ અડોશપડોશની સ્ત્રીઓ ભેગા થઈ ગઈ. રાધાને સહુએ ઘણી સમજાવી પણ એ એકની બે ન થઈ. આખરે એની સાસુએ કંટાળીને કહ્યું કે: “એની મા’એ એને રોતલ જણી લાગે છે.” એ શબ્દો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા ત્યાં તો રોતી રોતી રાધા એની સાસુ સામે તડકી; “રોતલ તારી મા...”

આ પ્રથમ દિવસનો ઝગડો મગનલાલે નાની ઉંમરે જોયેલો. ત્યારપછી તો એ અમદાવાદ ભણવા ગયો.

વર્ષો વીત્યાં. મગનલાલ મેટ્રીક થયો. ત્યાં સુધી રાધાને એણે ફરીવાર જોઈ નહોતી. મેટ્રીકમાં પાસ થતાં અમદાવાદથી પોતાને ગામ આવ્યો. ફરીવાર રાધા સાસરે આવી. હવે તો એ મોટી થઈ હતી એટલે મગનલાલની માતાએ માન્યું હતું કે એ સુધરી હશે. પણ એ ગણેશ તો એના એ જ હતા. વાત વાતમાં તોખરો ચડાવે, છણકા કરે, રડે, હઠ પર ચડે અને કોઈની સમજાવી સમજે જ નહિ.

મગનલાલે તો અમદાવાદમાં રહી ગોવર્ધનરામભાઈનો સરસ્વતી-ચંદ્ર વાંચ્યો હતો. કુમુદે અને કુસુમે એને રસહેલે ચડાવ્યો હતો. પણ જ્યારે એણે મગજનો એક દોરો ઓછો હોય એવી પોતાની આ કુસુમને જોઈ ત્યારે કુમુદ અને કુસુમનાં સ્વપ્નાં ઓસરી ગયાં, અને જીવન માણવાના અભિગ્રાપ ગંજીવાના પાનાના જંગલો સરોખા પડી ભાંગ્યા.

“તમારી મા મને શળાપર રાખે છે અને તમે તો માવડીયા જ રહ્યા.” આ શબ્દો રાધાના મુખમાં ચંડીપાઠ સમા રોજના રોજ સાંભળી મગનલાલ કંટાળ્યો. એ પહેલી તકે પાછો અમદાવાદ જઈ કોલેજમાં દાખલ થયો. રાધા એને પીયર ગઈ.

રસોડાની બારીએથી...રાધાએ ડાળા ચડાવ્યા
કાળ કાળનું કામ કરે છે. મગનલાલ ગ્રેન્યુએટ થઈ કરાંચીના

સુવાના ઝોરડામાં અવ્યાસમાં લીન થયેલી ચંપા
એક વેપારીની એક્સ્પોર્ટ ઇમ્પોર્ટની પેઢીમાં બેઠાથો. રાધાને લઈ
એણે કરાંચીમાં આવી ઘર માંડ્યું.

મગનલાલને લાગ્યું કે રાધા અહીં સ્વતંત્ર હોવાથી હવે કોઈ સાથે લડશે નહિ. પણ રાધાને તો ગળથુથીમાંથી રૂશિયા નેપાનની લડાઈ સાંપડી હતી એટલે એણે તો લડ કાં લડનારો દે એ ન્યાયે મગનલાલ સાથે વાત વાતમાં મહાભારત માંડવું શરૂ કર્યું.

મગનલાલ સિદ્ધાંતવાદી હતો. ઘણા મિત્રો એને બીજી સ્ત્રી કરવાનું કહેતા છતાં પોતાના સિદ્ધાંત ખાતર બીજી સ્ત્રી અત્યાર સુધી ન કરી. આખરે એના મિત્રની એક સ્ત્રીએ રાધાને સમજાવી કે: “તને કંઈ સંતાન થતું નથી અને મગનલાલનાં આંખ માથું દુખશે તો તારું કોઈ નથી.” રાધાના મગજમાં એ વાત કોઈ ચોઘડીયે એસી ગઈ અને એણે જ મગનલાલને સમજાવી પોતાની માશીની છોકરી ચંપા સાથે મગનલાલને બીજી વાર પરણાવ્યો.

ચંપાએ પરણીને ઘરમાં પગ મૂક્યો કે ફરીવાર રાધા ઉધડકી. એને તો કોઈ લડનારું નેતું હતું એટલે એને તો હવે ખારાક મળી ગયો અને વાતે વાતે મગનલાલનું રણછોડ લાઈનમાં આવેલું ઘર કુરુક્ષેત્ર સમું ગતી ગયું.

(૩)

“જો એ ચાંપલી, તું પલંગમાં પડી પડી ચોપડીયું વાંચ્યા કરે અને હું કડછી લઈ દાળ વધાર્યો કરું એ મને નહિ ચાલે.” રસોડાની બારીએથી નીચેના સુવાના ઝોરડામાં અલ્યાસમાં લીન થયેલી ચંપા સામે રાધાએ ડાળા ચડાવ્યા.

“જેન, તમે જ મને કહ્યું છે કે તું ભણીગણીને હુશિયાર થા.....”

“ચાલ ચાલ વેવલી. ખોટાં બોલે છે !? મને ચુલાની ચાકરડી બનાવી પોતે પલંગમાં.....”

“જેન એમ ન બોલો. આપણે બે એક તો સગપણથી માશી-ચાઈ બેનું છીએ અને વળી અહિં.....”

“ તું હવે બેન ક્યાં રહી છો. તું તો શુળી જેવી શોક્ય થઈને મારા કપાળમાં મંડાણી છો—” રાધાની સ્ટીમ હવે પુરપુરી ચડી હતી.

“ બેન એમ ન બોલો. ”

“ તો શું કરે ? હું આટલું કહું છું તોય તું તો પલંગમાંથી ઉઠતી જ નથી. જાણે કોઈ મોટી રાજની રાણી ! ”

ચંપા રાધાનું ગુસ્સાથી ચડી ગયેલું મોઢું જોઈ હસી પડી.

“ હસ હસ—રાં...વાંઝણી હસ,” પોતાનો પિત્તો ઉછળવાથી પોતાના હાથમાં રહેલી દાળના વધારવાળી કડછી રાધાએ છૂટી ને છૂટી ચંપા પર ફેંકા. કડછી બરાબર ચંપાના કપાળમાં લાગી.

ચંપા કંઈજ બોલી નહિ. માથે હાથ દબાવે પલંગમાં પડી ગઈ.

“ લે લે, લેતી જ. સેંચા પાડવા, ટીલડીયું કરવી, ટાપક ટીપક કરવી, અને પારકા ભાઈડાઓને.....”

રાધા પોતાનું વાક્ય પુરું કરે ત્યાં તો મગનલાલ આવી પહોંચ્યો. આ ભાવણની ગર્જના સાંભળી કંઈ નવા-જુની થઈ છે એમ લાગવાથી એણે ઉંધે માથે પડેલી ચંપા સામે જોયું. અને ઉતાવળે એનું માથું બે હાથે પકડી ઉંચું કર્યું. ચંપાના કપાળમાં મોઢું ઢીમણું જોઈ એણે ઉતાવળે પૂછ્યું:

“ ચંપા, આ શું ? ”

ચંપાએ બનાવટી હાસ્યે હસીને કહ્યું: “ દારકાની છાપ. ”

“ એ એને શું પૂછો છો. મને પૂછોને. મેં એને કડછી મારી—બોલો શું કહો છો ? ” નફટાઈથી રાધા ડોળા ચડાવીને મગનલાલ સામે જોઈ રહી.

“ શા માટે મારી ? ” મગનલાલ ગુસ્સાને દબાવીને બોલ્યો.

“ મારી મરજી. ” રાધાએ તોછડાઈથી જવાબ આપ્યો.

“ એટલે તું શું રાગ્નખાળ થઈ ગઈ છે ? ”

“ હું જે છું તે છું. ”

“ તો નીકળ મારા ઘરમાંથી ” મગનલાલથી હવે ન રહેવાયું. ગુસ્સાથી એ લાલચોળ થઈ ગયો.

“ નીકળે ઈ ખીજાં. ઈ વાતમાં શું માલ છે ! ”

(૪)

એક ચારણ કવિરાજે આજે કરાંચીને આંગણે એક ગૃહસ્થને ઘેર ખાનગી દાયરો જમાવ્યો હતો. એ દાયરામાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષોની સારી હાજરી હતી. મગનલાલ પણ જૂની-નવી સાથે હાજર હતો.

ચારણે વાર્તા જમાવી અને વચમાં પદ્મિણી અને શંખણી સ્ત્રીની ઝોળખ આપતાં કવિતો લલકાર્યાં. પદ્મિણી સ્ત્રીનું કવિત બોલાઈ ગયું અને શંખણી સ્ત્રીનું કવિત એ કવિરાજે ઉપાડ્યું.

પડસુદી ભેળે લુઓ ભેળે

નાક છીંક ને સેવ વણે,

વળી કરતાં રોટી બાંધે ચોટી

સાથળ ખોટી ખરજ ખણે

દાતારાં દંખણુ એવી શંખણુ

નાર મ દેજે નારાયણુ

ચારણના આ શબ્દો પુરા થયા અને સહુ રાધા સામે જોઈને હસી પડ્યાં. રાધાથી એ સહન ન થયું. એ ઉભી થઈ અને ચારણનું ડાચું પકડી: “ મારા પીટયા તારી કાણ ભાંગું, તું મને શંખણી કહે છે ? ” એમ કહી એક થપાટ ચોટી દીધી.

આખા ય દાયરામાં હસવું અને હાણ થઈ પડ્યાં. મગનલાલ અને એના એક બે મિત્રો એ શંખણી રાધાને માંડ માંડ દાયરા-

માંથી બીજા ચોરડામાં લઈ ગયા અને ચારણની માફી માગી પણ ચારણનો દીકરો રહી શકે ખરો? એણે તો ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહી દીધું કે “તમે ભણેલાઓ ભલે આવી બાઈડીયુંને સ્ત્રીસન્માનની દૃષ્ટિએ સહન કર્યાં કરો, બાકી અમારા જેવાને ઘેર આવી બાઈડી આવી હોય તો ઉંધે ગધેડે બેસાડીને અમે એને કાઢી મૂકીએ.”

“હં હં, ગઢવી એવું ન બોલો. આ મગનભાઈને ખોટું લાગશે.” એક મિત્રે ટોળમાં કહ્યું,

“મગનભાઈને ખોટું લાગે તો ભલે લાગે. બાકી આવી સ્ત્રીને સધરવી એના કરતાં નવી સ્ત્રી કરી લેવી સારી છે.”

“અરે એ પણ મગનભાઈએ કહ્યું છે.”

“તો પછી આ શંખણીનું તડીયાં કેમ દેતા નથી?”

“શું કરે બિચારા સિદ્ધાંતવાદી છે.”

“અરે એવા સિદ્ધાંતને બોલો આ સિંધુ નદીમાં. આવી સ્ત્રી હોય એના કરતાં વાંઠા રહેવું સારું.”

દાયરો પુરો થતાં મગનભાઈે ફરીવાર એ ચારણ ગઢવીની માફી માગી.

“મગનભાઈ શેઠ, તમારી નવી સ્ત્રીને આ કુબારગ્ન જીવતી નહિ રહેવા દેય, તમારે સુખી રહેવું હોય તો આ જૂનીને આજને આજ કોઈ આશ્રમમાં મૂકી દીધો.”

“પણ એ જાય લેવી નથી એનું શું?” મગનભાઈના મિત્રોએ ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહ્યું.

“ન જાય શું. ભાઈડાઓ થઈને આવી બાઈડીયું જેવી વાતો શું કરો છો?” ચારણે ઝમકદાર જોર બતાવ્યું.

“ભાઈ, અમારા ભણેલાઓથી એવા ભવાડા ન થઈ શકે.”

“ તો પછી નવી પરણ્યા શું કરવા. એ બિચારીનો આ કાળકા
દેવીને ભોગ ચડાવવો છે કે શું ? ”

x

x

x

મગનલાલનો સંસાર આજે એ કાળકાદેવીએ બગાડી નાંખ્યો
છે. ચંપા અને મગનલાલ દાલચીવડાને એક પત્ર લખી પૂછાવે છે કે
એમણે શું કરવું. કાંઈ જવાબ આપશો ?

માલપુઆ !

“ **મા** 'રાજ મને તમારા પંથની કંઠી બાંધશો ? ”

“ જરૂર, ભગતજી ! જરૂર ”

“ તો તો તમારો મોટો ઉપકાર માનું, કારણ કે આ સંસાર હવે ખારો ઉસ જેવો લાગે છે. ”

“ ભગતજી, સંસારને કોણ ખારો કહે છે ? એ તો મીઠો મધ જેવો છે. ” બાવાજીએ સહેજ હસતાં હસતાં ભગત સહામે મીટ માંડી.

“ મીઠો તો ભારી. બત્રીસ ભાતનાં ભોજન, તેત્રીસ ભાતનાં શાક, પદમણી જેવી ધરવાળી, ગુલાબનાં ફૂલ જેવાં છોડાં, એ બધું છોડવું એ રમતવાત નથી. પણ મા'રાજ મને હવે વેરાગ ઉત્પન્ન થયો છે. ” ભગતે બાવાજી સામે હાથ જોડ્યા.

“ કે'વા છો ? ”

“ છઉં તો ચારણ. ”

“ ચારણ ? ”

“ હા, મા'રાજ. ”

“ ત્યારે તો સારા ભગત થઈ શકશો. ચારણોએ ઘણા ભગતું અમારા જેવા સાધુઓને આપ્યા છે.” બાવાજીએ હસતાં હસતાં ચારણ ભગત રહામે જોયું.

“ તો બાંધો કંઠી, ”

“ કંઠી અત્યારે હોય ! ? અટાણે રાત પડવા આવી છે. કાલે સવારે નદીએ નાઈ ઘોઘને પવિતર થઈ ને આવજો એટલે ગુરૂ મા'રાજ પાસે લઈ જઈ ગુરૂમંત્ર અપાવી કંઠી બાંધશું. ”

“ પણ મહારાજ કંઠી અટાણે બાંધવામાં વાંધો ખરો ? ” ચારણ ભગતે સીધો પ્રશ્ન કર્યો.

ચારણ માત્રપુઆની સુગંધ પાછળ ઘેલો બન્યો હતો. એને એમ થયું કે જો અટાણે કંઠી બાંધે તો ગરમાગરમ માત્રપુઆ પચ્ચી-સેકે ઉડાવાય.

(૨)

મટપુરને પાદર ઓઝત નદીનો આખોય કાંઠો તળાતા માલપુઆથી મધમધી ઉઠ્યો. સાધુઓની એક જમાતે નદી કાંઠેની જુની ધરમશાળામાં પડાવ નાંખ્યો અને મટપુરના પટેલે એ જમાતને માલપુઆનું જમણુ આપ્યું. જગો ગઢવી મંગતપુર જતાં જતાં મટપુરના પાદરમાંથી નીકળ્યો પણ જેવી માલપુઆની સુગંધ આવી કે એની જીભ એ માત્રપુઆ આરોગવા વણુનોતરી સાંપડી થઈ ગઈ. એ માલપુઆ ક્યાં થાય છે એ જોવા એની ગંધ ગંધ જે સ્થળે જમાત હતી ત્યાં ગઢવી આવી પહોંચ્યો. ચારણ એટલે જીવતી ચતુરાઈ. આ લંગોટીયાઓ પાસેથી માલપુઆ શી રીતે ખાવા એ વચારે એણે બુદ્ધિનાં ઘોડાં છૂટાં મૂક્યાં. બાવાઓ માગ્યો તો એક દુકડો પણ આપે તેવા નથી, ઓળખાણ કાઢીએ તો સામા હાથ ધરે. એને કોઈ સાથે સનાન સુતકનાં તો સંગંધ ન હોય. ત્યારે એની પાસેથી માલપુઆ શી રીતે મેળવવા ? અને આજે એ મધમધતા માલપુઆ ખાવા છે તે વાત પણ ચોક્કસ.

આ વિચારે ગઢવીએ થોડીવાર એ જમાતના પડાવની આસ-પાસ આંટા મારી જોયા.

જમાતનો એક સાધુ નદી તરફ જવા નીકળ્યો. એને જોઈ તુરત ગઢવીને એક તુકડો સુઝ્યો કે આ બાવાઓની કંઠી બાંધી લઈએ એટલે માલપુઆ મેળવતાં વાર નહિ લાગે. બાવાને એ મળ્યો, પણ બાવાએ કંઠી સવારે બાંધાશે એમ જ્યારે કહ્યું ત્યારે ગઢવીની મુંઝવણનો પાર રહ્યો નહિ.

“ ભગત, કંઠી સવારના જ બાંધાય. અત્યારે નહિ. ”

“ મા'રાજ મારે તો અત્યારે જ કંઠી બાંધાવવી છે. ”

“ એ કેમ બને ? ”

“ જેમ બનાવવું હોય તેમ બનાવો પણ મને આ સંસારના બાંધનમાંથી હવે છોડાવો. ”

“ તમે છૂટી ગયા સમજો. ગુરૂ મહારાજની કૃપા થઈ ગઈ એમ સમજો. ”

“ એમ સમજાય કેમ ? જ્યાં સુધી મોહું મીઠું... ”

“ કેમ ભગત બોલતા અટકી ગયા ? ”

“ મા'રાજ ગુરૂદિક્ષા એ પણ મોટો પરસાદ છે. એ પરસાદથી મોહું મીઠું થાય એટલે આ સંસારની ખારાશ, કડવાશ, તીખાશ, અને તુરાશથી મુક્ત થવાય... ”

બાવાજી આ ચારણુ રહામે દાષ્ટ ઠેરવી જોઈ રહ્યા.

“ ભગતજી, તમારી વેરાગની તાલાવેલી બહુ ભારે છે એ જોઈ હું રાજ થાઉં છું. ”

“ મા'રાજ તાલાવેલી તો આ જીભને એટલી બધી લાગી છે કે એ હરિરસ હું ક્યારે ચાખું. ”

“ પ્રભુ તમારી એ તાલાવેલી કાયમ રાખે. હ્યો ભગતજી સીતારામ સવારે મને મળજો. માઈ નામ મુકુંદદાસજી. ”

“ અરે મુકુંદદાસજી મારે તો અત્યારે જ તમારા પંથમાં મળવું છે. ”

“ કંઠી... ”

“ અરે કંઠી સવારે બાંધજો પણ અત્યારે તમારી સાથે હું આવું અને મને તમે સહુ સાધુ તરીકે ગણો એમાં તમને વાંધો શું છે ? ”

(૩)

જે માલપુઆ બાવા માટે ગઢવીની જીભ સળવળી રહી હતી એ માલપુઆ પર ગઢવીએ બરાબર હાથ માર્યો. “ કાત્રી રોટી એર ઘોલી દાળ ” એ બાવાઓનું જમણુ ગઢવીએ કોઇ દિવસ બાધું નહોતું તે આજે આરોગ્યા પછી એને લાગ્યું કે બાવા થવું એ જગતમાં એક મોટામાં મોટો હુન્નર છે.

મુકુંદદાસજીએ રાતે બીજા બાવાએ સાથે ભગતની ઓળખાણ કરાવી અને કહ્યું કે: ‘ ગુરૂમહારાજ આ ભગતને સવારે કંઠી બાંધશે. ’

બાવાઓ સાથે રાત્રે ભગતે એવો મેળ જમાવ્યો કે સહુ એના પર ખુશ ખુશ થઇ ગયા અને સહુએ આગ્રહ કરીને ભગતને માલપુઆ અચ્છી રીતે ખવરાવ્યા.

પોતાની જોડમાં બેઠેલા પરસાદીયા બાવાને ભગતે વાતે ચડાવ્યો.

“ મા’રાજ તમને તો આવાં જમણુ ગામે ગામ મળતાં હશે કેમ ? ”

“ હો, હો, ભારી મોટાં જમણુ મળે છે. શેઠિયાઓ, શેઠાણીઓ, પટેલીયાઓ, પટલાણીઓ અમે જ્યાં જઈએ ત્યાં બહુ ભાવપૂર્વક જમાડે છે. કોઇ સાટા જલ્દી, તો કોઇ સાત ભાતની સુખડી, કોઇ ઘેગર તો કોઇ સુતરફેણી, કોઇ બાસુદી પુરી, તો કોઇ દૂધપાક પુરી,

કોઈ ચુરમાના લાકુ અને અડદની દાળ તો કોઈ પુરણપોળા અને ઢાકળાં. ”

“ બસ બસ મા'રાજ તમે તો જહુ ભાગ્યશાળી છો. ” ચારણના મોઢામાં મીઠાઈયુંઓનાં નામ સાંભળી પાણી છૂટ્યું.

ભગતે રાત આખી આ સાધુઓના અખાડામાં આનંદથી વીતાવી. માલપુઆની થપી પેટના ચારે ખૂણામાં ભરાઈ હતી એથી પથારીમાં પાસાં ફેરવવાનું પણ ભગત માટે મુશ્કેલ હતું.

સાધુઓમાંના કેટલાકોની સ્થિતિ પણ ભગત જેવી જ હતી એટલે એમને પણ ઉંઘ આવતી નહોતી. ઉંઘ ન આવે એટલે સ્વભાવિક રીતે વાતો કરવાનું મન થાય અને એ બાવાઓ એ રીતે ધીમે ધીમે વાતો કરતા હતા. ચારણના કાન એ વાતો તરફ મંડાયા.

વાતોનો સાર એ હતો કે જગતમાં જ્યાં સુધી મુરખાઓ વસે છે ત્યાં સુધી બાવા થવામાં મોજ છે. ખાસ કરીને કેટલીક શેઠાણીઓની મુરખાઈ ઉપર એ બાવાઓ હસતા હતા. એક કહે કે અમુક શેઠાણીએ એના પગનો અંગુઠો ઘોષને ચરણામૃત લીધું. બીજો કહે કે અમુકે એનાં પૂજન કરી એના માથા પર ફૂલનો ઢગલો ચડાવ્યો. ત્રીજો કહે કે રોજ સ્વહસ્તે પોતાને કોળીયા ભરાવીને પછી જ અમુક શેઠાણી જમતી. આમ જુદા જુદા અનુભવનાં જીવતાં પુરાણ આ જગા ગઢવીએ સાંભળ્યાં. એને થયું કે: “ મારા દિકરા આ બાવાઓ બધાને મુરખ બનાવે છે. એને જો હું મુરખ બનાવું નહિ તો ચારણ નહિ. ”

(૪)

ઓઝત નદીમાં નાહિ ઘોષ પવિત્ર થઈને આવેલા ચારણ ભગતને મુકુંદદાસજી પોતાના ગુરૂ પાસે લઈ ગયા. ભગતે પણ બરાબર નમ્ર ભાવે, કોઈ દુઃખી જીવડો હોય, સંસારથી કંટાળી ગયો હોય,

જમત આપું ખાઈ ઝેર જેવું લાગતું હોય એવી મુખમુદ્રા સહિત હાથ જોડી એ સાધુઓના ગુરુને નમસ્કાર કર્યા.

“ આવો ભગતજી, આવો. મને મુકુંદદાસજી તમારે માટે રાતે જ કહી ગયા હતા. ”

“ હા. મા'રાજ. ” ભમતે ગળાગળા થઈ હાથ જોડી રાખ્યા.

“ ભગત, તમારે અમારી કંઠી બાંધવી છે ? ”

“ મા'રાજ એટલા માટે તો પચાસ કોસથી ચાલીને આવ્યો છું. ”

“ પચાસ કોસથી ? ”

“ હા, મા'રાજ, ઠેઠ બારાડીથી આવું છું. ”

“ ભલે ભલે. જેસો જેસો. ”

ગુરુએ જેસવા માટે સૂચના આપી.

“ ભગત, નહાયા છો ? ”

“ બાપુ નહાઈને સીધો અહિં આવું છું. આખી રાત આપની જમાત સાથે જ હતો એટલે એટલું જ્ઞાન તો મને આવે જ ના ! ”

“ ભગત, તમારા ગુરુ કોણ ? ”

“ તમે. ”

“ એ તો હવે ગુરુ થશે પણ અત્યાર સુધી કોણ ગુરુ હતા ? ” મુકુંદદાસજીએ ભગતને ગુરુદેવના પ્રશ્નનો ફોડ પાડી બતાવ્યો.

“ મા'રાજ ચારણને કોઈ ગુરુ હોય જ નહિ. ”

“ એટલે ? ”

“ ચારણ સહુનો ગુરુ છે. ”

“ મુકુંદદાસ, આ શું કહે છે ? ”

મુકુંદદાસ ધડીભર મુંઝાયો અને એણે ગઢવીની વાતને ફેરવી બાંધવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ ગુરૂદેવ, એની વાત સાચી છે. ચારણો બહુ સમર્થ હોય છે પણ જ્યારે આપ જેવા ગુરૂદેવ પધારે ત્યારે એ એની કંઠી જરૂર બાંધે છે. કેમ ભગતજી ખરું ના ? ”

“ સાવ ખરું. સોળ વાત્રને એક રતી નેટલું ખરું. મા'રાજ હું તમારી કંઠી બાંધવા તૈયાર છું. ”

તુરત મુકુંદદાસે પોતાની ઝોળામાંથી કંઠીનો ઝુડો કાઢ્યો. એમાંથી એક જાડેરી કંઠી લઈ એને ગુરૂના ચરણમાં લગાવી અને તુરત ચારણના ગળામાં બાંધી દીધી.

“ હ્યો ભગત, ગુરૂમા'રાજ તમને કંઠી બાંધે છે. ” મુકુંદદાસે ભારપૂર્વક ભગતને કહ્યું.

“ મારાં મોટાં ભાગ્ય. ”

“ આજથી તમે અમારા અખાડામાં ભળ્યા છો. ”

“ સોના જેવું સરસ કામ થયું. ”

“ હવે તમે અમારા પંથના કહેવાશો. ”

“ એ પણ ગોળ જેવું ગળ્યું થયું. ”

મુકુંદદાસના ગુરૂએ આ ભગત સહામે જોઈ રાખ્યું. પણ ભગત તો માત્ર વાતો જ કરતા હતા, એટલે મુકુંદદાસે ખરી મુદાની વાત પર ભગતનું ધ્યાન ખેંચવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ ભગતજી, ગુરૂદેવે તમને કંઠી બાંધી. ”

“ મેં કીધું ના કે બહુ મોટું કામ થયું. ”

“ એ તો ઠીક. પણ કંઠી બાંધી એનો અરથ તમે સમજ્યા ? ”

“ શું ? ”

“ ગુરૂદેવ તમને વૈકુંઠ અને સ્વર્ગ બન્ને આપે છે. ”

“ મારા માથા ઉપર, મારા નાથ, એ મારા માથા ઉપર. ”

“તો વૈકુંઠ અને સ્વર્ગ એ કંઈ તમારા બાપનાં છે?”

મુકુંદદાસ અને એના ગુરુ એક બીજા રહામું જોઈ રહ્યા, અને ચારણ ભગત ગુરુના પગમાં કંઈ ધરતો નથી એ જોઈ બન્ને મુંઝાયા. મુકુંદદાસે ફરી વાર પાસો નાંખ્યો.

“ ભગત, ગુરુએ તમને કંઈ બાંધી. ”

“ હા, બાપુ, ભલે બાંધી. ”

“ અને ગુરુદેવ તમને વૈકુંઠ અને સ્વર્ગ બન્ને આપે છે. તમે ગુરુદેવને શું આપો છો ? ”

“ મારે કંઈ આપવું જોઈએ ? ”

“ હા, હા, ગુરુદક્ષિણા આપવી જોઈએ ના ? ” મુકુંદદાસે સ્પષ્ટતા કરી.

ચારણે બે ઘડી મૌન સેવ્યું. મુકુંદદાસથી રહેવાયું નહિ એટલે એણે ફરી વાર એની રહામે જોયું.

“ ભગત, ગુરુ મહારાજ તમને વૈકુંઠ અને સ્વર્ગ બન્ને આપે છે, તમે શું આપો છો ? ”

“ તો હું ગુરુને લીંબડી ને વઢવાણ બેય આપું છું. ”

“ લીંબડી ને વઢવાણ ! ? ”

મુકુંદદાસે આશ્ચર્ય બતાવ્યું.

“ હા. લીંબડી ને વઢવાણ બેય. ”

“ લીંબડી ને વઢવાણ તારા બાપનું છે ? ” મુકુંદદાસ ગુરુસાથી ઉછળ્યો.

“ તો વૈકુંઠ અને સ્વર્ગ એ કંઈ તમારા બાપનાં છે ? ”

મુકુંદદાસ અને એના ગુરુના ગુરુસાનો પાર ન રહ્યો.

“ એય, કંઈ બાંધીને આમ બોલાય ? ” મુકુંદદાસ હાંફતો હાંફતો બોલ્યો.

“લે આ તારી કંઠી, ખીજું શું ?”

ગઢવીએ કંઠી તોડીને મુકુંદદાસના માથામાં મારી.

x

x

x

આખાય મટપરમાં આ ગઢવીની કંઠીની વાત વાયુ વેગે ફેલાઈ ગઈ.

ગામના નગરશેઠ અમરચંદ શેઠે ચારણને બોલાવીને હકીકત પૂછી.

ચારણે સર્વ હકીકત સંભળાવતાં કહ્યું કે: “મારે એ કંઠી સાથે કંઈ કામ નહોતું. મ્હારે તો માલપુઆ ખાવા હતા.”

.∴ વૈભવ : વિલાસ : વિરામ વર્ગ ∴.

“કાં દેવચંદ શેઠ, ચાલવું છે ?”

“ક્યાં ?”

“ગોલવડ”

“ત્યાં શું છે ?”

આ વર્ષે ત્યાં વૈભવ : વિલાસ : વિરામ : વર્ગ ખુલવાનો છે.”

“વૈભવ વિલાસ વિરામ વર્ગ ! ?”

“હા. હા. કેમ આટલી બધી અજ્ઞયખી ઉપજે છે ?” નવનીતે દેવચંદશેઠ સામે મીટ માંડી.

“અજ્ઞયખી તો થાય જ ના ? મે મહિનામાં વ્યાયામ વર્ગ અને વ્યાખ્યાન વર્ગ ખુલ્લતા સાંભળ્યા છે પણ આ તો કોઈ નવી જાતનો જ વર્ગ લાગે છે !”

“એમાં જ એની મજા છે. જો તમારે જોવા હોય તો આ રજા એ વર્ગના નિયમે.” નવનીતે દેવચંદશેઠના હાથમાં આ નવી જાતના વર્ગના નિયમોનું પતાકડું મૂક્યું.

ઉતાવળે ઉતાવળે દેવચંદ શેઠે એ નિયમો વાંચ્યા:

(૧) આ વર્ગનું નામ વૈભવઃ વિલાસઃ વિરામ વર્ગ રાખવા-
માં આવ્યું છે એ મુજબ ગોલવડના શિતળ દરિયાકાંઠાપરના શ્રીફળનાં
વૃક્ષોની વનરાધની મધ્યમાં રેશમી તંબુઓની અલગારમાં આ વર્ગ
લા. ૧ લી મે થી તા. ૩૧ મી મે સુધી ચાલશે.

(૨) આ વર્ગમાં આવનારને ચા, કોફી, કોકો, પાન, સોપારી,
ખીડી, સીગારેટ, સોડા લેમન, આછરકીમ, સુરતની ધારી, ખંભાતની
સુત્રફેણી, જામનગરની અડદની ખુંદી, કલકત્તાના રસગુલ્લા, વડોદ-
રાનો દાલચીવડો, રાજકોટના શેવ ગાંઠીયા, ચોરવાડનાં કેળાં પોપૈયાં
વિગેરે પુરાં પાડવામાં આવશે.

(૩) આ વર્ગનો ખાસ કંઈ નિયત કાર્યક્રમ નથી પણ સહુ
સહુએ પોતપોતાની મેળે પોતાને પસંદ આવે તેવા વૈભવ વિલાસ અને
વિરામના કાર્યક્રમને ઘડી લેવો. વર્ગના ચાલકોનો હેતુ એટલો જ છે
કે આ વર્ગમાં આવનારે ખૂબ ખાવું, ખૂબ ઊંઘવું, ખૂબ હસવું, ખૂબ
વાતો કરવી, ખૂબ આનંદ કરવો, ખૂબ રમવું, ખૂબ ગાવું ખમ્મવવું.
એને અંગે જે કંઈ સાધનો જોઈતાં હશે તેની સગવડ વર્ગ તરફથી
કરવામાં આવશે.

(૪) આ વર્ગમાં જોડાતારે સવારે ક્યારે ઉઠવું તથા રાતે
ક્યારે સૂવું એ સહુ સહુની મુન્સફી ઉપર રહેશે.

(૫) આ વર્ગમાં આવનારે માત્ર દાઢી મૂછ જોડવાનો સામાન
સાથે લાવવાનો છે એ સિવાયની સર્વ ચીજો વર્ગ તરફથી મળશે.

(૬) સંજોગો અનુસાર કોઈ પણ કાર્યક્રમમાં ફેરફાર કરવાનો
હશે તો ચોવીસ કલાક અગાઉથી સર્વને ખબર આપવામાં આવશે.

(૭) આ વર્ગમાં લવાજમ તરીકે સવા ઓગણીસ રૂપિયા,
સવા પંદર આના અને સવા અગીયાર પાક લેવામાં આવશે.

(૮) આ વર્ગમાં ન્યાત જાત કે ધર્મના કંઈ ભેદભાવ નહિ રહે.

વધુ વિગત માટે લખો અથવા મળો.

એસ. દાસ, ડી. એ. સી.

મંત્રી: ' વૈભવ વિલાસ વિરામ વર્ગ '

ગોલવડને સાગર તટે.

“ વાહરે વાહ, આ વર્ગ તો બહુજ સારો. એલા બધા ડંડીકા અને લાકડીયું ઉડાડનારા કરતાં આવા વર્ગો વધુ આવકારદાયક છે.” દેવચંદ શેઠે પોતાની ફાંદ પર હાથ ફેરવતાં ફરી એ નિયમો પર નજર ફેંકી.

“ એટલા માટે જ હું શેઠ આપને અત્યારે મળવા આવ્યો છું. આજે છેલ્લી તારીખ છે માટે આજને આજ આ વર્ગમાં જોડાવાની અરજ કરી નાંખવી ઠીક છે.”

“ જ્યાં નવનીતલાલ ત્યાં દેવચંદ શેઠ હોય જ, પણ નવનીતભાઈ આ વર્ગવાળાએ સત્રા ઓગણીસ રૂપિયા, સવા પંદર આના સવા અગીયાર પાંચનો હિસાબ શું રાખ્યો હશે ! ”

“ શેઠ આપ સમજ્યા નહિ. એ વર્ગના સંચાલકો આર્થ સંસ્કારના ઉપાસકો છે એટલે એમણે બધી સવાઈ રાખી છે અને એઓ એમ મચ્છે છે કે આવનારની પણ દરેક બાબતમાં સવાઈ જ થાય.”

(૨)

ગોલવડના સ્ટેશને આજે મોટી ધમાલ હતી. વૈભવ, વિલાસ અને વિરામ વર્ગમાં જોડાયેલી જુદા જુદા પ્રદેશની વૈભવી વિલાસી અને વિરામપ્રિય નવસો નવાણું વ્યક્તિઓથી ગોલવડનું પ્લાટફોર્મ આજે ધમધમી ઉઠ્યું હતું. વર્ગના સંચાલકોએ વર્ગમાં આવનારાઓ માટે એક સરખી ' શેવરોલેટ ' મોટરો રોકી હતી. એમાં બેસી સહુ

દરિયા કાંઠે વર્ગને માટે ખાસ ઉભા કરેલા તંબુઓ તરફ ઉપડ્યા.

ગોલવડનો દરિયા કાંઠો રમણિય છે, શિતળ છે, સૌંદર્યવંતો છે, સોહામણો છે. અને તેમાંય શ્રીફળની મહામાતાઓ સમી જૂની નાળાએરીઓ વચ્ચે રેશમી તંબુઓની હાર જોધને કેશ્મીરની પંડિ-તાણીઓ સફેદ વસ્ત્રમાં સજ્જ થઈ આવકાર આપતી હોય એવું મનોહર દ્રશ્ય ખડું થતું હતું. એ રેશમી સફેદ તંબુઓની મધ્યમાં એક મોટું પાટીયું લટકતું હતું. એમાં વૈભવ : વિલાસ : વિરામ વર્ગ એ સોનેરી અક્ષરો આંખને ઉડીને વળગતા હતા.

દેવચંદશેઠને તો આ દ્રશ્ય જોઈ કવિતા સ્ફુરી અને મોટર-માંથી ઉતરતાં ઉતરતાં એણે નવનીતલાલ સામે જાયું.

“ નવનીત ખરેખર આ તો પેલી કવિતાની કડીઓ જીવતી કરી દેય છે :

ખીલી વસંત વૃક્ષ ડાળા જુઓ ડોલતી

ખૂખીને ખોલતી

પ્રેમ પુષ્પની પ્રભા અપાર ધારી

આંગળીયો તુલ્ય પાન તેથી બોલાવી માન મોહનને આપતી.”

“ પણ દેવચંદ શેઠ આમાં તો ક્યાંય પુષ્પ નથી અને રસિ-કાએ નથી, આ તો નાળાએરીનાં જડાં જડાં પાન છે.....”

“ નવનીતલાલ, કવિતાના તમે રસભોગી નથી એટલે તમને આમાં સમજ ના પડે ”

દેવચંદશેઠ અને નવનીતલાલ એમને માટે નિયત થયેલા તંબુમાં દાખલ થયા.

એ તંબુને ઉપરથી જેમ સફેદ રેશમથી મહવામાં આવ્યો હતો તેમ અંદર પાટણનાં પટોળાથી એને આચ્છાદિત કરવામાં આવ્યો હતો. અંદર બે સ્ત્રીગવાળા પલંગ હતા. એના ઉપર સવામણ બરૂચી રૂની તળાઈ પાથરી હતી. તળાઈ ઉપર સમુદ્રના શીણ સરીખા શ્વેત

ઓછાડ અને હિપર રેશમી ગામલશુરીયાં અને તકીયાઓ હતા. કેઈ રાજરાજેન્દ્રને માટે તૈયારી થઈ હોય એવી રીતે એ તંબુમાં ટેબલ ખુરશી વિગેરે સાધનો અચ્છી રીતે ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં.

“ નવનીતલાલ, આ વર્ગના સંચાલકો માળાઓ લાગે છે તો ભારે રસિયા હો, આ જંગલમાં એમણે તો ઇંદ્રાપુરી ખડી કરી દીધી છે ! ”

“ અને સામે તો જુઓ શેઠ, ઓલા વ્યાયામવર્ગવાળાઓએ ગુણીયાં બાંધીને ઝુંપડીઓ કેવી બનાવી છે. ” નવનીતે વૈભવ વિલાસ વિરામ વર્ગની બરાબર સ્થાને આવેલ રાષ્ટ્રીય વ્યાયામ મંડળ તરફથી ચાલતા વ્યાયામ વર્ગની છાવણી તરફ દેવચંદ્રશેઠનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું.

“ એ વ્યાયામ વર્ગોનું પણ હમણું માળું ખૂબ હાલ્યું છે હો ! જેમ કાપડની દુકાન એક વેપારી માંડે અને એ દુકાન સારી ચાલે એટલે બીજો વેપારી પણ એજ કાપડની દુકાન એના પાડોશમાં જ શરૂ કરે એ રીતે આ વ્યાયામ વર્ગોનો હમણું હમણું રાફડો ફાટ્યો છે. માળા ઈ બધાય એમાંથી શું કાંદો કાઢવાના છે એ તો એ લોકો જ જાણે ! ”

“ કાંદો બાંદો તો ઠીક, પણ શેઠ આપણું દેશીઓનાં માનસ જ કંઈ એવી માટીનાં ઘડાયાં છે કે એક કરે એટલે બીજો હરિશ્ચંદ્રમાં પાછું એનું એ જ કરે. અને એ હરિશ્ચંદ્ર વેપાર ધંધામાં હોય તોય બળ્યું. પણ આ તો સેવાના કાર્યમાં પણ હરિશ્ચંદ્રની હાટડીઓ મંડાતી જાય છે. ”

“ એમાં તો માળા અંત્રેજો પાવરધા. એ લોકો તો નવું નવું કયાં જ કરે. આ વૈભવ વિલાસ વિરામ વર્ગના ચાલકોમાં અંત્રેજોના જેવી આવડત લાગે છે એટલે જ આવી સરસ રચના કરી છે. ”

“ અને શેઠ એ એની રચના સફળ પણ થઈ છે. આપણા આ વર્ગમાં નવસો નવાણું જણ આવ્યા છે જ્યારે ઓલા સામે

દેખાતા વ્યાયામ વર્ગમાં પુરા નેવું વિદ્યાર્થી પણ નથી આવ્યા. ”

“ પણ નવનીતલાલ આ એસ. દાસ કોણ છે ? ”

“ છે તો આપણે કાઠિયાવાડી ભાઈ પણ એણે જરા પ્રતિભા પાડવા એસ. દાસ એવું બંગાલી નામ ધારણ કર્યું છે. ”

“ માળો છે તો અક્કલવાળો. ”

“ આ આખીયે રચના એની અક્કલનું પરિણામ.....”

“ નવનીતલાલ એક ખામી અહિં લાગે છે. ”

“ શું ? ”

“ એણે આ વર્ગમાં માત્ર પુરુષો નહિ પણ સ્ત્રીઓને પણ દાખલ કરવી જોઈતી હતી. ”

“ સ્ત્રીઓને દાખલ કરે તો એની જોખમદારી કેટલી બધી વધી જાય !! ”

“ સહુ સહુની સ્ત્રીઓ સહુ લઘુ આવે એમાં જોખમદારી શાની ? હું જો આવો વર્ગ ચાલુ કરું તો એમાં દંપતી સિવાય કોઈ દાખલ થઈ શકે જ નહિ. ”

(૩)

વૈભવ, વિલાસ, વિરામ વર્ગ જોડ્યાને આજે ચાર દિવસ થયા હતા. અત્યાર સુધીમાં બારસો ને બાર જણ આ વર્ગમાં દાખલ થઈ ગયા હતા. અને ગોલવડના દરિયા કાંઠે એક ગામ વસ્યું હોય એવી રીતે એ વર્ગની ધમાલ રાત ને દિવસ ચાલુ રહેતી.

રાષ્ટ્રીય વ્યાયામ મંડળ તરફથી ચાલતો વ્યાયામ વર્ગ એના નેવું વિદ્યાર્થીઓ સહિત એના નિયત કાર્યક્રમથી આગળ વધતો હતો. હિંદી ક્વાયત, લાઠી, લેઝીમ, લકડી, બાલાથી માંડીને સવારના સાડા પાંચથી શરૂ થતો એ વર્ગ રાત્રે નવ વાગે મનોરંજક કાર્યક્રમ પુરો કરી ખતમ થતો. કોઈ લશ્કરી છાવણી પડી હોય એવી શિસ્તથી

અવ્યક્ત ભેગા મળો હારમેન્યમ તળવાંની રમઝડ જમાવી

એ વર્ગ ચાલતો, અને નવ વાગે તો દીવા ઠરી જાય અને કોઈ પણ વિદ્યાર્થી વાત કરી શકે નહિ એવી શાંતિ એ છાવણીમાં ફેલાઈ ગઈ. એજ વખતે આ વૈભવ, વિલાસ, વિરામ વર્ગના સભ્યોએ બધાએ ભેગા મળી હારમોન્યમ તખલાંની રમઝટ જમાવી. બારમા નંબરના એ તંબુમાં ચાર જણા હારમોન્યમ, તખલા અને ઝાંઝ સાથે મોટા રાગડા તાણી જાણે પૃથ્વીનું રાજ એમને પ્રાપ્ત થયું હોય એટલા આનંદથી ઝુલી રહ્યા છે. ફાનસની વાટ ઉંચી કરી એ ચારે જણ ગાતા બજાવતા એક બીજા સામે મસ્તીમાં આંખ મારતા, ચાળા કરતા, બરાડા પાડતા, વાહ વાહ કહી ઠેકા આપતા નિરંકુશ રીતે જેમ કાવે તેમ મસ્તીએ ચડ્યા છે.

તેરમા નંબરના તંબુમાં બીજા જમી છે. અગીયારમામાં એકઅંકી નાટક ભજવાઈ રહ્યો છે, દસમામાં હાસ્યરસની વાતો ઉછળે છે, નવમામાં ચોપાટ મંડાણી છે, આઠમામાં ચા પાણી ઉડે છે, સાતમામાં ચીરટો કુંકાય છે, છઠ્ઠામાં મેરડોટની રમત જમી છે, પાંચમામાં કેરમ, ચોથામાં પીંગપોંગ, ત્રીજામાં જગતરંગ, બીજામાં ધોંગામસ્તી અને પહેલામાં હાસ્ય રમુજ અને કટાક્ષનો અખાડો જમ્યો છે.

આ રીતે તોફાન મસ્તીમાં એ આખોય વર્ગ રાત્રે એક કે બે વાગે નિદ્રાને નોતરે છે.

બ્યાયામ વર્ગમાં તો પાંચ વાગે બ્યુગલ વાગે છે ત્યારે ઉઠવાનું. આ એના હરીફ વર્ગમાં તો આઠ કે નવ વાગે માંડમાંડ સવાર પડે છે. એક બાજુ નેવું શિસ્તબંધ વિદ્યાર્થીઓની છાવણી છે. બીજી બાજુ બારસોથી વધુ સંખ્યામાં વૈભવ, વિલાસ અને વિરામ અર્થે આવેલી વ્યક્તિઓ છે.

બ્યાયામવર્ગવાળા સવારે ડમ્બેલ્સ લઈ ડ્રીલ કરતા ત્યારે નવનીતલાલ ચા બીસ્કીટને ઈન્સાફ આપી સીગારેટ સળગાવતો. સીગારેટને ધુંવાડે ધુંવાડે એ આ સૂર્યના તડકામાં ડમ્બેલ્સ

સાથે ડ્રીલ કરવા વિદ્યાર્થીઓની દયા ખાતો અને મનમાં જ બગડતો કે ‘આ ધૂની લોકો એમ માને છે કે અમે આમ ડ્રીલ કરી સ્વરાજ મેળવશું.’

નવનીતલાલની રોજની સીગારેટ સાથેની આ વિચારણા આજે ચાલતી હતી તેટલામાં દેવચંદ શેઠે પથારીમાં પડ્યા પડ્યા બગાસું ખાધું.

“કાં શેઠ ઉઠો ઉઠો, હવે તો સોનાનાં નળીયાં થઈ ગયાં.”

“કેટલા વાગ્યા?”

“આઠ ને ઓગણચાલીશ.....”

“ત્યારે તો થોડીવાર ઉંઘી લઉં” દેવચંદ શેઠે પડખું ફરતાં ફરતાં ગણગણાટ કર્યો.

“અરે પણ શેઠ જુઓ તો ખરા. આ બિચારા વ્યાયામ વર્ગવાળા સવારથી એક સરખા ‘દહેને રખ’ ને ‘બાંચે રખ’ કરી રહ્યા છે.”

“એમને તો સ્વરાજ મેળવવું છે...”

“અને આપણે નથી મેળવવું શું?” સીગારેટની કુંક ખેંચતાં ખેંચતાં નવનીતે પથારીમાં આળોટતા દેવચંદ શેઠને પૂછ્યું.

“આપણે તો પ્રભુએ બે પૈસા આપ્યા છે એ આજે માણી લઈએ, બાકી જે દિવસે એ લોકો સ્વરાજ મેળવશે ત્યારે આપણે કહેશું કે અમે પણ તમારા જ છીએ.”

“શેઠ, ઈ નહિ ચાલે.”

“એક ને એક બે જેવું ચાલશે.” બોલતા બોલતા શેઠ આળસ મરડી ઉઠ્યા.

બન્ને મિત્રોએ વ્યાયામવર્ગની દયા ખાતાં ખાતાં આ પાણી લઈને ખૂબ ગપાટા માર્યાં. આમ સવારનો કાર્યક્રમ પુરો કરી બન્નેએ

આયામ વર્ગમાં બપોરે લાહી ક્ષાયત ચાલતી ત્યારે દેવચંદ્રોઠ
પેટ પર હાથ મૂકી રેશમી તકીયાને અઢેલી ધસધસાટ હંધતા.

હાવાનું પતાવી, જમવાના કાર્યક્રમને ઇન્સાફ આપ્યો. આજે જમવામાં રસ પુરી ને ઢોઢળાં હતાં.

બપોરને વખતે ફરી પાછો વ્યાયામવર્ગનો કાર્યક્રમ શરૂ થતો. અને એજ વખતે દેવચંદ શેઠની આંખ્યો ઘેરાતી.

વ્યાયામવર્ગમાં બપોરે લાઠી ક્વાયત ચાલતી ત્યારે દેવચંદ શેઠ પેટ પર હાથ મૂકી રૈશમી તકીયાને અઢેલી બસબસાટ ઉઘતા.

(૪)

“ મી. દાસ, તમને આવો સરસ વર્ગ ખોલાવા માટે મારાં અભિનંદન. ”

“ થેંકયુ દેવચંદ શેઠ. ”

“ પણ મારી એક સૂચના નોંધી લેશો ? ”

“ શું ? ”

“ આવતે વર્ષે આ વર્ગમાં એકલો પુરૂષ નહિ પણ એની સ્ત્રી પણ સાથે આવે એ માટે આ વર્ગના નામમાં એટલો ઉમેરો કરજો કે ફક્ત ‘ દંપતી ’ માટે જ. વાંઢાને આ વર્ગમાં સ્થાન જ ન હોવું જોઈ એ. ”

“ શેઠ આપની સૂચના સારી છે પણ આપ માનો છો કે દરેક પુરૂષ પોતાની પત્ની સહિત આ વર્ગનો લાભ લેશે ? ”

“ કેમ નહિ. દ્યો નોંધી દ્યો માફ નામ. મારાં શેઠાણી તો આ વખતે જ મને કહેતાં હતાં કે તમે પુરૂષો સ્વાર્થી છો. વૈભવ, વિલાસ, વિરામ વર્ગમાં તમે જઈને મોજ માણો અને અમને એવા લાભથી વંચિત રાખો છો ? ”

“ તો શેઠ, શેઠાણીને આ વખતે લાવવાંતાં ના ? ”

“તમે જે નિયમમાં એટલું ઉમેર્યું હોત કે સ્ત્રીને સાથે લવાય છે તો હું જરૂર લાવત.”

“પણ શેઠ, એમાં એક મુશ્કેલી છે. છોકરાં બચ્ચાંઓનું શું થાય ?”

“એમાં મુશ્કેલી શેની ? તમે થોડા રૂપિયા વધુ લ્યો અને બચ્ચાં કચ્ચાં બંધે આવે,”

“શેઠ એમાં થોડો વાંધો આવશે. બચ્ચાં કચ્ચાંઓનો કાફલો જે સાથે હશે તો વિરામ નહિ મળે.”

“એ વાત પણ સાચી, ત્યારે એમ કરો કે છોકરાંઓને ઘેર રાખીને સહુ આવે અને.....”

આ વાતચીત ચાલે છે એ દરમિયાન તો દોડો...દોડો...ભાગો...ભાગો...નાસો...માર્યાઠાર...આવી આવી ખુમો ચારે તરફથી પડવા માંડી.

વૈભવઃ વિલાસઃ વિરામ વર્ગનો ચાલક મી. દાસ ચોંકીને જે દિશામાંથી અવાજ આવતા હતા એ તરફ ઉતાવળે પગલે ચાલ્યો. દેવચંદ શેઠ આરામ ખુરશી પર પડ્યા હતા તે બીકમાં ને બીકમાં બેઠા થઈ શક્યા નહિ. નવનીતલાલ હાંફળો ફાંફળો થઈ ગયો.

“શેઠ માર્યા, બહારવટીઆ આવ્યા લાગે છે. નહિ તો આમ ઘોળે દિવસે કોઈ ધાડ પાડે ખરું ?”

“હવે શું કરશું ?”

“શેઠ, મારું માનતા હો તો તમે તમારી પથારીમાં બે ગાદલાં છે એની વચ્ચે બરાધ જાઓ.”

“અને તમે.....”

“હું આપણો પાયખાનાનો તંબુ છે એમાં સંતાઈ...”

શોરખંડાર વખ્યો. અને દૂર દૂરથી હાથમાં ખંદૂકો અને તલવારો સહિત ઘોડેસ્વારો દોડતા આવતા દેખાયા.

દેવચંદ શેઠે એ દ્રખ્ય જોઈ ખુમ પાડી: “એ મી. દાસ બચાવો બચાવો.”

દાસ પણ આમ તેમ દોડતો હતો. એટલામાં નવનીતને એકા-એક કંઈ યાદ આવ્યું એટલે એણે વિરામ વર્ગના સંચાલકનો હાથ પકડ્યો.

“મી. દાસ, જો આ બહારવટીયાઓ આજે તમારા વર્ગને ભૂંટી જશે.....”

“પણ હું કરું શું?” દાસે ગભરાતાં ગભરાતાં કહ્યું.

“આ વ્યાયામવર્ગમાં લાઠી ફેરવનારાઓ છે એને બોલાવો ને?”

દાસને આ સુચના ગમી. એ દોડતો વ્યાયામવર્ગમાં ગયો અને આંખના પલકારામાં પચાસ લાઠીધારી યુવાનીઓ આ વૈભવ: વિલાસ અને વિરામ વર્ગના રક્ષણ કાળે ‘હોશીયાર’ થઈને ઉભા રહ્યા.

દાસે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. લાઠી ફેરવનારા યુવાનોએ એને આશ્વાસન આપ્યું હતું કે ‘કોઈની તાકાત નથી કે તમારી પડખે ચડી શકે.’

ખૂમરાણ વધતુ ચાલ્યું. ગામડીયાઓ ‘બહારવટીયા’ ‘બહારવટીયા’ કહીને દોડાદોડ કરી રહ્યા હતા. એટલામાં તો વ્યાયામ વર્ગના સંચાલકે ખુબી કૂંકરું.

સહુ વ્યાયામવર્ગને આશરે આવી ઉભા. વ્યાયામવર્ગના સંચાલકે પોતાની એક ટુકડી સહિત જે દિશામાં ઘોડાં દેખાતાં હતાં ત્યાં એમની સામે કુચ કરી.

વૈભવ વિલાસ વિરામ વર્ગના સભ્યોની દશા બહુ હાસ્યજનક થઈ પડી. સહુ પોતપોતાનો જીવ બચાવવા ગાંડાતુર બની ગયા.

એટલામાં વ્યાયામવર્ગનો સંચાલક પોતાની ટુકડી સહિત વિરામ વર્ગના મુખદાર આગળ હસતો હસતો આવ્યો.

“ ક્યાં ગયા મી. દાસ ? ”

દાસ પોતાનો ઓફીસમાંથી દોડતો આવ્યો.

“ કેમ શું છે ? ”

“ મભરાશે નહિ. એ દોઢા બહારવટીયા નથી પણ સીનેમા-વાળાઓ છે અને બહારવટીયાનો એક સીન ઉતારી રહ્યા છે. ”

વૈભવઃ વિલાસઃ વિરામ વર્ગના સહુ સભ્યોએ છુટકારાનો હમ ખેંચ્યો.

બારસોથી વધુ સંખ્યામાં રહેલા આ વૈભવી જીવડાઓને વ્યાયામ-વર્ગના સભ્યોની સહાય લેવી પડી એ વિચારે દેવચંદ શેઠ બીજે દિવસે વ્યાયામવર્ગમાં ગયા. એ વખતે વિદ્યાર્થીઓ ‘ જંગમો ’ ફેરવતા હતા.

દેવચંદ શેઠે ખુશી થઇ નવનીતલાલના કાનમાં કંઈ કહ્યું એટલે નવનીતલાલે વ્યાયામવર્ગના સંચાલકને હર્ષથી કહ્યું કે “ દેવચંદ શેઠ તમારા વર્ગને એક હજાર રૂપિયા આપી એના પેટ્રન બને છે. ”

x

x

x

વૈભવ વિલાસ વિરામવર્ગ હવે આવતે વર્ષે ભરાશે કે કેમ અને એમાં ‘ દંપતી ’ જ દાખલ થઈ શકે એવી ગોઠવણ થઈ છે કે કેમ એની તપાસ કરવા દાલચીવડાએ એસ. દાસને કાગળ લખી પૂછાવ્યું છે.

કામ ચલાઉ મહંત

“ અરે ભાઇ હું મહંત નથી. ”

“ આપુ એજ આપની મોટાઈ છે. જે મહંત હોય એ મહંત છું એમ ન જ કહે. ”

“ પણ હું મહંત નથી—મહંત તો બહાર ગયા છે. ”

“ ના બાપલા, આપજ મહંત છો, આપ જ અમારા તારણ-હાર છો, આપ જ અમારા દિલના દેવ છો, આપ જ અમારા આંધળાંઓની આંખો છો, આપ જ અમારા જેવા ભૂલા પડેલાઓના...”

“ અરે ભાઇ, પણ હું મહંત નથી એનું કેમ ! ”

“ મહંતશ્રી, આપ અમને ભૂલાવામાં ગમે તેટલા નાંખો પણ આજ તો અમે આપને છોડવાના નથી. આપની થોડી સેવા કરવા દીધો. ”

“ મને માફ કરો, કૃપા કરીને તમે બધા તંબુની બહાર જાઓ. હું મહંત નથી. મહંત આવે ત્યારે આવજો. ”

ઠાઠિયાવાડમાં વીસાવદર પાસે ગીર પ્રદેશમાં આજે સતાધારનો મેળો હતો. લગભગ બે લાખ માણસો એ મેળામાં ભાગ લેવા આવ્યાં હતાં. માધવપુરના મેળા પછી આ મેળો તુરતમાં ભરાતો હોવાથી એક સહૃદયી રાજવીની મોટર લઈ અમે એ રાજ્યના ફોજદાર સાહેબ સાથે એ મેળામાં ભાગ લેવા ગયા. અને સતાધાર દિવસ આથમ્યે પહોંચ્યા. લાખો માણસોથી સતાધારની જગ્યા કીડી-યાં પુરાયું હોય એવી લાગતી હતી. ચારે તરફ ભજનની, ડાંડીયા-રાસની અને રાસડાઓની રમઝટ જામી પડી હતી.

મેં અને ગઢવી મેરુભાએ કોકટી ખાદીનાં નવાં પહેરણો પહેર્યાં હતાં. એ ખાદીને જ્યાં સુધી પહેલું ધોણુ પડતું નથી ત્યાં સુધી એનો રંગ ભગવા રંગને મળતો હોય છે. અમે મોટરમાં નીકળ્યા એ પહેલાં હરજી વાળદે આજે માંડે અને મેરુભાનું મુખડું કલીનશેવથી સાફ કરી દીધેલું હતું. અમારી મોટર મેળાના મુખદ્વારમાં પહોંચી તેટલામાં વીસાવદરના એક ગૃહસ્થ સામે મળ્યા.

“ઓહો દાલચીવડા સાહેબ—મેળામાં પધારો છો કે ? મેરુભા પણ સાથે છે કે ?”

મેં હસીને એ આવકારનો જવાબ આપ્યો ન આપ્યો ત્યાં તો એ ગૃહસ્થ પણ રિમતભર્યા હાસ્યે બોલ્યા:

“દાલચીવડા સાહેબ, આજ તો તમે અને મેરુભા મહંત જેવા લાગો છો.”

“મહંત ! ?” મેં આશ્ચર્યભરી દ્રષ્ટિએ એ ગૃહસ્થ રહામે જોયું.

“અને બંને છે પણ મહંત જ.” અમારી સાથેના ફોજદાર સાહેબે પેલા ગૃહસ્થના સૂરમાં સૂર પુરાવ્યો.

“ભાઈ મશ્કરી જવા દીધો. અમે બંને તો તમારા જેવા સંસારી છીએ.”

“ એ જે હો તે હો પણ આજે તમારી જોડણી મોટા મહં-
તોનું પણ પાણી ઉતારી નાખે એવી તેજસ્વી...”

વીસાવહરના એ ગૃહસ્થ પોતાનું વાક્ય પુરું કરે ત્યાં તો અમારી
મોટર જોઇ એક ટોળું દોડ્યું આવ્યું અને અમારી ‘ જે ’ તો
પોકાર થયો.

સાથે રાજ્યના ફોજદાર સાહેબ હોવાથી અમારો ઉતારો રાજ્યના
તંબુમાં જ થયો. એ તંબુમાં કાઠિયાવાડની એક આગેવાન ધાર્મિક
જગ્યાના મહંત સાહેબ ઉતર્યા હતા. જે રાજવીના એ મહંત મહેમાન
હતા એ જ રાજવીના અમે મહેમાન હોવાથી એ મહંત સાહેબે
અમારો પ્રેમભર્યો સત્કાર કર્યો.

“ આ દાલચીવડા સાહેબ—નામ તો સાંભળ્યું હશે ? ” ફોજદાર
સાહેબે મારી ઓળખાણ કરાવી.

“ નામ શું, મેં તો એ દાલચીવડાની તીખી તમતમતી હાસ્ય
કટાક્ષ અને રમુજની વાતો...”

પ્રસંશા મને બહુ પ્યારી નહિ હોવાથી મેં એ વાક્ય અધુરું
રખાવ્યું.

“ અને મહંત સાહેબ, આ ગઢવી મેરુમા. ”

“ આપ બન્નેની જોડીની મેં બહુ ખ્યાતિ સાંભળી છે. હ્યો
આજે બહુ મોજ આવશે. મેળામાં આપ જેવા સજ્જનોનો સમાગમ
થાય એનું નામ જ મેળો. ”

મહંત સાહેબનાં વિનય અને વિવેકથી અમને પણ આનંદ
થયો. રાત્રિ જામી પણ અહીં તો દિવસ જેવી જ સ્થિતિ હતી.
લાખો માણસોના અવાજોથી ચારે દિશાઓ ગાજી રહી. મહંત
સાહેબને મળવા કેટલાક સાધુઓ આવ્યા. એમાંના એક સાધુએ
માંજની ચલમ જમાવી અને હૃદયમાં એણે મેરુમા સામે જોયું અને

પછી મારી સામે જોઈને પૂછ્યું કે હું ક્યાંનો મહંત છું. મેરુભાએ પોલ હાંકી કે “ રાયચુરના મહંત છે. ”

આટલા શબ્દો એ સાધુએ સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા કે એણે તો ગાંજની ચલમ મારી આગળ ધરી. મેં હાથ જોડી એ ચલમને નકારી એટલે તો એ સાધુએ ચલાવ્યું:

ગાંજે લીખ્યો હૈ સખ ગ્રંથનમેં,
શુક સન્કાદિક એહિ બ્રીદ ધાર્યો
નારદ શારદ શેષ દિગંજર
ખ્યાસ પીયો જખ બેદ ઉચાર્યો
રામ પીયો લહમન પીયો
હનુમંત પીયો ગિરિ દ્રૌણ ઉઠાયો
ગાંજે કી ખાતમે કીયા કહું મહારાજ
કૃષ્ણ પીઓ જખ કંસકુ માર્યો.

કવિતા બોલનારે કવિને પણ શરમાવે એવા અભિનયથી ગાંજની પ્રસંશા સંભળાવી ફરીવાર ચલમ મારી સામે ધરી.

“ અમારા મહંત મહારાજ ગાંજે પીતા નથી. ” મેરુભાએ એ મહારાજને પોતા તરફ વાળ્યા.

“ તખ કીયા પીતા હે ? ”

“ એ તો શેડકઢાં દૂધ પીએ છે. ”

“ એસા ! ”

“ હાં જી. ”

આ ગાંજવાળો આગળ ન વધે એ માટે મહંત સાહેબે એને પોતાની પાસે બોલાવી કાનમાં કંઈક કહ્યું. એટલે એ શાંતિથી બેઠો.

મહંત સાહેબને મળવા આવનાર એક યોગિનીએ હાથમાં મંજીરા લઈ ભજનની ધુન જમાવી.

ઉધાડો કંઈ હૈડાં કેરાં હાટરે
પાંચ રે વસ્તુના તમે સોદા કરો હાજી !

એ ભજનની ધુન એટલી બધી સરસ રીતે જમી કે ત્યાર પછી મેરુભાએ અને મેં ભજન—રસના ધુંટડા આખી રાત પીધા કર્યા.

સવાર પડી. તોય હજી મેળામાં તો રાતના જેવી જ સ્થિતિ ચાલુ હતી. ચારે તરફ ઘોંઘાટ અને ધમાલના વંટોળીયા ઉઠતા હતા.

એ ઘોંઘાટ વચ્ચે પણ જેમ નેપોલીયન લડાઈ વચ્ચે ઉંઘ લઈ લેતો, તેમ મેં અને મેરુભાએ ઉંઘ લઈ લીધી.

આંખ ઉઘડતાં મહંત સાહેબ પોતાના ખાટલા ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને મારી સામે જોયું.

“ દાલચીવડા સાહેબ, ઉંઘ તો બહુ મીઠી લઈ લીધી ! ”

“ જી હા. થોડાં ઝોકાં ખાઈ લીધાં. ”

“ ઝોકાં ખાધાં, ઠીક ઠીક, ” મહંત હસ્યા અને આગળ ચલાવ્યું: “ જુઓ હું જંગલમાં જઈ આવું, રસ્તામાં બીજા એક મહંતનો ઉતારો છે. ત્યાં સ્નાન ભોજન વિગેરેની ગોઠવણ છે. તમે પણ આવશોને ? ”

“ ના, ના, મહંત સાહેબ આપ પધારો. દાલચીવડા સાહેબ માટે મેં બધી ગોઠવણ કરી છે. ” ફોજદાર સાહેબે ખુલાસો કર્યો.

(૨)

મહંત સાહેબ તો જમવા રોકાવાના હતા એટલે આવ્યા નહિ. એમનો ખાટલો ખાલી પડ્યો હતો. હું અને મેરુભા એક આસનપર બેઠા હતા.

એક જણે ઉતાવળે આવી મારા પગ પકડ્યા.

“ મહંતજી, આપને હું ઘણા વખતથી શોધતો હતો આજે દર્શન થયાં. ”

મેં એના હાથમાંથી મારો પગ છોડાવ્યો પણ એટલામાં તો મારા તંબુ પર રીતસર હલ્લો થયો અને મારા દર્શનને ખાતર પડા-પડી થઈ.

મેં દર્શન કરવા આવનાર દરેકને બહુ સમજાવ્યા કે હું મહંત નથી પણ માફ સાંભળે કોણ ?

મેરુભા ધીમું ધીમું હસતા આ પડાપડીની વ્યવસ્થા કરવા તંબુ બહાર ઉભા રહ્યા. ફોજદાર સાહેબ ક્યાંઈ દેખાતા નહોતા એટલે મારી મૂંઝવણ બહુ વધી પડી.

હું જેમ દર્શન કરવા આવનારને કહેતો ગયો કે હું મહંત નથી તેમ તેમ તો લોકોનો ભાવ વધતો ગયો. તંબુ બહાર જઈ લોકો અરસપરસમાં એક જ વાત કરતાં હતાં: “ મોટા માણસ કાંઈ એમ બોલે કે હું મોટો છું—એજ મહંત છે. અંદર જાઓ દર્શન કરો. ”

ખરા મહંત સાહેબ હમણા આવશે એમ ધારીને હું તંબુના મુખદાર તરફ જોઈ રહ્યો હતો પણ ક્રમે ક્રમે બકતોની બીડ વધતી ગઈ.

એક ડોશીમાએ આવીને મારા પગ આગળ રૂપિયાની એક કોથળા ખાલી કરી.

“ મહારાજ, આ મારી મરણમૂડી, હું આપને ચરણે ધરવા આવી છું...”

“ પણ માડી હું મહંત નથી. મહંત સાહેબ આવે એટલે આપજો. ”

“ ના બાપા બધાય કેય છે કે આપ જ મહંત છો. દેવી પુરુષ છો, પ્રભુના અવતારી...”

“ મા એમ બોલોમાં હું પાપમાં પડું છું. ”

“ નહિ નહિ ગુર મહારાજ, આ મારી ભેટ સ્વીકારો, આજે મારા જીવને શાંતિ થઈ. ” આમ કહી એણે મારા પગના ચરણ સ્પર્શ કરવા પોતાની વૃદ્ધ આંગળાંથો લાંબાવી, મેં એને બે હાથે અટકાવી.

“ મહંતશ્રીની જય-રાયચુરના મહંતશ્રીની જય. ”

તંબુ બહાર પોકાર પડ્યા.

એક સ્ત્રી ઘુંઘટો કાઢીને આવી અને મારા ચરણમાં લાંબી થઈને દંડવત્ પડી.

“ મહારાજ આપ તો જેને દીકરા ન થાય એને દીકરા આપો છો. કૃપા કરી મારે ઘેરે ઘોડીયું બંધાય એવા આશીર્વાદ આપો. ”

“ જેન ઉઠો. હું મહંત નથી-મહંત તો બહાર ગયા છે. ”

“ મહારાજ આપ જ મહંત છો. કૃપા કરો. મેં સાંભળ્યું કે કે રાખની ચપટી આપી આપ વાંઝીયાને ઘેર દીકરો આપો છો. ”

“ જેન ખોટી વાત. હું તો સામાન્ય માણસ છું. ”

“ નહિ નહિ મહંત સાહેબ કૃપા કરો, દયા લાવો, દીકરા વિના હું તલખું છું. આપ કહો એટલો ધર્મીદો કરવા તૈયાર છું. ”

એ બહેનને હજી હું સમજાવું છું ત્યાં તો એક વૃદ્ધ વણિક લાકડીને ટેકે તંબુમાં દાખલ થયા.

“ મહંતશ્રીની જે ” ખોડંગતો ખોડંગતો પગ ભરતો એ વાણીયો બોલ્યો. હું એની સામે દષ્ટિ કરું તેટલામાં તો દૂરથી એણે પોતાની ભાવનગરી પાધડી મારા પગ આગળ ફેંકી.

“ મહંત સાહેબનો જય થાઓ. ”

પેલી બાઈ આ શેઠને જોઈ એક બાજુ ખસી ગઈ.

“ કેમ શેઠ ? ”

“ આપ બાપુ મોટા મહંત છો. મેં સાંભળ્યું છે કે આપ બજારની રૂપ સારી આપો છો. આપ તો દેવના દીકરા છો. ”

હમણાંજ મને એક જણ કહ્યું કે મહંત સાહેબ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન બધું આખાદ ટકોરાબંધ કહી દેય છે. ”

“ કાણે કહ્યું ? ” મેં આતુરતાથી એને પૂછ્યું.

“ અરે આખા મેળામાં વાત થાય છે કે રાયચુરના મહંત બહુ ભારે મોટા યોગી છે. ”

“ શેઠ, તમને કાંકે ભમાવ્યા લાગે છે. મારું નામ તો દાલચીવડા છે. ”

“ મહારાજ મોટા માણસનાં એજ લક્ષણ છે. મોટા માણસ મુખેથી એમ કહે જ નહિ કે પોતે મોટા માણસ છે. ”

“ શેઠ તમે તો ડાહી જાતના છો, આ ગામડીયા મને મહંત માની બેઠા છે એમ તમે ન માનો, ”

“ માઆપ, એમ ન બોલો-આપ જ મહંત છો. ”

એ શેઠને હું મારી જાતની ખાત્રી આપું એ પહેલાં તો એક સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું તંબુમાં દોડ્યું આવ્યું. પુરૂષે મારા પગ પકડ્યા. સ્ત્રી દૂર હાથ જોડીને ઉભી રહી.

“ કેમ ભાઈ ? ”

“ મહારાજ મારી સ્ત્રીના ગળામાંથી કાંઈ ચંદનહાર કાઢી ગયું. આપ આપના જ્ઞાનબળે કૃપા કરીને મેળવી આપો. ”

“ પણ ભાઈ હું મહંત નથી. તમને બધાને કાણુ કહે છે કે હું મહંત છું. ”

“ આપ જ મહારાજ મહંત છો. ” એટલું જ નહિ પણ આપ તો અવતારી પુરૂષ..... ” હાથ જોડી ઉભેલી બહેનને મેં બોલતી અટકાવી.

“ તમે બધાં અકકલનાં બુઠાં છો. મારા જેવા સામાન્ય માણસને અવતારી અવતારી કહેા છો ને મને અને તમને બન્નેને પાપમાં નાખો છો. ”

“ મહારાજ આપ એમ કહેશો એથી અમે છેતરાશું નહિ. અમારે તો આપની શક્તિનો લાભ લેવો છે અને ચંદનહાર આપની જ કૃપાથી પાછો મેળવવો છે. ”

“ અરે બહેન..... ” માઈં વાક્ય પુરું થાય તેટલામાં માથે બે મીઠાઈના ટોપલા સહિત એક વેપારી દાખલ થયો.

“ મહારાજ હું જાતે હિપાડોને આ બેટ આપને માટે લાવ્યો છું. ”

“ કોને માટે ? ” મેં એ વેપારી સામે જોઈને પ્રશ્ન કર્યો.

“ આપ માટે. ”

“ મારે માટે ? શા માટે ? ”

“ આપ મહંત છો, અધમ ઉધારણુદાર છો, દીનોના બેલી છો..... ”

“ અરે અરે તમે લોકોએ આ શું આદર્યું છે. હું મહંત નથી. ”

“ બાપુ આપ જ મહંત છો. આ મીઠાઈ સ્વીકારો અને મારો દીકરો પરદેશ ગીયો છે એ ક્યારે આવશે એ આપના જ્ઞાનબળે જણાવો. ”

મારી તો મુંઝવણ વધતી ચાલી.

આ સ્થિતિમાં શું કરવું એનો હજી વિચાર કરું છું ત્યાં તો દશ બાર ડોશીઓએ આવીને મારા ચરણમાં રૂપિયાઓનો ઢગલો કર્યો.

“ અરે બહેનો તમે આ શું કરો છો. હું મહંત નથી. ”

“ ના મારા બાપ, તમારા ચરણ અમારા માથા પર ધરવા દો ” એક ડોશીએ આવીને મારા પગ પકડવા કોશિષ કરી.

“ અને મને તમારા ટોંટીયામાં માઈં ડોચું મૂકવા દ્યો. ” બીજી વૃદ્ધાએ પોતાનું માથું મારા ચરણમાં મૂક્યું.

“ એ માવડી તમે મને પાપમાં નાંખો છો. હું મહંત નથી. તમે બધાં આમ ઘેલાં કેમ થયાં છો ? ”

“ જાપુ તમે તો દેવસ્વરૂપ છે. તમારી ખ્યાતિ તો આ સતા-ધારને કાંકરે કાંકરે આજે ફેલાઈ ગઈ છે. તમે તો ત્રિલોકતારિણી ગંગાની માફક અમારા જેવા જીવોને પાવન કરવા માટે અવતાર ધર્યો છે. ” એક યુવાન બહેન હાથ જોડીને બાપણ કરતાં હોય એવી ઢબે બોલ્યાં.

“ બહેન તમે સમજી લાગો છો. તમને હું હાથ જોડીને કહું છું કે હું મહંત નથી. ”

મારી એ સમજાવટ અધુરી રહી ત્યાં તો વીસેક પટેલીયાઓનું ટોળું ઝાંઝપખાજ સહિત તંબુમાં ઘુસી આવ્યું અને મને નમસ્કાર કરી સહુએ કીર્તનની ધુન મચાવી;

‘ ઉભી છું આમની આમનીરે

હું તો મટી ગઈ સંસારીઆના કામની.’

આ બધાને કઈ રીતે સમજાવવા એ વિચારમાં એમના કીર્તનની એકાદ કડી સાંભળી ન સાંભળી ત્યાં તો એ પટેલીઆઓએ “ મહંત બાપાનો જય, મહંત બાપાનો જય ! ” એવા પોકાર કર્યા.

પટેલીઆ એક પછી એક પગે લાગ્યા. દરેકે એક એક પાણીચું નાળીએર તથા એક એક સાકરનો પડો મારા પગ આગળ ધર્યા.

“ મા’રાજ બે વરસથી વરસાદ ઓછો છે. આ વરસે આપ અમારે ગામ પધરામણી કરો તો વરસાદ સારો થાય. ”

“ પણ હું મહંત નથી. ખરા મહંત તો બહાર ગયા છે. ”

“ મારાજ આમ બોલવું આપને ન શોભે. આપ જ મહંત છો. માટે કૃપા કરીને આવીશ એટલું કહો. એટલે અમારાં ધનભાગ્ય માનીશું. ”

“ અરે પટેલીઆઓ, હું મહંત નથી એની તમને ખાત્રી આપું છું. ”

પણ પટેલીઆ સમજે શાના ? જેમ જેમ હું ના કહેતો ગયો તેમ તેમ એ દઢ થતા ગયા.

પટેલીઆઓનું પ્રકરણ પુરું થયા ત્યાં તો ધુલોની ટોપલી સહિત એક ગૃહસ્થ દાખલ થયા. અને તંબુમાં દાખલ થતાં વેંત એણે મારા પર ધુલોનો વરસાદ વરસાવી ‘જય’ પોકારી.

“ મહંતશ્રી, સતાધારનો મેળો આપને લીધે પાવન થયો છે. આપ ઠેઠ દક્ષિણ પ્રદેશના રાયચુરના મઠથી અહીં પધાર્યા એનો અમને ખ્યાલ ન રહ્યો, નહિ તો આપનાં સામૈયાં કરત.” એ ગૃહસ્થે હાથ જોડી મારી સામે બેસતાં બેસતાં વિનય બતાવ્યો.

“ પણ બાઈ હું મહંત નથી. હું તો તમારા જ દેશનો સામાન્ય માણસ છું. ચોરવાડમાં રહું છું. તમને કોણે કહ્યું કે હું રાયચુરનો મહંત છું ? ”

“ બાપુ એમ અમે છેતરાઈએ એવા નથી. આપ જ મહંત છો. આપના ચમત્કાર તો સર્વ સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે. આપ જુદે જુદે સ્થળે ભક્તોને જુદે જુદે સ્વરૂપે દર્શન આપો છો. હજી દસ મીનીટ પહેલાં વીસાવદરમાં મથુરાદાસ શેઠની દુકાને આપને ઉભેલા એક ભક્તજને જોયા બીજા એક ભક્તે આપને ત્રણ મિનિટ પહેલાં જ એક ભજન મંડલીમાં ભજન લલકારતા સાંભળ્યા. ત્રીજા એક ભક્તે એ જ વખતે આપને વીસાવદરના સ્ટેશને ભક્તો સહિત જ્ઞાન ચર્ચા.....”

“ અરે તમે આ બધું શું કહો છો ! ? ”

“ મહંતશ્રી આ સાચી વાત છે. આપની દિવ્ય શક્તિ, આપનું યોગબળ મહાન છે. ”

“ તમે બધા ભૂલાવામાં પડ્યા છો. હું ખરું કહું છું કે હું મહંત નથી. ”

“ મહંતશ્રીનો જય ” વળી પાછા તંબુ બહાર જયનાદો થયા.

અને મારી અળયળી વચ્ચે ખરા મહંત થોડા સાધુઓ સહિત તંબુમાં દાખલ થયા. અને એમણે પણ ભકતજનની માફક હસતાં હસતાં દુર ઉભા રહી મને નમસ્કાર કર્યા.

*

*

*

મને પાછળથી ખબર મળ્યા કે મહંતશ્રીએ પોતે મહંતોની આજે કેવી સ્થિતિ છે એનો ખરો ખ્યાલ આપવા મારી સાથે આવેલ ફાજદાર સાહેબ અને મેરુભા સાથે મળી જઈને મને કામચલાઉ મહંત બનાવવાનું આ કાવતરું રચ્યું હતું.

*

*

*

મેરુભા આજે પણ મને હસતા હસતા કહે છે કે દાલચીવડા-ભાઈ આ કોકટીનું પહેરણુ પહેરી, મુછો મુંડાવી આપણે બન્ને જો મહંત બની જઈએ અને હું લાંબે સાદે રામાયણ વાંચું તો આવા મેળાઓમાં હજારો રૂપિયાનો ઢગલો પગ આગળ થઈ જાય અને પછી એ રકમ આપણે દેશના કામમાં ગાંધીજીને ચરણે ધરી દઈએ. આ સૂચના અમલમાં મૂકવાનું મને થતું નથી. કામચલાઉ મહંત તરીકેનો એ દિન હું ભૂલતો નથી અને સાથે સાથે લાંબો માણસો હજી આવી મહંત પુજામાં માને છે એનો એમાંથી શી રીતે ઉદ્ધાર કરવો એ વિચારણા પણ ચાલુ છે.

ત * છુ * ખી * ચો

“ પટેલ, આ ખેતર તમારું કે ? ”

“ હા—જમાદાર સા’બ, કીચે ગામ રે’વું ? ”

“ રે’વું દિલ્હી. ”

“ દલ્હીમાં રો’છ ? તમારું નામ ? ”

“ મારું નામ બાદશાહ. ”

“ એલા બાદશા, ત્યાં તમે શેની નોકરી કરો છ ? જમાદાર છો કે ? ”

દિલ્હીના સમ્રાટ અકબર ખેડુતના આ ભોળપણુ સહામે હસ્યો. પણ ખેડુતને રાજી રાખવા એણે એની હાએ હા કરવામાં મેળ મળી.

“ હા, પટેલ. છઉં તો જમાદાર. ”

“ ત્યારે જમાદાર સા’બ ઠેઠ દલ્હીથી અહીં ક્યાં નીકળી આવ્યા ? ”

“ શિકારે નીકળ્યો તો તે બૂલો પડ્યો એટલે અહીં તમારે ખેતરે આવ્યો. ”

“ તી શિકાર શેનો કરો છો ? તેતર ને ચરકલાં મારતા હશે ! સાવજ મારો તો ભાઈડા કહું ભાઈડા ! ”

અકબર મનમાં ને મનમાં એ ખેડુતની વાતો પર હસ્તો મથો.

“ પટેલ, તમારા ગામનું નામ ? ”

“ ઇસવરીયું. અને જમાદાર, આ ગામ પણ દલ્લીનું જ છે. ”

“ ત્યારે તો દિલ્હી કેઈ વખત આવ્યા હશે. ”

“ નારે બાપા, ઇ વાત કેવી ? ત્યાં આવીએ તો તમારા જેવા જમાદાર કંઈક ધણા મારે. ”

પટેલની અકબર બાદશાહ સાથેની વાતું ચાલે છે તેટલામાં પટલાણી ભાત લઇને આવી.

“ કાં જમાદાર, શિરામણી કરશો ? ”

“ જરૂર કરું, તમે જમાડતા હો તો જમું. ”

“ ત્યારે હાલો, જાડી છાશ ને જીવારના રોટલા આવી ગયા છે. ”

“ એક શરતે જમું. ”

“ શરત એટલે ? ”

“ ફોલ ”

“ વળી ફોલ શાના ? ”

“ જે તરો દલ્લી આવો અને મારા મેમાન થાઓ તો હું આ રોટલા ખાઉં. ”

“ જમાદાર સાગ, એમ તો એમ. જાઓ હું આવીશ. પણ એક વાત ઠીક દઉં કે હું એકલો નહિ આવું. મારી સાથે ધરમસી, ડાચો, નાચો અને રૂડો એ ચારે જણા આવશે. ”

“ ભલે ભલે. તમારે જોઈએ એટલા આવજોને ? ”

તુરત પટલાણીએ ભાત છોડ્યું અને પટેલે દિલ્હીના સમ્રાટ સમક્ષ જડા જુવારના રોટલા, રીંગણાનું કાચું અથાણું અને જાડી છાશ ધરી.

સોનાની થાળીમાં સોના રૂપાના ચમચાઓથી બત્રીસ ભાતનાં ભોજન આરોગનાર દિલ્હીના શહેનશાહને આ જુવારના રોટલા અને છાશમાં બહુ મઝા આવી.

જમાડતી વખતે ખેડુતનો પ્રેમ, એની નિર્દોષતા અને એનું ભોળપણ જોઈ ભારતસમ્રાટના દિલ્લમાં એ ખેડુતે સ્થાન મેળવ્યું.

“ પટેલ, તમારો કોઈ રાજા ખરો કે ? ”

“ રાજા આગમાં તો અમે કંઈ સમજીએ નહિ. અમારો રાજા તો એક ભગવાન અને બીજો એક જમાદાર અહીં દર દિવાળીએ આવે છે એ. ”

“ જમાદાર રાજા કહેવાય ? ”

“ હા. હા. એ જ અમારો રાજા. અમારું બધુંય કામ એજ કરે છે ના ? અને જમાદાર સા’ગ તમે ક્યાંઈના રાજા ખરા કે નહિ ? ”

“ હું રાજા હાનુ હવે થવાનો છું. ”

“ તો તો આંખના રાજા થજો એટલે આપણે મજાક કરશું. ”
દિલ્હીશ્વરે આ ખેડુતનું ભાવમયું ભોજન આને ખૂબ આનંદથી લીધું અને જતી વખતે ફરી દિલ્હી આવવાનો આગ્રહ કર્યો.

“ પણ દેહલીમાં તમારું ઘર અમને કેમ મળે ? ”

“ કાદને પૂછજો એટલે બતાવશે. ”

“ નામ તો બાદશા ના ? ”

“ હા. બાદશાહ. ”

“ ત્યારે બાદશાનું ઘર પુછું તો મળશે ના ? ”

“ હા. જરૂર. ”

“ ચોમાસાં દૂંકડો આવીશ અને સાથે ધરમશી ને બધા દશે હો ? ”

“ બલે બલે. ”

“ કોઈ જમાદાર ઘોઢે તો નહિ ચડાવે ના ? ”

“ માફ નામ લેજો એટલે વાંધો નહિ આવે. પણ પટેલ તમારું નામ ? ”

“ માફ નામ પાંચો. ”

“ લ્યો પાંચા પટેલ. રામરામ. ”

(૨)

વરસાદ સારો થયો. વાવણી થઈ ગઈ અને મોલ જોર પર ચડ્યા એટલે પાંચો, ધરમશી, ડાચો, રૂડો અને નાથો એ પાંચે પટેલીઆ પરિવાણુ કરી દિલ્હી આવ્યા.

દિલ્હીને દરવાજો જઈને પાંચાએ જોરથી અવાજ દીધો:

“ જમાદાર સાંબ રામરામ ! ”

દિલ્હીનો દરવાણુ આ રામરામી કરનાર પટેલીઆઓ રહામે જોઈ રહ્યો અને એની રામરામી ઝીલી.

“ જમાદાર, બાદશાને ઓળખો છો ? ”

આ વિચિત્ર પ્રશ્નથી દરવાણુને વધુ અજ્ઞયખી થઈ અને હઠારમાં પોતાનું માથું પટેલીઆઓ રહામે હલાવ્યું.

“ ધરમશી, માળા બાદશાને આ ઓળખતો તો લાગે છે. ”

“ પાંચા પૂછને કે એ બાદશાનું ઘર કીયું ? ”

“ હા. હા. જમાદાર સાંબ, ઈ બાદશાનું ઘર કીયું ? ”

“ બાદશાહનું ઘર..... ? ” દરવાણુ પાંચાને એના વિચિત્ર પ્રશ્ન માટે ગાળ દેવા જાય છે એટલામાં એના બીજા સાથીએ એને

વારો અને એના કાનમાં પ્રીમેથી કહ્યું કે: “બાદશાહ સત્તામતે હુકમ આપ્યો છે કે આ પટેલીઆ આવે તો એને માન આપવું.”

દરવાણીને બાદશાહનો હુકમ યાદ આવ્યો અને બાદશાહ તરફની સર્વ સૂચનાઓ પોતાના ઉપરીએ સમજાવી હતી એજ આ પટેલીઆ છે એમ ખાત્રી થતાં એમની સાથે એક માણસ મોકલ્યો.

“પટેલ જાઓ, આ માણસ તમને બાદશાહનું ઘર બતાવશે.”

પટેલીઆઓ મોટી મોટી ડાંકું બરતા દિલ્હીશ્વરના મહેલ આગળ આવી પહોંચ્યા. સાથે આવેલા માણસે એમને ઠેઠ મહેલના મુખદ્વાર સુધી પહોંચાડી દીધા અને ત્યાંના મુખ્ય માણસને સોંપ્યા.

“કોને મળવું છે?” મહેલના મુખીએ પટેલીઆઓને પૂછ્યું.

“મળવું છે તો બાદશાહે અને એને કેન્ને કે પાંચો, ધરમશી, ડાંચો, કડો અને નાથો પટેલ દરવરીએથી આવ્યા છે.”

બાદશાહને ખબર પડતાં એ પટેલીઆઓને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યા. બાદશાહને જોતાં જ પાંચે જોરથી ખૂમ પાડી.

“બાદશા રામ રામ. બૂલી તો નથી ગીયા ને?”

“ના, ના પટેલ, તમને બૂલાય? આવો આવો.”

પાંચો તો ચારે તરફ લટકતા તખ્તાઓ, છતમાં જડેલા ચાર-સાઓ અને હાંડી ઝુમર જોઈને ચોંકી ઉઠ્યો.

“ધરમશી, જોયું આ બાદશાહનું ઘર. રોગા માળે કાચ જ ખડક્યા છે ના?”

થોડી વાર પરચુરણ વાતો કર્યા પછી બાદશાહે પાંચાને પૂછ્યું:

“પટેલીઆ, કંઈ જમશે?”

“આમાં તે શું જમે? રોગા ચારે તરફ કાચનો જ ગરનાર ખડક્યો છે એમાં ખવાય ક્યાંથી?”

“ ના.ના. પટેલ, તમારે જે કંઈ પણ ખાવું હોય એ તમને અહીં મળશે. ”

“ એમ ? ”

“ હા. તમારી ઈચ્છા થાય એ જણાવો એટલે મંગાવી આપું. ”

“ ત્યારે ધરમશી, શું ખાશું ? ”

“ પાંચા તું કે’ ય ઈ. ”

“ ત્યારે હમણાં બે વરસથી બેતરમાં તલ થાતા નથી તે બે સારા તલ અહીં મળે તો તલ ને ગોળ ખાઈએ. ”

“ હા. માળું ઈ બહુ સાઈ હો. તલ મેં પણ ઘણા વરસથી ખાધા નથી. ” નાથાએ તલ ખાવાની વાતને વધાવી લીધી.

“ બાદશા, આંધ ઝાકળીઆ તલ મળશે ? ”

“ હા. ”

“ તો તલ ને ગોળ ખાઈએ. ”

તુરત બાદશાહનો હુકમ થતાં તલનો એક કોથળો અને ગોળનું એક બીલું હાજર થયું.

“ બાદશા, તમે ખાવા લાગશો ના ? ”

મેં હમણાં જ નારતો કર્યા છે. પટેલ તમે જમો. ”

તલ અને ગોળપર પટેલીઆ હાથ મારતા હતા એ વખતે બાદશાહે પોતાના હાથુરીને બોલાવી આ પટેલીઆઓના જૂદા ઉતારાની સગવડ કરવાની સર્વ સૂચના આપી દીધી અને એની મહેમાનગીરીમાં કંઈ કચાશ ન આવે એને માટે ખાસ લક્ષ આપવાનો હુકમ કર્યો.

(૩)

એક સરસ મહેમાનગૃહમાં આ પટેલીઆઓને ઉતારો આપ-

ધામાં આવ્યો. પણ એ મહેમાનગૃહમાં ઉપર જતાંજ પાંચો જોરથી બોલી ઉઠ્યો:

“ એલા ધરમશી, આ તો એકડંડીઓ મહેલ લાગે છે ? ”

“ હા માળું દેખાય છે તો એવું અને પાંચા આંઈ પગ મુકતાં સંભાળજે હો. માળું પોચું પોચું લાગે છે. રખેને બાદશા આપણી પરક્ષા કરતો હોય ! ”

“ હા માળુ લાગે છે ઉંડું ઉંડું. ક્યાંક આખા ને આખા ભોંમાં ગરી જાઈએ તો ? ” પાંચાએ પોચા લાગતા ગાલીયાઓ ઉપર પગ મુકવાને બદલે હાથથી એ ગાલીયાઓ દબાવી જોયા.

ઉપર સુંદર રવેશ હોવાથી ધરમશી રવેશ જોવા બહાર ગયો. એની વાંસે નાથો અને રૂડો પણ ગયા. ત્રણ જણા રવેશમાં અને બે જણા દિવાનખાનામાં રહેવાથી પાંચાના ભેજમાં એક વિચાર આવ્યો અને વિચાર આવતાં જ એ ચોંક્યો અને રીડ નાંખી:

“ એ ધરમશી—એ ધરમશી માળા એક જણ અમારી પાસે આવો નહિ તો આ એકડંડીઓ મહેલ ઉલળી જશે. તમારી તરફ ભાર વધી ગયો. ”

ધરમશીને પણ એ વાત સાચી લાગી એટલે રવેશમાંથી હડી કાઢી એ અંદર આવ્યો.

પાંચાએ તુરત જ મહેમાનદારી ખાતાના વડાને નીચે જઈ હાથ જોડી કહ્યું કે: “ બાપા અમને આ એકડંડીઓ મહેલ નહિ ફાવે. એ તો ઉલળી જાય એવો છે અને ગાડું ઉલળે તો જીવાય પણ એકડંડીઓ જો ઉલળશે તો અમારી સમાતું અહીંજ થઈ જશે. ”

હસતાં હસતાં મહેમાનદારી ખાતાના વડાએ બાદશાહ સમક્ષ જઈ આ હકીકત રોશન કરી અને પટેલીઆઓનો ઉતારો ફેરવ્યો.

નીચેના એક ઓરડામાં ગોદડાં અને ઘડકીયું પાથરી દધ પટેલીઆને એ ઉતારે લઈ જવામાં આવ્યા.

“ હાં હવે ઠીક. માળું ઓહું તો જાહુ હતું જાહુ. ”

પટેલીઆઓ હવે આરામથી ગોદડાં ઉપર બેઠા.

“ માળો બાદશા લાગે છે મોટો હો. ” ધરમશીએ કહ્યું.

“ પણ જમાદારથી મોટો નહિ, ઇ જો જમાદાર થાય તો આપણું કામ થઈ જાય એવો એ ભેજાંધ છે. ”

થોડીવાર થઈ ત્યાં જમવાની થાળીઉં આવી. બત્રીસ ભાતનાં ભોજન અને તેત્રીસ ભાતનાં શાક જોઈ પટેલીઆઓ મુંઝાણા. અને એમાંથી શું ખાવું એ એ પાંચેમાંથી કાઈ નક્કી કરી શક્યું નહિ.

“ પાંચા ! ”

“ હાં, ધરમશી. ”

“ આમાંથી શું ખાશું ? ”

“ માળું આ બધું ય શેરનું ખાવું છે અને અપરમાદ કરે એવું છે, મારે સંભાળીને પેટમાં નાખવું. ”

“ પાંચા એમ કરશું ? ”

“ શું-ધરમશી ? ”

“ આપણે ઓલી તાંસળીમાં પીળું પીળું છે ઇ જ ખાઈએ બાકીના કંઈ ને હાથ ન લગાડીએ તો ઠીક. ”

“ વાન સાચો છે. માળા બાદશાએ આપણી પરક્ષા કરવા આ બધું લપસીદર મોકલ્યું. આપણે પણ એને બતાવવું જોઈ એ કે અમે ભલે ગામડાના છીએ પણ શું ખાવું ને શું ન ખાવું ઈ બરાબર જણીએ છીએ. ”

પાંચે જણાએ એકમત થઈ પીળા કઢી ઉપર હાથ માર્યો તે

એટલે સુધી કે બ્રાહ્મણી આ રસોડામાં તૈયાર થયેલી બપો કઢી ખુટાડી દીધી.
જમી એડકાર ખાઈ ને પાંચે જણુ ગોદડા ઉપર આવીને પડ્યા.

“ પાંચા ! ”

“ હાં ધરમશી ”

“ માળો આ બાદશા પણ કરાફત લાગે છે હો ? ”

“ એવું મને પણ લાગે છે. ”

“ માળે એકડંડીયા મેત્ર બનાવ્યા છે અને આપણા જેવાની
પરક્ષા કરે છે કે આપણે સમજીએ છીએ કે નહિ. ”

“ ઈ એમ જાણુતો હશે કે આપણે ગામડાનાં ભોથાં છીએ. ”

“ પણ આપણે તો તરત ચેતી ગયા અને એ એકડંડીઓ
હિલળે એ પહેલાં નીચે ઉતરી ગયા. ” રૂડાએ મુછોપર હાથ ફેરવ્યો.

“ માળે ખાવામાંય કેટલી બપો કરામત કરી ? જો ભૂતેયુકે
ધરમશી એમાંથી કંઈ ખાધું હોત તો જરૂર અપરમાદ થાત અને
એક હજાર વખત કળશીયે જાવું પડત ઇ જૂદું. ”

“ ઇ બાદશા એમજ સમજ્યો હશે કે આ ગામડાના માણસું
કંઈ સમજતાં નહિ હોય પણ ઇને પણ હવે ખમર પડી હશે કે
આપણે કંઈ એવો ઘેત્રસાગરા નથી કે એમ જ આવે ઈ પેટમાં
ભરી દઇએ ? ”

“ અને કઢી માળા હતી ભારે હો ? ”

“ પણ માળાઓ કઢીથી કંઈ પેટ ભરાય ? ” ડાહ્યાએ વચમાં
પોતાનો મત દર્શાવ્યો.

“ પેટ ભરશું ઇસ્વરીએ જઈ ને. પણ આંઈ આપણી કિંમત
વધી ગઈ ના કે આપણે બધુંય સમજીએ છીએ. ”

(૪)

બપોરે બાદશાહના હુકમ મુજબ નન્નીગન પટેલીઆઓને ગાનતાન સંભળાવવા આવી. મહેમાનગૃહનો વડો, નન્નીગન અને એના સાજવાળાઓને પટેલીઆ સમક્ષ રજુ કરી ચાલ્યો ગયો.

એક સારંગીવાળા અને એક તબલાવાળા સાથે આ જુવાન નર્તકીને આવેલી જોઈ પટેલીઆઓ ગુપચુપ બીંતને અટલી માથે ફાળીયાં બાંધી બેસી ગયા.

સારંગીવાળાએ સારંગીના તાર સરખા કર્યા અને તબલાવાળો હથેલી ઠોકતો હતો એટલામાં પાંચે ધીમે રહીને ધરમશીના ઠાનમાં ઠલું:

“ ધરમશી ! ”

“ હાં. પાંચા ”

“ માળો વેશ આવ્યો લાગે છે. ”

“ પણ આપણે ત્યાં ત્રાગાળા રાત્રે વેશ લાવે અને આંધ ધોળે દિ વેશ આવતો લાગે છે. ”

“ એટલામાં તો નન્નીગને સૂગવત્રી છેડી. જૂદા જૂદા રાગ, જૂદી જૂદી રાગણી તાન અને પદ્ધતિ સાથે જામી. પણ આ પટેલીઆઓને તો એ ભેંસ આગળ ભાગવત જેવું હતું. નન્નીગનને પાંચેમાંથી ન કાંઈ એ શાખાશી આપી કે ન તો એક પણ વખત વાહ ઠલું.

આખરે નન્નીગનને સમજાયું કે આ લોકો સંગીતમાં કંઈ સમજતા નથી એટલે બાદશાહના આ મહેમાનોને ખુશ કરવા એણે નૃત્ય આદર્યું.

પગનો ઠમકો થતાં ધરમશીએ પાંચાના ઠાનમાં મોઢું ધર્યું.

“ પાંચા ! ”

“ હાં ધરમશી ? ”

“ તણખીયો ! ”

“ સાચી વાત. ”

“ માળી ભારી દુઃખી લાગે છે, હો ! ”

“ એના પગમાં આપણી પાડીથી પણ વધારે તણખીયાનું જોર લાગે છે. ”

પાંચા અને ધરમશીએ નકકી કરી લીધું કે ઢોરના પગમાં તણખીયાનું દરદ થાય છે એ આ વેશ કાઢનારના પગમાં પણ હોવું જોઈએ.

“ પાંચા, માળો બાદશા ભારી પરક્ષા કરનારો માણસ લાગે છે કે આ પટેલીઆઓ તણખીયાનો કંઈ ઉપાય જાણે છે કે નહિ ? ”

“ અને એટલા ખાતર જ ધરમશી એણે આ વેશ કઢાવ્યો લાગે છે. ”

“ ત્યારે પાંચા શું કરશું ? ”

“ આપણે ઇ બાદશાને બતાવીએ કે અમે તણખીયાની દવા બરાબર જાણીએ છીએ. ”

આ દરમ્યાન નર્તકીનું નૃત્ય જમ્યું હતું. અને પાંચાએ એના પગના જૂદા જૂદા હમકા તરફ મીટ માંડતાં ધરમશીને બતાવળે કહ્યું.

“ ધરમશી ! ”

“ હાં, પાંચા. ”

“ ઉઠ ઉભો થા, તણખીયો આને બહુ દુઃખ આપે છે. ”

“ શું કરશું ? ”

“ બીજું શું કરે ? આપણી પાડીને જેમ ડામ દબાવે છીએ એમ આને પણ ડામ દબાવવું. ”

“ પણ આ માનશે ? ”

“ પાડી ક્યાં માને છે ? છતાં એના સુખને ખાતર આપણે એને ડામ દધએ છીએ તેમ આને પણ બે જણા પકડી રાખજો અને હું ડામ દધશ. ”

“ જા જા, એત્રા રસોડામાં ગોર મહારાજે ચૂલો ચેતાવ્યો છે. દોડ, તવીથો ધગારીને લઈ આવ. ”

ધરમશી ઉતાવળે રસોડા તરફ દોડ્યો અને મહારાજને તવીથો ધગાવવાનું કહ્યું.

રસોઈએ આમાં કંઈ રહમજ્યો નહિ એટલે એણે તવીથો શા માટે ધગાવવો છે એમ પૂછ્યું.

જવાબમાં ધરમશીએ એક જ શબ્દ કહ્યો:

“ તણખીયો. ”

તણખીયામાં રસોઈએ કંઈ રહમજ્યો નહિ પણ બાદશાહના મહેમાન સાથે ચર્ચા કરવાનું હીક ન લાગતાં એણે તવીથો ધગાવી આપ્યો.

તવીથો લાલચોળ થયો એટલે ધરમશી જ્યાં નર્તકી નાયતી હતી એ સ્થાને ઉતાવળે પગલે આવ્યો અને દૂરથી જ પાંચાને ધસારત કરી.

પાંચો અને રડો ઉતાવળે ઉઠ્યા અને નન્નીજનન નૃત્ય કરતી હતી એની નજીક આવી એકજણે એનું બે હાથે જોરથી જડખું પકડ્યું, બીજાએ દોરને નીચું પાડે એવા જોરથી નન્નીજનનને નીચી પાડી.

“ ધરમશી બે, હવે તણખીયાને ડામ દે. ”

અને આંખના પલકારામાં ધરમશીએ નન્નીજનનની ધુંટી ઉપર ધગધગતો તવીથો ચાંપી દીધો.

થોડીવાર પગ તડકડાવી નન્નીજનન બેભાન થઈ ગઈ.

નન્નીજનનની આ દશા જોઈ સાજવાળા ભાગ્યા અને રખેને

જેવા નન્નીજનના હાલ કર્યા તેવા હાલ પોતાના આ લોકો કરી નાંખે એ દહેશતે નન્નીજનને બચાવાનો કંઈ પણ પ્રયત્ન કર્યા વિના સીધા બાદશાહને મહેલે ફરિયાદે દોડ્યા.

નન્નીજન બેભાન થતાં ધરમશીએ પાંચા સામે જોયું.

“ પાંચા, તણખીયો બહુ ભારે હતો પણ ડામ દેતાં ટાંગા કેવા તરફડતા અટકી ગયા ? ”

“ ધરમશી, બાદશાહ હવે જાણશે કે આપણે આ તણખીયાની દવા બરાબર જાણીએ છીએ. ”

“ આપણી એણે પરક્ષા કરી અને આપણે એને ઉપાય ન બતાવીએ તો મુરખ કહેવાઈએ. ”

“ પણ હવે આને આ તણખીયો કાઢ દિ દુઃખ જ નહિ દેય. ”

x

x

x

નન્નીજનને પટેલીઆઓએ ડામ દીધાની હકીકત જ્યારે બાદશાહે સાંભળી ત્યારે ગુસ્સે થવાને બદલે એ ખૂબ હસ્યો. નન્નીજનને ઠીક થતાં એને આ ડામના બદલામાં સારું ઇનામ આપ્યું અને પટેલીઆઓને એને ગામ પાછા મોકલતાં હવે ફરી દિલ્હી ન આવવું પણ કંઈ કામકાજ હોય તો બાદશાહને નામે કાગળ લખવાની સૂચના કરી એમને વિદાય કીધા.

x

x

x

પટેલીઆઓ ગયા પછી જ્યારે જ્યારે ગામડાના પટેલીઆઓને બોલાવવાની ફરી વાત થતી ત્યારે બાદશાહને પાંચાનો તણખીયો યાદ આવતાં એ હસી પડતો. એથી દિલ્હીના લોકસાહિત્યકારોએ સદીઓ સુધી આ તણખીયાની વાત યાદ રાખી.

બીજ વર

“એ સાંભળો છો કે?”

“હાં કેમ, જુઓ કેમ મારે છે? જોતી નથી મારા ઓળખીતા અહીં કેટલા બધા છે? અને તું આ રીતે જુઓ મારે છે એ સાંભળી લોકો મારી મસ્કરી કરશે.”

“મસ્કરી શું કરવા કરે? હું ક્યાં પારખી ખાવડી છું. બ્રાહ્મણને વચને ને સૂરજની શામે દોઢ શરણાઈ વચ્ચે માંડવામાં પરણીને આવી છું અને.....”

“હીક હીક એ બધી વાતો ઘેર જાળને કરજો.”

“પણ મારાથી આ જોળને હવે સહન થતો નથી આમાંથી એકાદ તો તમે લો.”

“હવે બહુ છેડું નથી.”

“પણ હું કંઈ થોડી મજુરણ છું?”

“એટલે તું શું કહેવા માગે છે? શું કામ રાજની રાણીઆણી છો?”

આગળ આગળ હાથમાં છત્રી લઇને સહેજ અકડાઇમાં
ચાલતા મગનલાલે પોતાની વહુરાણી સામે જોયું.

“ રાખની રાણી કરતાં ય તને વધુ રાખીશ, વહુરાણી તરીકે તારે મારે ઘેર આવવાનું છે એવી એવી વાતો પરણવા આવ્યા ત્યારે કરતા એ બધું પરણ્યા પછી ખલાસ કે ? ”

“ તે મેં તારાપર એવો શો બોળો મૂક્યો છે કે તું રસ્તામાં આવો બડબડાટ કરે છે ? ”

“ મારા માથાપરથી થોડો વખત આ પેટી તમારે માથે મૂકો એટલે તમને ખ્યાલ આવે કે આટલો ભાર ઉપાડનારની શી દશા થાય છે ! ”

“ ચૂપ રહે. ગુપચુપ ચાલી આવ ”

“ તમારે મને મારી નાખવી લાગે છે. ”

રોશનથી ગામ દૂર હોવાથી રામુ હવે થાકી ગયો હતો. ઠેઠા પ્લેટફોર્મ પરથી એ અરધે રસ્તે પહોંચી ત્યાં સુધી તો ઠંધ બોલી નહિ પણ ગામ હજી છેડું હતું એટલે એ પોતાના માથા પરનો બોળો વધુ વખત રાખી શકે તેમ નહોતું.

“ એ...સાંભળો છો કે ? ”

“ કેમ ? ” આગળ આગળ હાથમાં છત્રી લઇને સહેજ અકડાઈમાં ચાલતા મગનલાલે પોતાની વહુરાણી સામે જોયું.

“ હવે હદ થઈ છે. આ બોળ સહિત મારાથી એક ડગલું પણ આગળ ચલાવું નથી ”

માથાપર ટ્રંક, ટ્રંકપર પોટલું, ઠાંખમાં છોકરું અને હાથમાં પોટલું એ બધાનું વજન વધી ગયું હોય એમ રામુ પોતાના પતિ સામે જોઈ રહી.

“ બોળો સહન નહોતો થતો તો પછી પરણી શું કરવા ? ” અશ્માની પાછળ મગનલાલની આંખો લાલ થઈ.

“ પરણવા મોટે ઉપાડે તમે આવ્યા'તા કે હું આવી'તી ? ”

મગનલાલે મોઢું ફેરવી આગળ પગલાં માંડ્યાં.

“ એ...આ ગમલાને તો લ્યો ? ”

“ માળા કોઈ મુરખ લાગે છે ? ધણીની આખર કેવી છે એનો એને ખ્યાલ જ આવતો નથી. ” મગનલાલના હોઠ ફફડ્યા.

“ પણ વજનથી માથું દુખાઈ જાય છે એનું શું ?

“ તારા કરતાં તો મજબૂતો સારી કે આવી બે બે તણ તણ પેટી માથે ઉપાડીને હસતી રમતી ચાલી આવે ”

“ હવે ત્રીજી કોઈ મજબૂતને પરણુજો એટલે.....”

“ મોઢું બંધ કર ! ” મગનલાલ ધૂરકયો.

“ પણ આ ગમલાને લ્યો એટલે મારો હાથ તો છૂટો થાય. ”

“ તદ્દન બેવકુફ છો. ”

“ હું ઈન્સ્યુન્સનો એજન્ટ છું. બધા લોકો મને ઓળખે અને તું મારી આખરના આજે કાંકરા કરવા બેઠી છે ! ? ”

“ પોતાના દીકરાને રસ્તામાં તેડવો એમાં તમારી આખર ક્યાં વેચાઈ જવાની છે ! ? ”

(૨)

મગનલાલને એની પહેલી સ્ત્રી મરી ગયા પછી કોઈ એના લવંગીયા મર્યા જેવા તીખા સ્વભાવને લીધે બીજી સ્ત્રી આપતું નહોતું. રામુ પણ નહાનપણથી બહુ બોલકા-વધુ પડતી બોલકા હોવાથી એનું ક્યાંઈ ઠેકાણું પડતું નહોતું આખરે જસત્રો જોગી અને માલી મકવાણીની માફક એક બૂદ્ધેવના પ્રયાસથી આ જોડું સંધાઈ ગયું. આખરે કોઈ આણું નહિ અને આતાને કોઈ આલે નહિ એવી સ્થિતિમાં મગનલાલ અને રામુ પરણ્યાં.

બીજવર સ્ત્રીથી જરા ડરતો રહે છે. રખેને એને કંઈ ઓછું

આવી જાય એ બીકે બીજવર જેવી કાળજી પહેલીવાર પરણેલા ભાગ્યે જ રાખે છે.

મગનલાલ બીજવર હોવાથી શરૂઆતમાં રામુને ખુશ રાખવા દરેક પ્રકારે પ્રયત્ન કરતો. એ એને માટે આંબળાનું તેલ, કંકુની શીશી, કાંસકી, સાડલો, પોત્રકું એમ રોજને રોજ કંઈ નવું નવું લાવે અને વહુરાણીના ચર્ચુમાં અર્પણ કરે. વહુરાણીને રીઝવવા માટે મગનલાલ એટલું બધું માખણ લેતો કે જાણે રામુ એનો ભગવાન હોય અને એ એનો ભક્ત હોય એ રીતે નવી સ્ત્રી સાથે વર્તતો. રોજ બજારેથી આવે એટલે એના હાથમાં એકાદ પડીકું હોય જ. કોઈ દિવસ ગાંઠિયા તો કોઈ દિવસ દાલચીવડો, કોઈ દિવસ ખરશી તો કોઈ દિવસ સુતરફેણી, એમ રોજને રોજ ઘેર આવે ત્યારે એ નવું નવું ખાવાનું લઈ આવતો. રસ્તામાં કોઈ મિત્ર મળે અને પૂછે કે પડીકું શેનું છે ? તો એ તુરત હસીને જવાબ આપતો: “ વહુરાણીને ધરવાની સામગ્રી છે. ”

“ હું તમારી સાથે કોઈ દિવસ હવે મુસાફરીએ નહિ આવું. ”

“ કાં શું થયું ? ”

“ આ માફ માથું આખુંય ભાર ઉપાડીને ભારે થઈ ગયું. ગગલોને તેડવો, ટ્રંક ઉપાડવો પોટલાં ઉપાડવાં..... ”

“ તું હમણાં થોડી થોડી વેવલી થઈ ગઈ છે ! ”

“ વેવલી તમારી મા. ”

“ કેમ નહાને મોટે મોટી વાત કરે છે ? તને ખબર છે કે તું કોની સાથે વાત કરે છે ? હું ઇન્સ્યુરન્સ એજન્ટ છું મારા જેવા આગરદાર સાથે એની સ્ત્રીએ આગરમાં જ વાત.... ”

“ આગર હતી તો પરણવું તું કોઈ આગરદારને ”

રામુની કમાન છટકતી જોઈ મગનલાલ થોડો ઠંડો પડ્યો.

“ એમ બોલાય નહિ. કોઈ સાંભળશે તો....”

“ સાંભળે તો શું થયું ? મારે કોઈના બાપની થોડી પરવા છે ? ”

“ પણ મારે તારી પરવા છે એનું શું ? ” મગનલાલે હસવાનો ડાળ ક્યો.

“ એમ હું રીઝી જાઉં એમ નથી. તમે વાત ફેરવીને સાંઝે સાંઝે બોલો, મીઠું મીઠું હસો એ બધું હવે હું પામી ગયો છું. બધાય ખીજ વર આવા જ હોય છે. ઓલી કંચનનો મનોરદાસ, ઉજ્જવનો અંબાલાલ, હીરનો ધરમશી, એ બધાય ખીજ વર પણ તમારા જેવા જ છે. વાત વાતમાં બાધીને પોરસાવે, મોટપ આપે, રીઝવે, ફાસલાવે, હસાવે, છોકરાંઓ જેવા થઈ જઈ એની આગળ ગલુડીયાં જેવા બની જાય એ બધું જ મેં જોયું છે. હું તો સૂરજ મારાજને રોજ હાથ જોડીને કહું છું કે સાત જન્મારા વાંઢીઉં ભલે રાખજો પણ ખીજ વરની બાધીનો અવતાર આપશોમાં ! ”

(૩)

“ કાં મગનભાઈ ઘરમાં છે કે ? ”

“ કોણ ? ”

“ ઇ તો હું મનોરદાસ ”

“ આવો આવો બેસો. ” રસોડામાંથી પોતાના સાડવાને છેડે હાથ લૂંછતી લૂંછતી રામુ બહાર આવી.

“ કાં છે કે ? ”

“ કેમ શું કામ છે ? ”

“ કંચનનો વીમે ઉતરાવવો છે. ”

“ કેમ કંચન બહેનની તબીબત તો ઠીક છે ના ? ”

“ એમ કેમ પૂછો છો ? ”

“ કાં, તમારે વીમે ઉતરાવવો છે ના ? ”

“ વીમે ઉતરાવવો હોય એની સાથે તજીયતને શું સંબંધ ? ”

“ કાં નહિ ? માણસ વીમે ઉતરાવ્યા પછી પુરત મરી જાય તો એના પૈસા વેલા મળે ”

“ કાણે કહ્યું ? ”

“ તમારા ભાઈ જ કહેતા હતા. ”

“ અરે એ એમ કહે ખરો ? એ પોતે વીમાનો એજંટ થઈને એવું બોલે નહિ. ”

“ અરે એટલા માટે તો એણે મારા માથાપર ભારે ટ્રંક મૂકીને મને સ્ટેશનથી ઘર સુધી મજૂરણુ બનાવી. ”

“ એટલે ? ” મનોરદાસને કંઈ ન સમજાયાથી એણે રામુ સામે મીટ માંડી.

“ જાણો છો ને પૂછો છો ? ”

“ ભાભી, મારા સમ તમે શું કહેો છો એ હું કંઈ સમજતો જ નથી. ”

“ ઈ તો કહેતા હતા કે તમે એને કહ્યું કે બાઈડીઓ પાસે મોટી ભારે ટ્રંકો ઉપડાવીએ તો વહેલી મરી જાય. અને એનો મોટો વીમે ઉતરાવ્યો હોય એટલે રૂપિયા દસ હજાર મળે એમાંથી ત્રીજી બાઈડી કરી લેવી ”

“ ના ભાઈ, હું તો એમ કોઈ દિવસ બોલ્યો નથી. ”

“ જુહું બોલોમાં. તમારા ભાઈએ મને આજે જ એ વાત કહી અને તમે કંચન બહેનનો વીમે પણ એટલા માટે જ ઉતરાવવા આવ્યા છો ”

“ અરે કંચન તો મારા ગળાનો હાર, જીવનની મીઠાશ, દિલની દેવી, હૃદયની હૃદયેશ્વરી, મનનો માળવો; એને હું મરી ગયેલી છત્તું ખરો ? ”

“ તમે બધાય ખીજ વર જુઠ્ઠા, પટ્ટા, બનાવટી બોલનારા...

“ અરે અરે ભાભી એ શું બો....”

“ એક બાઇડીનો ભાઇડો જે કંઈ કહે એ માનવા જેવું હોય પણ જે ખીજ વર બન્યો એ માણસ પછી વિશ્વાસ રાખવા લાયક રહેતો નથી ”

“ ભાભી, આ તો તમે મારા પર બોટો આક્ષેપ મૂકો છો. ”

“ ના, ના—

ખીજ વરના બોલ

બોલે બોલે પોલ

એ વાતનો મને હવે અનુભવ થઈ ગયો છે ”

x

x

x

“ મગનભાઈ મારી નવી ભાભીએ તો મને ઉધડો લીધો. તેં એવી તે શી કચુંબર કરી કે ખીજ વર ઉપર એણે આક્ષેપોનો ટોપભો ઠાલવ્યો ”

“ કંઈ નહિ એ તો મારી સામે એણે હીટલરપદ ધારણ કર્યું એટલે એને શાંત રાખવા મેં તારે નામે બાયડીઓના વીમા ઉતરાવવાનાં ઉઠાં બણાવ્યાં ”

“ એમ કરવાનું કંઈ કારણ ? ”

“ કારણ શું હોય ? એક તો ખીજ વખતનાં પરણેતર માંડ-માંડ મળ્યાં, તેમાંય થયાં પુત્રવતી એટલે એની પછી વાત શી કરવી ? સ્ટેશનેથી ઘેર આવતાં બાઈ સાહેબને ટ્રંક ઉપાડવો પડ્યો એટલે રડ્યાં, કુટ્યાં, દિલગીર થયાં, ગુસ્સે થયાં. દયામણું મેં કર્યું, ચંડિકા બન્યાં એ બધી જાતનાં પહોર પહોરનાં દર્શન કરી હું કંટાળ્યો એટલે પછી મેં ઉપાડી આ વીમાની વાત. અને ઉમેરું કે ખીજ વરે ખીજ બાયડીને મારી નાખવા એના પર ખૂબ બોલે ઉપડાવવો એટલે એ વહેલી મરી જાય એવું તેં કહ્યું છે ”

“ ભલા માણસ, પણ તમારા ધણી ધણીયાણીના ઘર કજ્યામાં માફે નામ આપી મને કાં ઉધડો લેવરાવ્યો ? તમે તો બેય એકાદ બે દિવસ આમ ચડભડી પાછાં એકનાંએક થઈ પ્રિયતમ પ્રિયતમા બની જશે. અને મારો એકડો તો સદાનો બાદ થઈ જાય એનો કંઈ વિચાર ન આવ્યો ? ”

x

x

x

જ્યારે જ્યારે આજે મનોરદાસ મગનલાલને ઘેર આવે છે ત્યારે રામુ મોટે અવાજે એને એ જ શબ્દો સંભળાવે છે.

“ કાં, બાઈડીનો વીમો ઉતરાવી, એની પાસે ભારે દ્રંકો ઉપડાવી, એને મારી નાખી, ક્યારે બીજ વર મટી ત્રીજ વર બનો છો ? ”

જવાબમાં મગનલાલે શીખવ્યા મુજબ મનોરદાસ જવાબ આપે છે કે: “ બીજ વર તો બાઈડીના ભગત હોય, એટલે બીજ વરની બાઈડી ભગવાનની માફક લાડકી બની શાવે એમ બોલી શકે છે.”

પ્રોફેસરની પ્રોફેસર !

“ જુ, શું કરે કે તું ગરીબ બ્રાહ્મણનો દીકરો છે એટલે જવા દઉં છું બાકી આજ પછી આવી મશ્કરી કરી છે તો કાલેજમાંથી પાણીયું આપીશ—સમજ્યો ? ”

“ પણ મેં કર્યું શું ? ” જુ રંગમાં પીંછી બોળતો બોળતો ઉભો થયો.

“ આ તારું ચિત્ર જ કહી બતાવે છે કે તેં શું કર્યું છે. ”

“ ચિત્રકલા શીખું છું એટલે મારા શરૂઆતના ચિત્રમાં કાંઈ ભૂત હોય તો આપે સુધારવી જોઈ એ એને બદલે આપ તો બધું વિસ્મયિત દાટ્યો હોય તેમ લાવા ફેલાવી રહ્યા છો. ”

“ ચૂપ રહે, નહાને મોઢે મોટી વાત શોભતી નથી. હજુ બાઈને પુરા લીટા દોરતાં તો આવડતા નથી એટલામાં ચિત્રકાર થઈ ગયા ! ”

“ પણ પ્રોફેસર સાહેબ...”

“ ચૂપ રહે—પ્રોફેસર પડ્યા પનવેલની ખાડીમાં. ”

“ પણ સાહેબ...”

“ સાહેબ સિધાવ્યા સાન્તાકુઝના દરિયામાં ! ”

“ પણ મહેરબાન... ”

“ કહું છું ના કે મહેરબાન મર્યા મકાખાડીમાં ! મારે તારી સાથે વાત નથી કરવી ”

કરુણાશંકરે પી. સી. સી. ની ડીઝી પ્રાપ્ત કરી એ વખતે મિત્રોએ દાલચીવડાની પાર્ટી આપી એની ફતેહ ઈચ્છવાનો મેળાવડો કર્યો. મેળાવડામાં ભાષણો થયાં. સહુએ ભાષણો પછી તીખો તમ-તમતો લીંબુના રસથી રંગાયલો વડોદરાનો દાલચીવડો ઉડાવ્યો, આ પાણી પીધાં અને પાર્ટીની પૂર્ણાહુતિ થઈ.

કરુણાશંકર માનતો હતો કે પાર્ટીમાં આવનાર દરેક પોતાનું એક એક લાઈફ પેન્ટીંગ કરાવશે એટલે તડાડો ઠીક પડશે પણ પાર્ટીમાં આવનાર કોઈએ ત્રીસ દિવસ સુધી આ કરુણાશંકર પી. સી. સી. રહામે નજર સરખી પણ ન કરી.

કરુણાશંકરનાં પત્નિ હતાં જોરાવર. શરીરમાં જોરાવર, વાણીમાં જોરાવર, કાર્યમાં જોરાવર. જ્યારે કરુણાશંકર દરેક બાબતમાં નબળો હતો. શરીરમાં નબળો, વિચારમાં નબળો, કાર્યમાં નબળો. બેસી ગયેલાં ડાયાં ઉપર જ્યારે એ ચરમા ચડાવતો ત્યારે અબલા ધાંચીના ચાર દિવસની બૂખથી સુકાઈ ગયેલા ઘાણીમાં જોડેલા બળદ જેવો એ લાગતો.

કરુણાશંકર માંડમાંડ મેટ્રીક પાસ થઈ પ્રીવીયસમાં આવ્યો પણ એનું મગજ બહુ નબળું હતું. એક ભલા પ્રોફેસરે એને ખાનગીમાં સુચના આપી કે: “ કરુણાશંકર તમે ધંધે લાગી જાઓ તો સારું.” કરુણાશંકર કોલેજમાં આવ્યો અને પ્રોફેસરોને કામ કરતા જોયા એટલે એને એમ થયું કે પાસ થઈને જો પ્રોફેસર થઈ જવાય તો બેડો પાર. પ્રોફેસરને થોડા કલાક કામ કરવું, રજાનો પાર નહિ, નબળું શરીર હોય તો પણ વાંધો નહિ, અને વળી કહેવાય પ્રોફેસર સાહેબ એટલે

એણે પેલા સુચના આપનાર પ્રોફેસરને કહ્યું કે: “મારે તો સાહેબ પ્રોફેસર થવું છે.” પેલા પ્રોફેસર એની રહામે હસ્યા અને ફરીવાર સમજાવ્યો કે આ અરધાં ડાયાં બેસી ગયાં છે એ આખાંય બેસી જશે તોય તમે એમ. એ. સુધી નહિ પહોંચી શકો. માટે પ્રોફેસર થવાનો વિચાર છોડી દો.” પણ કરુણાશંકરને તો પ્રોફેસર થવાની લગની લાગી હતી એટલે એણે તો પ્રીવીયસ ક્લાસમાં પગથીયાં ધસ્યે રાખ્યાં. શરીરે નખળા અને બુદ્ધિમાં અક્કત્રદિણા આ ડાયાં બેસેલ વિદ્યાર્થીની પેલા પ્રોફેસરને દયા આવી એટલે એણે ફરીવાર એને સમજાવ્યો અને ચિત્રકલાના એક ખાનગી ક્લાસમાં જઈ ચિત્રકલાનું શિક્ષણ લેવાની સુચના આપી.

ત્રણ વર્ષનો એ ચિત્રકલાનો કોર્સ કરુણાશંકરે માંડમાંડ પુરો કર્યો અને પી. સી. સી - એટલે પ્રોફેસર એક ચિત્રકલાની ડીગ્રી મેળવી.

કોઈપણ રીતે પ્રોફેસર કહેવરાવવાની ધૂન કરુણાશંકરમાં મજબુત રીતે જામી હતી. મુંગાઈ ગામ, ભાડું મોંઘું, અનાજ મોંઘું, રહેણી-કરણી મોંઘી એટલે બેઠાબેઠ કરુણાશંકરનું ક્યાં સુધી નભે આખરે પેલા પ્રોફેસરની ફરીવાર સલાહ લેવા કરુણાશંકર ગયો. પ્રોફેસરે ચિત્રકલાની કોલેજ કાઢવાનું કહ્યું. કરુણાશંકરે એ સૂચન ઝીલી લીધું. એક ચોરડો ભાડે લઈ એમાં એણે ચિત્રકલા શીખવવાની કોલેજ શરૂ કરી. કોલેજ નીચે ટીંગાતાં પોતાના મોટા પાટીયામાં પ્રોફેસર કરુણાશંકર મહતશંકર બૂદેવ પી. સી.સી., એ મોટા અક્ષરો વાંચતાં એના સૂકાઈ ગયેલા ડાયામાં લોહી જરા વધારે ઝડપથી વહેતું.

મુંગાઈ એ ગરીબોનો, બેકારોનો, ખીન આવડતવાળાઓનો, નખળાઓનો અને મુખાઓનો માળવો હોવાથી થોડા વખતમાં આ પ્રો. કરુણાશંકરની કોલેજમાં સાત વિદ્યાર્થીઓ ચિત્રકલા શીખવા બેઠાયા. એ વિદ્યાર્થીઓમાં જદુ કરીને એક તોફાની વિદ્યાર્થી હતો. એને કંઈપણ શીખવા કરતાં તોફાન કરવાનું વધારે ગમતું. ખીજ

વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે તોફાને ચડતા ત્યારે હોળીનું નાળાયેર આ જડુ-ભાઈ બનતા. જડુ તોફાની હતો પણ સાથે સાથે કામઢો હતો એટલે પ્રોફેસર સાહેબના ધરની શાકભાજી અને પરચુરણ ચીજો રોજ દાઉદજીની ગલીમાંથી લાવી પ્રોફેસરને ઘેર આપી આવતો.

પ્રોફેસરનાં પત્નીને વાત વાતમાં છીંકાઈ પડવાની ટેવ હતી એ જડુ જાણતો હતો. જુના વિચારની ક્રોધ નક્ષત્રમાં જન્મેલી એ પ્રોફેસર પત્ની ધરમાં ઠાકરપુખ્ત રાખતી. એના ઠાકોરજીને ધરવા માટે સાકર લાવવાનું જડુને ચાર દિવસથી કહ્યું હતું પણ જડુ એને છીંકાવવા માટે ‘ભૂલી ગયો છું કાલે લાવીશ’ એમ કહીને પતાવતો.

પાંચમે દિવસે પણ ઠાકોરજી પરસાદ વિનાના રહ્યા એટલે પ્રોફેસરનાં પત્નીના મગજનું ઇજીન વધુ પડતું ગરમ થયું હતું.

પ્રોફેસર જમવા બેઠા હતા પ્રોફેસર પત્ની ગરમ ગરમ રોટલી હિતારતાં હતાં. એટલામાં જમતાં જમતાં પ્રોફેસરે ખૂમ પાડી.

“અરે રે દાળમાં મરચાં કેટલાં બધાં નાંખ્યાં છે!”

“વધાર માટે એક મરચાથી વધુ નાંખ્યું હોય તો મારા હાથ ભાંગે.”

“અરે મોટું બળા ગયું, આખી જીભમાં સુસવાટી આવી ગઈ, થોડી સાકર લાવ સાકર.”

“સાકર ક્યાંથી લાવે? ઓલા જડુડાએ મુઆએ પાંચ પાંચ દિવસથી મારા ઠાકોરજીને ભૂખ્યા.....”

“મર્યો તારો ઠાકોરજી. જીવતા માણસની જીભ બળા જાય છે અને આને પિતળના ઠાકોરજીની પડી છે!”

જડુ આ વખતે રસોડા બહાર સાકર લઈને ઉભો હતો એણે આ ઝપાઝપી સાંભળવામાં મોજ આવશે એમ ધારી મૌન સેવ્યું અને પુરશી નીચે સંતાર્ધ રસોડામાં થતી હિલચાલ જોવા કરી.

કડછી કપાળમાં પડશે એ વિચારે એણે પોતાનો જમણો હાથ કપાળ આડો ધર્યો.

“ શું કહ્યું ? ” વાઘણ ઉછળે એમ પ્રોફેસરની પત્ની ઉછળી.

“ સાકર લાવ સાકર. ”

“ પણ ઠાકોરજીનું તમે શું કહ્યું ? ”

“ અરે મારી જીભ સળગી ઉઠી છે અને તને પિતળના ઠાકોરજી.....”

‘ પિતળના ઠાકોરજી ’એ શબ્દો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા અને રસોડામાંથી કડછી લઇને પ્રોફેસર સાહેબનાં પત્ની દોડ્યાં.

“ મારા ઠાકોરજીનું અપમાન ! ! ”

પત્નીનું હિડંબા જેવું સ્વરૂપ જોઇને પ્રોફેસર કશ્ણાશંકરનું મોઢું ફાટ્યું રહ્યું. કડછી કપાળમાં પડશે એ વિચારે એણે પોતાનો જમણો હાથ કપાળ આડો ધર્યો.

“ બોલો જોઇએ ફરીથી ? ” કડછી ઉગામી પ્રોફેસરની પત્નીએ રાડ પાડી.

“ અરે કોઇ જોશે તો... ”

“ મારા ઠાકોરજીને પિતળના કહેનાર તમે કોણ ? તમે પ્રોફેસર છો તો હું પ્રોફેસરની પણ પ્રોફેસર છું, સહમજ્યા ? આજ પછી બોલશો તો જોવા જેવી થશે. ”

જદુએ આ પ્રસંગનો પેન્સીલ સ્કેચ ખુરશી નીચે બેઠાં બેઠાં કડપથી ઉતારી લીધો.

પોતાના સહાધ્યાયીઓને એ સ્કેચ બતાવ્યો અને સહુમાં કુદરતે મૂકેલી રમુજ ઉછળી. એક જણે એ પેન્સીલ સ્કેચપરથી મોટી સાઈઝનું ચિત્ર બનાવ્યું અને આજે પ્રો. કશ્ણાશંકર આવે એ પહેલાં એની ખુરશીપર ગોઠવી રાખ્યું. ચિત્રપર મોટા અક્ષરે ‘ પ્રોફેસરની પ્રોફેસર ’ એવા મરોડદાર અક્ષરોનું એક લેખલ લાગ્યું હતું.

કરુણાશંકર ઘેરથી પોતાના ચિત્રકલા વર્ગમાં આવ્યો અને ટેબલ આગળ જતાં જ એણે એ ચિત્ર જોયું.

ચિત્ર જોતાં પહેલાં તો એ પોતે હસી પડ્યો. પછી સહેજ ગંભીર બન્યો. પછી વધુ ગંભીર બન્યો અને એણે જદુને ધમકાવ્યો.

આજે પ્રો. કરુણાશંકર આખો દિવસ અસ્વસ્થ રહ્યો. રહાંજે એ અસ્વસ્થતા મટાડવા ચોપાટીપર એ ફરવા ગયો અને એક બાંકડા-પર બેસી આખો બંધ કરી હવા ખાતો હતો ત્યાં છાપું વેચતા ફેરીયાની બુથ સંભળાઇ: “પ્રોફેસરની પ્રોફેસર” હવા હવાને ઠેકાણે રહી અને એણે છાપું વેચતા એ છોકરાને બોલાવ્યો.

“શું છે?”

“સાહેબ, ‘પ્રોફેસરની પ્રોફેસર’ની સચિત્ર વાર્તા વાંચવા જેવી છે. કેમ આપું?”

ફેરીયાની બોલવાની કળાથી એક ટોણું ત્યાં એકઠું થઈ ગયું અને ચપોચપ નકલો ઉપડવા મંડી. ખીસામાંથી એક આનો આપી છાપું ખરીદી, પોતાનાં ચશ્માં અને ટાઈ સરખાં કરી, કરુણાશંકરે એ છાપાનાં પાનાં ધુજતે હાથે ઉતાવળે ઉઘાડ્યાં. મોટા અક્ષરે છપાયેલી પ્રોફેસરની પ્રોફેસર અને સાથેનું પેલું ચિત્ર જોઈ ચોપાટીની ઠંડી હવામાં પણ પ્રોફેસરના મગજની ગરમી વધી ગઈ.

છાપાવાળા પર ફરિયાદ માંડવાના વિચારમાં એ ઘેર ગયો ત્યાં એના જૂના પ્રોફેસર પોતાની ગાડીમાં બેઠા બેઠા એની રાહ જોતા હતા.

“કરુણાશંકર, તમે ગજબ કરી. આ તમારું પોતાનું આવું ચિત્ર કાણે દોર્યું?”

“સાહેબ, એક તોફાની વિદ્યાર્થી.....”

“એ જે હોય તે, પણ એક કામ કરો.”

“શું?”

“ તમારી એ ચિત્રકલાની કોલેજનું સ્થળ આજને આજ બદલાવી નાખે ! ”

“ કેમ સાહેબ ? ”

“ મુંબઇનું ટીપ્પણી મંડળ હવે તમને નિરાંતે જંપવા નહિ દે. ”

x

x

x

થયું પણ તેમજ. બીજે દિવસે સવારે પ્રો. કર્ણાશંકરની ચિત્ર-કલાની કોલેજ આગળ ભીડ જામી. એ ભીડમાં હું ઉભો હતો એટલામાં પાછળથી એક મિત્રે મારા ખભાપર હાથ મૂક્યો.

“ કાં દાસચીવડા સાહેબ, ‘ પ્રોફેસરની પ્રોફેસર ’નું ચિત્ર જોયું ? ”

મુંબાઈનો મહેમાન

“એ દાલચીવડા સાહેબ, કાળે પાણીએ જવું કબુલ છે પણ મુંબાઈનો મહેમાન તો હવે આ જન્મારામાં કોઈદિ નહિ થાઉં ”

“ પણ એવું તે શું થયું કે તમને મુંબાઈ આટલું બધું ખાડું, કડવું, અને તીખું લાગ્યું ? ”

“ અરે ન પૂછો વાત. મારા સાહેબ, કાણ જાણે કેવે ચોંધડીયે ચતુરદાસની વાત મારે ગળે ઉતરી અને મેં એ નરકાપુરી જવાની હા કહી ”

“ પ્રભાશંકરભાઈ, મુંબાઈ જેવી મહાન નગરીને નરકાપુરી તરીકે તમે ગણો એ બરાબર નથી ”

“ ખરું કહું છું. જે માણસે બધાંય પૂણ્ય ગુમાવી દીધાં હોય એ ગામડાની મીઠાશ ગુમાવી આવા અવગતીયા શહેરનો વતની બને છે. ”

“ પણ મુંબાઈ જેવી નગરી પર તમને આટલો બધો રોષ શાથી આવ્યો એ સમજતું નથી. ”

“ વાત પૂછોમાં, મુંબાઈના મહેમાન થનારની દુર્ગતિની સીમા જ નથી. ”

“ પ્રભાશંકરભાઈ, તમારી થોડી જૂઝ થતી લાગે છે અથવા તો મુંબાઈની સારી બાબત તમે જોઈ લાગતી નથી. ”

“ અમાસમાં અજવાળાની આશા રાખવા જનારની જેવી સ્થિતિ થાય એવી સ્થિતિ મારી થઈ છે. ”

“ મુંબાઈમાં તમારા કહેવા મુજબ અમાસનાં અંધારાં હશે પણ સાથે સાથે પૂર્ણિમાનાં તેજ પણ મુંબાઈને આંગણે પ્રકાશે છે ”

“ કાણ જાણે. મને તો એકેય આંદરણું દેખાયું નહિ પછી પૂનમના આંદલિયાની વાત ક્યાં કરવી ? ! ”

(૨)

પ્રભાશંકરે દેવગામમાં પાંત્રીસેક દીવાળીઓ વિતાવી એ વખતે મુંબાઈમાં રહેતો એનો માશીનો દીકરો ચતુરદાસ એને આગ્રહ કરી મુંબાઈ તેડી ગયો.

પહેલેજ દિવસે પ્રભાશંકરને મુંબાઈ સાથે બારમો ચંદ્રમા જામ્યો.

સવારના મેલમાં ઉતરી એ ચતુરદાસ સાથે હનુમાનગલીમાં એની ઓરડીએ આવ્યો. ઓરડીનો અરધો ભાગ ચોકડી અને બાળે રોક્યો હતો બાકીના અરધા ભાગમાં ધરવખરીનો સામાન હતો.

ઓરડીમાં પગ મૂકતાં ચતુરદાસની વહુ ચોકડીમાં લાજ કાઢી વાંસોવાળી બેઠી અને ચતુરદાસે પ્રભાશંકરનું પોટલું એક ખૂણામાં મૂક્યું.

“ પધારો ભાઈ, આ આપણી ઓરડી. કેમ ફાવશે ના ? ”

જુની હનુમાનગલીની ગટરની ગંધમાં, નાકનાં નરકારાં ધડી ધડી પંપાળતો પ્રભાશંકર ચાલીમાં પડેલા બાંકડા પર બેઠો.

ગામડાંનું ફળિયું, ડેલી અને ઉંચી ઓશરીવાળું ઘર ક્યાં અને આ માળાઓ ક્યાં ! એણે ચાલીમાં ઉભા ઉભા ચતુરદાસ સામે જોયું.

“ ચતુર, આ માળાઓ કબુતરો માટે બંધાયા હોવા જોઈએ ? ”

“ એમ કેમ કહો છો ? ”

“ આ એની ભીંત જો પાડી નાખીએ તો આ બધી ઓરડીઓ મને તો કબુતરખાના જેવી લાગે છે ”

“ ભાઈ, આનું ભાડું તમને ખબર છે ? ”

“ કેટલું છે ? ”

“ પાંત્રીસ રૂપિયા. ”

પાંત્રીસ રૂપિયામાં તો એક દુટુંબ ગામડામાં લહેરથી ખાય, પીએ અને મગ્ન કરે એ વિચાર આવતાં, દુઃખમાં પ્રભાશંકરે માથું હલાવ્યું.

“ ચતુર, મારે જંગલ જવું છે. ”

તુરત જ ચતુરે શીઝિયો પાણીથી ભર્યો.

“ ચાલો ”

“ ક્યાં ? ”

“ સંડાસમાં. ”

“ અરે ભલા ભાઈ મારે તો જંગલ જવું છે. ”

“ ભાઈ અહીં જંગલ બંગલ કેવાં ? અહીં તો આ પાયખાનું છે એને જ જંગલ સમજવું ”

કચવાતે દિલ્લે પ્રભાશંકરે પાયખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. માથું ફરી જાય એવી ગંધમાં એને અત્યારે જીવતું દોજખ દેખાયું.

પાયખાનામાં પગ મૂક્યો એટલામાં તો બીજા બાકુતે આવી સાંકળ ખખડાવી.

થોડીવાર થઇ એટલામાં ફરીવાર બારણું ધકેલાયાં.

પ્રભાશંકર તુરત પાયખાના બહાર નીકળી ગયો.

“ ચતુર, અત્યારે કોઈ ગાડી છે ખરી ? ”

“ કેમ ? ”

“ મારે દેવગામ જવું છે. ”

“ હજી તો બાઇ હાલ્યા આવો છો અને પાછા જવાની કાં વાત કરો ? ”

“ શું કરું, આ જંગલ જવાનું દુઃખ હું કોઈ પણ રીતે વેઠી શકું તેમ નથી ? ”

“ કાં, શું થયું ? ”

“ ઉપર વારાફરતી માણસો ઉભાં હોય, સાંકળ ખખડાવતાં હોય, બારણું ધકેલતાં હોય, ખોંખારા ખાતાં હોય એવી સ્થિતિમાં મારું તો મોત થાય. તમે બધાં કેમ જીવો છો એ હું સમજતો નથી ! ”

(૩)

ચતુરદાસે માંડમાંડ સમજતી પ્રભાશંકરને રોક્યો. નજે નાહી ચતુરદાસ ને પ્રભાશંકર જમ્યા. જમીને દેવગામમાં પ્રભાશંકરને વામકુક્ષી કરવાની ટેવ હતી એટલે એને બગાસાં આવવાં શરૂ થયાં.

“ કાં બાઇ ચાલશું ના ? ”

“ ક્યાં ? ”

“ કોટમાં ”

“ કેમ ? ”

“ મારી નોકરી કાટમાં છે. તમે મારી સાથે ચાલો એટલે આજે કાટ ખતારી દઉં. ”

ઔરડીમાં વહુ એકલી હતી. વહુને લાજ કાઢવી પડે તેમ હતું એટલે પ્રભાશંકર ચતુરદાસ સાથે કાટમાં જવા કચવાતા દિલે તૈયાર થયો.

હનુમાન ગલીના નાકા આગળ દ્રામમાં બેસવા ચતુરદાસ પ્રભાશંકર સહિત દ્રામની વાટ જોતો ઉભો રહ્યો.

“ ચતુર, લોકોને પિશાબ કરવો હોય તો શું કરે ? ”

“ જો સ્થામે જ મુતરડી છે. તમારે જવું છે ? ”

“ જરા જઈ આવું, વળી પાછું તમારા કાટમાં મારા જેવાને મુંઝવણ થશે. ”

પ્રભાશંકર મુતરડીમાંથી પાછો નીકળ્યો તેટલામાં દ્રામ આવી.

ચતુરે પગ ઉપાડવા સુચના કરી અને એ દ્રામમાં ચડ્યો. પણ પ્રભાશંકર દ્રામ પાસે પહોંચે એ પહેલાં તો કડંકટરે ઘંટડી મારી ને દ્રામ ઉપડી.

દ્રામ ગતીમાં આગળ વધી અને પ્રભાશંકર એની પાછળ દોડ્યો.

“ એ ઉભી રાખ, ઉભી રાખ—મારે આવવું છે. ”

હાથમાં છત્રી સહિત દોડતા પ્રભાશંકરના માથા પરથી પાંખડી ઉડી ગઈ. રસ્તે ચાલતા લોકો આ દ્રશ્ય હસતાં હસતાં જોઈ રહ્યા. દ્રામ કડંકટર પણ હસી પડ્યો: અને જૂમ પાડી.

“ મત દોડો—ખડી નહિ રહેગી. ”

“ અરે ખડી રાખ ખડી રાખ ! ચતુરદાસ, ઉભી રખાવ ! ”

પણ દ્રામ એમ શેની ઉભી રહે. દ્રામ તો જ્યાં ઉભી રહેવાની હતી ત્યાં ઉભી રહી. ચતુરદાસ દ્રામમાંથી ઉતરી પ્રભાશંકરને બેવા

“...ଏହା ହେଉ ! ଏହା ହେଉ !”

પાછો વળ્યો.

હાંફતો હાંફતો પ્રભાશંકર કુટપાથપર બેસી ગયો.

“ કાં ભાઈ ? ”

“ શું ભાઈ ! કપાળ ? આ ટરામે તો જોડા ફાડી નાંખ્યા. ”

(૪)

કોટમાં ચતુરદાસ ઓરીસના કામમાં ગુંથાયો અને પ્રભાશંકરે ભટની ચાની ઓરડીમાં ઝોકાં ખાતાં માંડ માંડ સાંજ પાડી.

“ કાં ચાલવું છે ના ? ”

“ ક્યાં ? ”

“ ઘેર ”

“ તો તો બહુ સારું—હું તો અહીં પુરાઈને મુંઝાઈ ગયો. ”

“ તમારી મુંઝવણ હું ટાળી દઉં—ચાલો આપણે સીનેમામાં જઈએ ”

રસ્તામાં સીનેમાનું થીએટર આવતાં ચતુરદાસ પ્રભાશંકરને સીનેમા જોવા લઈ ગયો.

સીનેમા શરૂ થયો, દીવા ઠર્યા અને ચતુરદાસ અને પ્રભાશંકરની આગલી લાઈનમાં બેઠેલા એક જુવાને પોતાની સાથે બેઠેલ યુવતીના ગળામાં હાથ નાખ્યો.

“ ચતુર, ઉભો થા, મારે આ બવાડા નથી જોવા. ”

“ અરે ભાઈ..... ”

“ ભાઈ બાઈ કંઈ નહિ, આવાં બેશરમ લોકો વચ્ચે મારે..... ”

“ અરે ભાઈ..... ”

“ તારે બેસવું હોય તો બેસ, હું તો આ હાલ્યો. ” હાથમાં છત્રી લઈ પ્રભાશંકર ઉઠ્યો. ચતુરદાસ પણ ઉઠ્યો અને એ બન્ને ઘેર આવ્યા.

વાળુ કરી ચતુરદાસે પ્રભાશંકરની પથારી ચાલીમાં કરી.
દુર્ગધ, ઉકળાટ, અને ગરબડ વચ્ચે પ્રભાશંકર પથારીમાં પડ્યો.
પણ પડોશમાં મોટા અવાજવાળો રેડીઓ ચાલુ થયો.

“ચતુર, આ લક્ષ્મી શું છે ? મારા તો કાનને હવે સાંભળી
સાંભળાને ઊલટી આવે છે.”

“ભાઈ, હમણાં બંધ થઈ જશે.”

ચતુરદાસે પ્રભાશંકરને સમજાવીને પથારીમાં બેસાડ્યો.

પ્રભાશંકરે મહામહેનતે નિદ્રાદેવીને પોતાની કરી.

રાતના બેના ટકોરા થયા અને ચતુરદાસની ઓરડીનાં
બારણા ડોકાયાં.

“કાં ભાઈ ?”

“ચતુર, ઉઠ મને ઠેસણ ભેગો કર. મારાથી અહીં નહિ સુવાય.”

“કાં શું થયું ?”

“દસ જણા વારાફરતી મારા પગ કચરી સંડાસમાં ગયા. આના
કરતાં તો મોત સારું !”

“ભાઈ હવે કોઈ નહિ આવે.”

“ના ના ચતુર. તું અત્યારે જ મને રેલગાડીએ પહોંચાડ.”

માંડ માંડ સવાર પડ્યું અને પ્રભાશંકરે : “હવે મુંગાઈનો
મહેમાન થાય એ મુંગાઈનો જ દીકરો” એ શબ્દો સહિત મુંગાઈ
છોડ્યું.

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક

કવિ : ગોપાલદાસ દારદાદાસ રામપુરા

સત્તર વર્ષથી 'શારદા' ગુજરાતી માસિક પત્રમાં એક સ્થાન ધરાવે છે.

ગુજરાતી ભાષા બોલતી સર્વ પ્રકાર : હિંદુ, મુસ્લીમ, પારસી અને ખ્રીસ્તી સર્વમાં 'શારદા' હોંસે હોંસે જન્માય છે. 'શારદા'નું લેખકાદિત્ય એ 'શારદા'ની વિશિષ્ટતા છે. 'શારદા'માં રંગબિરંગી ચિત્રો એ 'શારદા'નું એક લાક્ષણિક છે. 'શારદા'માં સંપ્રદાયોના મતો એક, ઉપસાદિત્ય એક, પ્રાર્થના એક, સંપ્રદાયોના મતો એક, મતો એક, તત્ત્વો એક, વ્યવસ્થા એક એ જાણ્યું નથી. અતિશય વ્યવસ્થા છે.

'શારદા' હવે વર્ષે શ. સમસ્ત, સમસ્ત સોની હતી. દારદાદાદાસ માહકોને એક માસ છે.

સાપ્તિક સંપાદન હિંદમાં ૧-૮-૦ જમણેશમાં ૭-૮-૦
પરદેશમાં શીલીંગ ચીક

સંપાદક : વ્યવસ્થાપક 'શારદા'

રામપુરા, જડોદરા

